

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DRENGEÅR OG
MANDDOMSVIRKE
I TØNDER

DRENGEÅR OG MANDDOMSVIRKE I TØNDER

Minder fortalt af
DOMMER HAKON GJESSING

1968
UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

I kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, København

Udgivelse og noter: Peter Kr. Iversen.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.
Klicheer: Esbjerg Klichéfabrik A/S
Bogbind: Jens Peter Møller, Haderslev.

Danmarks Nationalbank har til minde om nationalbankdirektør Ove Jepsen støttet Historisk Samfund for Sønderjylland med et beløb på 2500 kr. Sammen med tilskud fra anden side er dette beløb anvendt til udgivelsen af nærværende skrift. For denne hjælp takkes på det hjerteligste.

Forord

Inden jeg ved nytår 1937 rejste til København for at tage bopæl der, blev jeg af forskellige venner og bekendte opfordret til at nedskrive mine erindringer fra barndoms- og drengeneårene i Tønder, da forholdene der fra den tid var ganske ukendte i det øvrige land; der var nu ikke ret mange andre end jeg, der havde kendt dem og kunne huske dem. Da jeg kom til København, trængte mine brødre også ind på mig med den samme opfordring. Den næste generation var ret uvidende om, hvad der var sket dengang, og om hvorledes livet havde formet sig for os. De unge brød sig ganske vist ikke videre om minderne nu, men senere ville det sikkert interessere dem langt mere. Da jeg var den af os, der havde haft den stærkeste forbindelse med den jævne befolkning i Tønder, altid havde haft en god hukkommelse og yderligere i de 17 år, jeg var dommer i Tønder, havde fornyet gamle bekendtskaber og opfrisket erindringer, var jeg den, der måtte gøre det.

Hvad fader og moder fortalte

Min slægt

Jeg er født i Tønder den 26. januar 1867 i Nørregade, hvor mine forældre boede på første sal i snedker Sehesteds hus, og mine forældre var advokat Jens Georg Gjessing, født den 1. december 1824 i Herslev præstegård, og Frieda Charlotte Sophia Corinna Lassen, født den 30. januar 1834.

Min faders fader hed Hans Jørgen Gjessing, og hans familie stammede fra en karl, der ca. 1700 var stillet fra en ryttergård, Gjessing i Fruering sogn ved Skanderborg, til rytteriet i Horsens. Han blev efter udstået tjeneste der og blev købmand. H. J. Gjessing var præst og døde 1858 som præst i Ballestrup; han skal have været en dygtig og myndig mand. Han havde 10 børn, deraf 3 sønner. Af disse forlangte han, at de alle skulle studere teologi, de to yngste havde ikke lyst dertil, men de måtte bøje sig, og de blev alle teologiske kandidater og de to ældste også præster, men da min fader havde fået sin eksamen, erklærede han, at nu ville han ikke længere ad den vej, og derved blev det.

Min fader var en både åndelig og legemlig stærk mand, han var fordomsfri og havde ret moderne anskuelser; det skyldtes ham, at vi drenge fik lov til at færdes frit overalt i byen og søge vore venner,

hvor vi kunne finde dem. Min moder syntes ikke rigtig om det og ville hellere have, at vi skulle holde os inden for snævrere kredse, men han holdt på, at vi havde godt af både nu og i fremtiden at færdes mellem og omgås også den dårligt stillede del af befolkningen, og at vi ikke risikerede mere derved, end dersom vi blev holdt hjemme, og det har han utvivlsomt haft ret i. Han var en flittig mand, der havde meget at bestille, og da han aldrig ville tænke på sit helbred, endte det med, at han efter en forkølelse fik tuberkulose, som alle hans søskende havde en tilbøjelighed til, og som i løbet af et års tid gjorde ende på hans liv i 1882.

Min moders fader hed Gustav Friederich Lassen, der døde som overpræsident i Flensborg i 1854. Han begyndte som auditor i Rendsborg, var derefter landfoged på Sild og kom vist i 1842 som borgmester til Haderslev, hvor hans fader og farfader havde været herredsfogeder, men familien stammede fra Tønder, hvor de havde været smede og gæstgivere og boede i Spikergade. I 1848 hindrede han som borgmester med megen besvær, at den provisoriske regering blev anerkendt i Haderslev og gennemførte, at Frederik VII blev anerkendt. Efter slaget ved Slesvig måtte han dog fortrække, og han blev herefter knyttet til Tillisch. Efter fredsslutningen blev han overpræsident i Flensborg. I den pigeskole, hvor min moder gik i Haderslev, og hvor hovedsproget var tysk, blev der, når en elev kom til at sige noget på dansk, sva-

ret »Vornehme Leute sprechen nicht dänisch«. Ingen af børnene kunne derfor tale dansk, og dog var deres moder Corinna, f. Bartholin, fra København. At de kom til at tale dansk, skyldtes en lærerinde, en frk. de Foss, som var fransk emigrant. En aften, da børnene kom og sagde godnat, sagde hun til forældrene: »Ja, det er egentlig underligt, at I, der dog begge er bevidst danske, nu helt undlader at lade børnene tale eller lære dansk; det kommer jo ikke mig ved, men er det rigtigt?« Det var vist aldrig faldet forældrene ind, at dette forhold ikke var i orden, men fra den dag talte de altid dansk med børnene. Det tyske sad dog så fast i min moder, at hun i sine senere år, når hun skulle tælle, slog over i tysk uden at mærke det, når hun kom op i 60'erne og 70'erne. I Flensborg havde hun nogle lykkelige og indholdsrige år. Hun har fortalt mig mange episoder og morsomme og interessante oplevelser, men jeg kan desværre ikke rigtig huske dem. Efter faderens død læste hun til lærerinde og både spillede og sang godt, men da hun blev gift, lagde hun musikken og sangen helt på hylden. Hun havde jo også nok at gøre, da vi var 6 søskende, 5 drenge og 1 pige; foruden at hun passede huset, læste hun fransk med os drenge, der skulle ind i latin-skolen, og med min søster. Hun var ikke meget talende og ret tilbageholdende, men hun havde sans for det komiske, og hun holdt af at læse, også udenlandsk litteratur, særlig fransk, hvad hun vedblev med til det sidste. Hun havde en udpræget trang

til uafhængighed, som gav sig udslag i de yderst vanskelige tider, som kom for hende, da hun efter min faders død flyttede til Ribe. Der manglede da ikke på gode råd fra forskellige slægtnings side, og ligeledes i de senere år, da vi alle var færdige og syntes, at hun skulle indrette sig noget bekvemmere, holdt hun altid fast på, at hun ville have det, som hun ønskede det. Hun ville altid gerne have, at vi kom til hende, men hun ville være ganske uafhængig af andre, og særlig da af svigerbørn.

Moders minder fra begivenhederne i Haderslev 1848

Da den provisoriske regering i Rendsborg i marts 1848 blev udråbt, blev der stort røre i Haderslev, hvor min bedstefar som nævnt var borgmester. Der blev stillet forlangende til ham om at sammenkalde byens borgere, for at de kunne træffe bestemmelse om, hvorvidt man ville godkende den provisoriske regering. Det ville bedstefader nok, men han ville ikke anerkendte den, og han ville ikke sammenkalde mødet straks, da dette ville resultere i, at de tysksindede ville møde op og godkende den, medens de dansksindede ville holde sig borte. Hans ønske var at få de danske til at hylde den nye konge, men han var ikke klar over, hvorledes han skulle bære sig ad med at få dem samlet hertil. Hans to kolleger, herredsfogederne Krogh og Thomsen, var begge tysksindede og meget ivrige for at få den proviso-

riske regering anerkendt. Alle lærerne ved latinsko-
len, præsterne og andre embedsmænd var tysksin-
dede eller ville være udenfor, og af de mere kendte
borgere var der ingen, han kunne få støtte eller
hjælp fra. Han henvendte sig da til amtmand Jo-
hansen, der var dansksindet, men han var bange
og ville være neutral. Den eneste, bedstefader fik
virkelig støtte og hjælp fra, var en mand ved navn
Schmidt, som var bestyrer på rådhuset m. m., og
som var en særdeles dygtig og pålidelig dansk mand.

Bedstefader blev navnlig presset hårdt af herreds-
foged Thomsen, der var hans svoger, for at få mø-
det afholdt, og da Flensborg og Tønder havde aner-
kendt den provisoriske regering, måtte han love at
sammenkalde et møde dagen efter den kommende
postdag fra København. Han ville da få svar på
et brev, han havde skrevet til kancelliet. Han drøf-
tede så sagen med Schmidt, og denne fremkom med
et forslag, som de blev enige om at følge. Der var
på den tid flere store skibsbyggerier i Haderslev
med mange værftsarbejdere. Endvidere var besæt-
ningerne ankomne for at gøre skibene sejlklare, og
disse var ligesom andre folk fra havnen alle sam-
men gode danske folk. Schmidt ville så om aftenen
inden mødet få fat i alle mestre, kaptajner og andre
indflydelsesrige folk og forklare dem, hvad det
drejede sig om og få dem til selv at møde og lade
deres folk møde for at erklære deres troskab mod
kong Frederik VII. Dagen før mødet fik bedste-
fader brevet, og Schmidt fik om aftenen alt det ud-

rettet, han skulle, og han pålagde alle ikke at omtale aktionen til andre, for at tyskerne ikke skulle få nys om, hvad der skulle ske. Mødet skulle holdes vistnok kl. 6, og bedstefader stod i god tid på rådhustrappen, hvor Thomsen stod hos ham. Moder og en af hendes søstre sammen med deres to tjenestepiger sad ved et kældervindue nedenunder, hvor de kunne se og høre, hvad der foregik. På pladsen foran rådhuset var der samlet en hel del folk, og det var næsten alle byens tyskere og nogle tyske håndværkssvende, som for tiden arbejdede i byen. Klokkeren lidt i seks ville Thomsen have, at nu skulle han læse brevet op og begynde, men bedstefader sagde, at han ikke ville begynde, før klokken var slået 6, og moder kunne høre, at han begyndte at blive urolig over, at han intet hørte fra gaden, der førte ned til havnen. En af pigerne gik så ind i stuen ved siden af, som vendte ud til gaden til havnen, lukkede et vindue op og kom et øjeblik efter tilbage med udråbet: »No kommer de bra timmermind«, og da hun havde ladet døren stå åben, kunne de høre en stor skare folk komme syngende en af de dengang mest kendte fædrelandssange, men jeg har nu glemt, hvilken det var. De svingede ind på pladsen, forrest kom skibstømmerne iført hvide lærredsbukser, blanke hatte og håndspager over skuldrene, derefter fulgte søfolkene og en mængde andre folk. De blev ved at synge, og svingede en gang rundt på pladsen, så at de trængte de andre tilbage og selv beholdt hele pladsen foran rådhuset.

Bedstefader læste så brevet op, hvorefter der blev råbt »Leve vor konge Frederik den VII«. (Nogle råbte ganske vist Frederik VIII). Derefter blev der sunget nogle fædrelandssange, og så var den sag i orden. Grunden til, at de først nåede frem i sidste øjeblik, var den, at folk, efterhånden som det gik op for dem, hvad det drejede sig om, blev mere og mere ivrige for sagen, og så ville de alle først hjem og iføre sig deres fine tøj.

Da våbenstilstanden kom, måtte bedstefader tage til Odense, hvor hans hustru blev syg og døde.

Mellem herredsfoged Thomsen og bedstefaders familie havde der hidtil været det bedste og smukkeste forhold, man kunde ønske, og ligeledes mellem Thomsens to sønner og to af bedstefaders døtre. Der blev tit talt om, at de måtte da blive gift med hinanden engang, men efter den dag blev der ikke vekslet et ord, brev eller lignende mellem dem. De to sønner kom begge til handelen og blev dygtige og ansete folk, den ene i Lübeck og den anden i Hamborg, og de døde begge ugifte.

Fra tiden mellem krigene

I tiden mellem krigene har det været meget fornøjeligt i Tønder, der var kommet mange nye embedsmænd og andre, der skulle have beskæftigelse der og bo der for kortere eller længere tid.

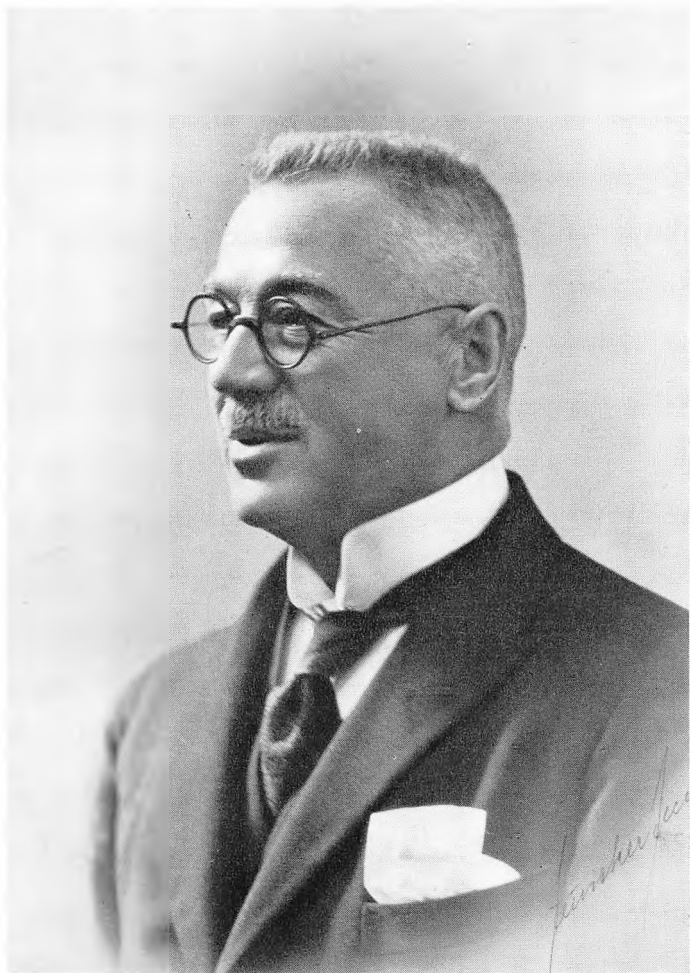
De allerfleste var unge eller dog yngre menne-

sker, og de kom vist ret godt ud af det med hinanden, så selskabeligheden trivedes godt, og ofte gik det temmelig muntert til. Jeg kan huske, at mine forældre ofte talte om borgmester Holm, der boede i Digegrevens Hus, og herredsfoged Lind, der boede i huset lige over for herredsfoged Kjær, hvis hus fader senere købte. Kjær, der havde studeret bl. a. i Tyskland og talte perfekt tysk, kunne ikke dy sig for at more sig over de folk, der talte ukorrekt tysk til ham. Han rettede så på deres tysk, og det var der en del af dem, der ikke kunne tilgive ham. Der var også amtsfuldmægtig Gjern, der senere blev herredsfoged i Ribe herred; han var sanger og løjtnant og gjorde krigen med. Amtmand Brockenhus-Schack førte ret stort og selskabeligt hus, og han var meget afholdt og skattet. Han havde ofte besøg af betydende folk, der var på gennemrejse eller besøg hos ham. Han gjorde så selskaber for dem og byens og egnens folk, og det var altid smukke og fornøjelige selskaber. Han havde en tjener og betroet mand, der kaldtes Alexander, og en husbestyrerinde, som var gift med Alexander, hvis familienavn var Hellesen. De drev efter 1864 »Hotel København«. Det var pæne folk, og jeg kan huske, at moder af og til havde besøg af fru Alexander, som hun godt kunne lide. Der var i hvert tilfælde et par drenge, der var noget ældre, men jeg ved ikke, hvor de kom hen. Så vidt jeg ved, skal journalisten Henry Hellesen være søn af en af dem.

Fysikus Ulrik kom i 50'erne til Tønder som fysi-

kus, vistnok som afløser for Hess. Hans fader havde været konsul eller lignende i Barbariet, »sørøverstaten Algier« og var derfra blevet forflyttet til Frederiksstad som toldforvalter. Her var Ulrik født, og da de tyske agenter troede, at han med denne afstamning måtte være særlig egnet til at blive tysk, sendte de bud til bekendte, tysksindede borgere om at tage godt imod ham, da han mentes at kunne vindes, men deri tog de ganske fejl, for Ulrik var en mand så dansk som nogen og aldrig bange for at vise det. Han var en dygtig læge, der interesserede sig stærkt for sin gerning og havde så moderne en uddannelse, som han kunne have. Også sociale interesser beskæftigede ham stærkt, og han var altid villig til at hjælpe småfolk, som han i stort omfang behandlede gratis og på anden måde hjalp over deres vanskeligheder. Der var intet sygehus, og han arbejdede ivrigt for at få oprettet et rigtigt sygehus. Det lykkedes ham også at få lavet et lille, beskedent et ude i enden af Østergade, som blev brugt i over 30 år efter hans bortrejse fra Tønder. Der var ingen faste sygehuslæger, og det var alt andet end moderne, så dersom der var alvorlige tilfælde, måtte man til Flensborg eller Kiel. Han var skrap mod jordemødrene, men det trængte de sikkert i høj grad til, og jeg mener at kunne huske, at den eneste eller i hvert fald den fineste i byen, en gammel madam Markussen, som af og til kom hjem til os, ikke rigtig kunne lide ham og ikke ville sige noget godt om ham. Hun følte det vist som en slags

pligt at gå rundt og se til de børn, hun havde hjulpet ind i verden, og vi kunne meget godt lide hende, da hun altid havde et stykke kvadratisk brystsukker, pakket ind i pergamentpapir, i lommen, som hun stak til os. Jeg tror ikke, moder var videre begejstret for hende. Mine forældre og Ulriks var særdeles gode venner; de kom ofte sammen, og venskabet holdt de vedlige også efter 64, da Ulrik måtte forlade Tønder, og de besøgte os også af og til. Min søster Astrid blev i øvrigt gift med Ulriks yngste søn. Ulrik var en god selskabsmand, han var ret talende og havde altid en del problemer at drøfte. Han var stærkt interesseret i alle nye tanker og fremskridt, men han kunne være noget pågående og drillende over for folk, der ikke var enige med ham eller sagde ham imod. Det er sikkert forklaringen på, at ved siden af de mange, der satte ham særdeles højt, var der en del, der var ham uvenlig eller fjendtlig sindet, og det gav sig udslag i 1864. Da han i efteråret 1864 havde været i Tønder for at ordne sin flytning til København, kørte han til Flensborg i vogn og passerede en blikkenslager Brodersens hus på det sydlige hjørne af Søndergade og Spikergade. Brodersen var en fattig mand, som havde en svag kone og mange børn, der havde været meget syge i den forløbne vinter og tidligere. Ulrik havde været læge hos ham og havde gjort grumme meget for dem alle sammen uden at forlange eller få noget for det. Brodersen, der var tysk-sindet stod uden for sit hus, og da han så vognen

Hakon Gjessing, fot. ca. 1920.

*Moderens
forældre,
Corina Sophie
Lassen,
f. Bartholin
(1810-48)
og*

*overpræsident
i Flensborg
G. F. Lassen
(1801-54)*

komme, råbte han skældsord efter Ulrik og løb hen ad gaden og truede med en kæp, han havde i hånden.

Vinteren 1864 var jo dyster, og ganske nedslående virkede meddelelsen om, at Dannevirke-stillingen skulle rømmes. Min moder har fortalt mig, at fader kom ind til hende med meddelelsen og var så betaget, at han kun kunne sige: »Ja, det er jo forfærdeligt,« hvorpå han gik ned i haven, hvor de så begge gik frem og tilbage i længere tid. De var så bevægede, at det varede længe, inden de kunne tale om sagen. De havde slet ikke tænkt sig muligheden af uden kamp at opgive Dannevirkestillingen. De fik naturligvis hurtigt andre ting at tænke på. Alle embedsmænd og andre rejste bort, idet de havde fået besked fra regeringen om, at de måtte rejse bort, dersom fjenden kom ind i landet. De, der blev, gjorde det på eget ansvar, da tyskerne sikkert ikke ville anerkende dem som embedsmænd eller have noget med dem at gøre; den danske regering kunne ikke beskytte dem. Der var nogle enkelte, der nødigt ville rejse bort, men da de andre rejste, tog de dog også af sted. Der var en tapper dame, en fru Jastrup, som ikke ville vige, men da de sidste danske soldater, artilleriet fra Frederiksstad, skulle til at tage fra Tønder, svigtede modet hende, hun ville med. Da man ingen vogne havde, måtte hun op på en kanon og bindes fast. Det var ikke så flot en retræte. Hvorledes det gik mine forældre og Ulriks, skal jeg berette senere. Det varede ikke længe,

inden der kom østrigsk og prøjsisk militær til byen. Det optrådte meget humant og fornuftigt, og de danske generedes ikke. Man kom jo som befriere for hele befolkningen, og de tysksindede fik ikke lov til at genere de danske. Såvidt jeg har forstået, tænkte mine forældre ikke på at flytte fra Tønder; de var jo ret unge og håbede på, at der skulle finde en regulering sted efter § 5, men senere, navnlig efter den fransk-tyske krig, har de rimeligvis nok tænkt på det. Min fader har nok tænkt på, at det kunne blive nødvendigt for ham at flytte til kongeriget, siden han tog dansk juridisk embedseksamen. Så havde han jo i hvert fald adgang til at få et juridisk embede eller noget i den retning. Senere hen har jeg ofte talt med moder om forholdene, og jeg har forstået hende således, at de i de første ca. 10 år var godt tilfredse og glade for at bo i Tønder. Der var jo endnu dengang ikke så få danske familier der, og der kom mange besøg af slægtninge og venner. Fader tjente godt og var tilfreds med sit arbejde; men efterhånden tyndede det ud ved dødsfald og bortflytning af de danske familier. Drengene kunne ikke komme hjem, og slægtningene blev ældre og kom sjældnere. Da det så også kunne mærkes, at faders helbred ikke længere var så godt, som det havde været, blev det jo undertiden noget trist, og de tænkte og talte da om, at det ville have været rart og have gjort mange ting lettere, om de havde boet i kongeriget, men de var jo klare over, at det nu ikke kunne være anderledes. Det gjorde

det jo heller ikke lettere, at fader nogle få år før sin død mistede en efter forholdene betydelig kapital 30-40.000 kroner, som han havde ladet en vekselerer i København, der var en gammel ven af ham og hele familien, bestyre. Vekselereren havde i de senere år givet sig til at rejse i udlandet og spille der; han havde tabt penge hele tiden og tog sig af dage i Monaco. Alle faders aktiver var borte.

De, der drog bort i tiden til op i 70'erne, har jeg jo ikke kendt eller kan ikke huske dem, og selv om jeg har hørt dem omtalt, kan jeg kun undtagelsesvis huske navne m. m. Af lærere ved den danske skole kan jeg nævne lærer Tørslev og lærer Hagerup, sidstnævnte havde børn, som var omtrent jævnaldrende med Aage, og jeg har senere truffet en af sønnerne. Apoteker Ørnstrups på »Det store Apotek« stod mine forældre nær, men jeg ved ikke, hvor længe de blev i Tønder, og jeg har aldrig set nogen af dem. Jeg har hørt nævne forskellige håndværkere og handlende, men kan ikke huske navnene. Jeg har således flere gange hørt omtalt en skrædder, der vist var fra København, men som havde fundet sin kone i Sydtyskland. Det var særdeles pæne og rare folk, som klarede sig godt og som var godt lidt. Konen havde dog den skavank, at hun ikke kunne forstå, at svendene var vant til en bedre kost her end i Sydtyskland, så hun beklagede sig altid over, at svendene, som hun jo havde på kost, var så urimelige og gjorde vrøvl over den gode mad, de fik. Hun endte gerne med at sige: »Ja, befstek de

spis di, men de fæ de ikke, klipfisk de fæ di, men de spis di ikke.«

Begivenhederne i 1864

Forinden jeg fortæller om min drengetid i Tønder, vil jeg dog gerne berette lidt om, hvad mine forældre oplevede i krigen 1864. Især bygger jeg på beretninger fra moder, men også fader og forskellige andre gamle tøndringer har meddelt mig oplysninger fra disse begivenhedsrige dage.

Efter at man havde fået underretning om, at Dannevirke blev rømmet, var stemningen blandt de danske embedsmænd overordentlig trykket og pessimistisk. Regeringen havde erklæret, at de selv måtte afgøre, om de ville blive eller rejse bort, at den ikke kunne beskytte dem, og at de ikke kunne vente andet, end at de fjendtlige invasionsstyrker ikke heller ville anerkende eller beskytte dem. Så at sige alle de dansksindede embedsmænd drog derfor nordpå.

Fysikus Ulrik kunne ikke rejse bort, idet fru Olufsen i disse dage ventede sin nedkomst, og situationen var yderst vanskelig, således at der kun var en svag mulighed for, at hun kunne overstå fødselen. Han *måtte* blive.

Min fader var jo nok en slags embedsmand, og han *ville* blive.

Der var ingen uroligheder straks, idet man vidste, at det danske artilleri fra Frederiksstad ville komme over Tønder, og ingen ville udsætte sig for, at

tropperne skulle tage urostifterne med nordpå. Det var vistnok tirsdag formiddag, artilleriet skulle komme til Tønder og gøre hvil der og bespises, hvorpå det om eftermiddagen skulle tage videre nordpå. De tyske agenter havde haft travlt med at ophidse til spektakler og demonstrationer og organisere, og de vidste jo nok, at de kunne gøre sikker regning på det store flertal af borgerskabet, men de var ikke sikre på, hvorledes småfolk ville stille sig. De agiterede derfor efter aftale med forskellige tyske borgere ude i »æ Fries« mellem de tysksindede småfolk, der havde ord for at være særlig voldsomme og ophidsede, og anviste dem kvarter og forplejning og megen forlystelse hos forskellige borgere tirsdag eftermiddag. Tirsdag formiddag kom, men artilleriet kom ikke, og lidt senere kom der besked om, at soldaterne på grund af det stærke snevejr var blevet forsinkede og først kom næste formiddag. Om eftermiddagen kom så friserne til byen. De meldte sig de anviste steder, rekvirerede mad og drikke og havde lyst til at gøre spektakler. Dette passede ikke værterne, der var bange for soldaterne den næste dag, og da det var kommet til spektakler med nogle af værterne, lykkedes det til sidst at få de fleste og værste af gæsterne til at drage hjem igen. Soldaterne kom så onsdag formiddag og drog igen bort om eftermiddagen.

Mine forældre boede i fru Alberts' hus på første sal i Østergade nr. 15, og fysikus Ulrik ejede og boede huset nr. 18 skråt overfor, der er et gavlhus

lidt tilbagetrukket fra gaden med en trappe på 3–4 trin. Om eftermiddagen kom maler Schmidt fra Tønder, der var en god dansk mand, og fortalte, at han havde fået at vide, at nogle borgere havde været samlede og havde vedtaget, at fysikus Ulrik og min fader om aftenen skulle jages ud af byen. Dersom de ikke straks fortrak frivilligt, skulle de tages og transporteres ud; en af deltagerne i mødet havde selv fortalt ham det. Han ville nu foreslå min fader, at han, der var en meget stærk og hurtig mand og kendte alle, ved mørkets frembrud ville komme og tage plads ved enden af trappen op til første sal. Så skulle han indestå for, at selv om der skulle komme en hel mængde, skulle de alle komme hovedkulds ned ad trapperne. Min fader takkede for meddelelsen, men han ville ikke have slagsmål og spektakler. Kom der en hel mængde, kunne Schmidt alligevel ikke klare dem alle, og desuden kendte han tyskerne godt nok og vidste, at de vedtog alt muligt på deres sammenkomster, men når de skulle til at udføre det, stak de altid af og overlod det til »de andre«. Schmidt var ikke så glad ved det, men det hjalp ikke. Fader gik så over til fysikus Ulrik og fortalte ham, hvad Schmidt havde sagt, og han var enig med min fader. De blev enige om, at de om aftenen ikke ville opholde sig med lys i stuerne til gaden og ville sørge for, at ingen sov i stuerne til gaden. Eftermiddagen forløb roligt, og der faldt et jævnt lag sne; om aftenen var det godt vejr. Ud på aftenen så de, at der ud for Ulriks hus samlede sig

en del mennesker, der efterhånden blev urolige og begyndte at synge. Der blev råbt: »Kom herud, I skal ud af byen«. Huset var helt mørkt og der viste sig ingen, men råbene og spektaklerne blev ved. Der blev kastet snebolde mod døren, og et enkelt vindue blev slået ind. Fra tysk side var der dannet en slags borgerværn, og pludselig optrådte værnets formand, manufakturhandler Jürgensen, der boede i Storegade i det nu af bager Lassen ejede hus ved siden af biblioteket. Han begyndte at tale til forsamlingen, men fik kun sagt: »Meine liebe Mitbürger, gehen wir jetzt nach Hause«. Så skrålede folk: »Hold snut, din tumbe kal, go do hjem«, og så forsvandt han. Spektaklerne og råbene blev ved i nogen tid, uden at der skete noget, men så blev gadedøren åbnet, og ud på stentrappen trådte fru Ulrik med en køkkenlampe i hånden og bag ved hende fysikus Ulrik. Der blev straks helt stille, og fru Ulrik lyste rundt med lampen, hvilket fik folk til forsigtigt at trække sig tilbage. Ulrik sagde nu: »Det har nu været længe nok med disse spektakler, og det må nu høre op; jeg rejser ikke, og det kan jeg ikke, fordi en patient ikke kan undvære min hjælp. Det er mig ubehageligt at bo længere her, og i morgen tager jeg derfor til Møgeltønder, hvorfra jeg kan tilse den syge, men i aften rejser jeg ikke.« Ulrik gik derefter ind og bagefter fru Ulrik stadig lysende med lampen, hvorpå døren blev låst. Forsamlingen havde under dette optrin forholdt sig fuldstændig rolig, og stilheden blev ved i nogen tid, men så blev den

pludselig afbrudt ved hysten og klirren fra alle husets ruder, som blev slået i stykker ved en regn af snebolde. Derpå løb hele skaren ind mod torvet. I forbifarten blev der råbt op til mine forældres lejlighed: »I morgen kommer vi til jer« og en rude blev knust af en snebold. Da alt havde været roligt i nogen tid, gik min fader over til Ulriks, og det lykkedes ham at komme ind. Der var ikke sket anden skade, end at ruderne var slået ind, men nogen behagelig situation var det jo ikke, og de blev enige om, at Ulriks skulle tage til Møgeltønder, hvorfra Olufsens vogn kunne hente ham, så snart der var brug for ham. Min fader ville næste dag køre op til sin broder, der var præst i Højrup, og lade min moder og børnene blive der, til forholdene blev rolige i Tønder. De kørte så næste formiddag. Jeg kan ikke huske, om det var vognmand Nis Nissen (fader til nu afdøde Andres Nis) eller Jacob Kejken, der kørte for dem, men det blev en besværlig tur, for da de vel var kommet fra Tønder, brød der en voldsom snestorm løs. Det lykkedes dem dog at komme til Løgumkloster, men videre kunne de ikke komme, og de måtte overnatte der. Næste dag kom de til Højrup, og fader kørte så den følgende dag tilbage med vognen. Nogle dage senere kom moder tilbage med børnene. Ulrik var som nævnt taget til Møgeltønder, og kørte derfra frem og tilbage til Tønder i Olufsens lukkede vogn, stadig ledsaget af fru Ulrik. Det gik ikke helt roligt af, idet der den første dag samlede sig en hujende og

skrålende skare om vognen. Da der blev kastet en sten ind efter dem i vognen, dog uden at ramme, valgte de fremtidig at gå bag efter vognen ledsaget af nogle pålidelige folk, og det lykkedes dem at komme uskadte frem og tilbage. Fødselen kom nogle dage senere, men både fru Olufsen og barnet døde; fysikus Ulrik kunne derefter rejse til København, hvor han bosatte sig.

Dagen efter, at de danske soldater var draget gennem Tønder, kom der østrigske ryttere til byen. De kom syd fra og red ind over »æ Vemelagger«, men de forsvandt dog igen, efter at de havde forvisset sig om, at der ikke var danske soldater i byen. Kort tid efter kom der en hel del soldater, skiftevis østrigske og prøjsiske, som blev indkvarteret hos borgerne. Der blev holdt god orden, så der var ikke tale om, at de danske blev generede hverken fra de tysksindede borgeres eller militærets side.

Mine forældre havde indkvarteringer såvel af prøjsiske som af østrigske soldater og kom udmærket ud af det med dem. Det var måske nok morsomt at have de østrigske, fordi de var mest fremmedartede. De var meget kede af, at de skulle herop og føre krig, det var et skrækkeligt klima med fugtigt og blæsende vejr, og de ville hellere føre krig mod prøjserne end mod danskerne. De var tjenstvillige og ville gerne hjælpe til i husholdningen. De elskede klipfisk, og da min moder en dag lovede dem klipfisk, bad hun pigen om at tage klipfisken og sætte den i blød om natten i en spand. Da

hun næste morgen kom ud i køkkenet, stod fisken ganske vist i en spand på bordet, men der var ikke vand over den. Min moder bebrejdede pigen, at hun havde glemt at hælde vand i, men pigen erklærede, at hun havde næsten hældt spanden fuld, og at det kunne hun ikke forstå. Det viste sig så op ad dagen, at soldaterne om aftenen var kommet gennem køkkenet, og en soldat havde taget et krus og drukket af vandet. Dette havde smagt så dejligt, at alle de andre soldater også havde drukket, og spanden var blevet helt tømt for vand.

Efter at byen var blevet besat af de tyske tropper, var der forskellige ting, som de tyske borgere ville have fjernet, f. eks. det danske postskilt på posthuset nede på Skibbroen. Det var et stort og tungt jernskilt, der var gjort solidt fast i muren, og det kostede megen møje og besvær at få det taget ned. Da det lykkedes, var der ingen, der kunne klare, hvad de skulle gøre ved det. Efter mange drøftelser blev man så enige om, at det var det bedste at lægge det ned i bunden af »e Tog«. Der blev derfor hugget et hul i isen, og skiltet gled derved. Så var der vejrfløjen, et dannebrogsgflag, på toppen af kirkens spir, men det sad så højt oppe, at ingen turde vove at påtage sig at tage det ned, og det fik da lov at sidde der i nogen tid. Men en dag kom maler Schmidt, der jævnlig kom ind til fader og holdt ham a jour med, hvad tyskerne foretog sig, og fortalte, at nu havde tyskerne igen haft fat i ham og spurgt ham, om han for betaling ville tage fløjen

ned. Han havde altid sagt nej, men nu havde de betydret, at den skulle ned, selv om de skulle blive nødt til at hente en mand fra skibsværftet i Kiel dertil. De ville give ham 6 daler, dersom han ville gøre det. Han ville imidlertid først tale med fader om, hvorvidt han skulle gøre det. Fader sagde, at det jo ikke var så rart for Schmidt at gøre det, men tyskerne kunne, når de ville det, jo sagtens leje en mand fra et værft eller lignende sted til det, og når fløjen alligevel skulle tages ned, ville han hellere have, at det blev Schmidt, der tog den ned, end en fremmed tysker. Så tjente Schmidt da også de penge, som han nok kunne trænge til i denne tid. Derefter tog Schmidt fløjen ned.

Nu afdøde kaptajn Leonhard, der har oprettet et legat for Tønder by, fortalte mig sidste gang, jeg traf ham i Tønder efter genforeningen, at han havde været med til at tage mod den nye tyske borgmester i 1864. Det var bekendt, at han ville komme kørende i lukket vogn fra Husum, og Leonhard og nogle andre drenge stillede sig da op nede ved Sønderport. Da vognen kom, smed de sten efter den, uden at der dog skete nogen skade, men det kostede dem en tur på rådhuset.

Bemeldte kaptajn Leonhard var søn af en hessisk former på Lorenzens støberi. Faderen var, som formere dengang var, temmelig forfalden til spiritus og udmærkede sig i øvrigt ikke ved noget, men konen var en meget dygtig og energisk kone fra Haderslev. Han kom som 14-årig ud at sejle med et

Hamborger-skib, en skrækkelig kasse, og behandlingen svarede absolut til skibet, så da de kom til en havn på Skotlands vestside, deserterede han. Han var så bange, at han løb lige ud af byen og tværs gennem Skotland til en havn på østsiden. Her traf han en dansk kaptajn, der tog sig af ham, og med ham sejlede han så i flere år, indtil han kom til Amerika, hvor han blev styrmand, kaptajn og senere skibsreder med bopæl i New York og Cuba. Han sagde, at han altid havde bevaret sit danske hjerte, og at hans største glæde altid havde været at se det danske flag på et skib og tale med kaptajnerne – og da særlig, når det var en slesvigsk kaptajn.

Afdøde gasmester Martin Lorenzen har forklaret mig, at han, der altid havde stået i forbindelse med Leonhard, hentede og modtog ham i København, da han efter genforeningen ville en tur til Tønder. Leonhard havde da fuldstændig glemt at tale dansk, og det var ham ikke muligt at sige et dansk ord. De kørte i automobil gennem Sjælland og Fyn til Fåborg og herfra videre over Als, der var smykket med flag. Køreturen gjorde imidlertid et så dybt indtryk på Leonhard, at han pludselig begyndte at synge »Dengang jeg drog af sted«.

Fysikus Ulriks ruder og det nationale pibehoved

Fysikus Ulrik var meget krænket og vred over den behandling, han havde fået, og han henvendte sig,

før han rejste fra byen, til magistraten og forlangte, at byen skulle besørge og bekoste de ituslåede ruder sat ind igen, men det nægtede magistraten. Huset stod så og præsenterede sig på en lidt underlig måde. Vistnok i begyndelsen af april ville kronprinsen af Prøjsen, der lå i kvarter i Flensborg, besøge Tønder, og byen skulle i den anledning smykkes og kronprinsen hædres og modtages som befrier, men så stødte man jo på Ulriks knuste ruder. Kronprinsen ville selvfølgelig lægge mærke til dem og forlange en forklaring, og det ville man meget gerne undgå. Man henvendte sig da til fader, der varetog Ulriks interesser, og bad ham indstændig om at lade ruderne sætte i, men han kunne kun svare, at Ulrik udtrykkelig havde forbudt ham at gøre det. Dersom magistraten nu ville betale regningen for ruderne, ville han dog godt besørge det, men det kunne de høje herrer ikke bekvemme sig til. Der blev en del røre i byen om dette spørgsmål, og så skete det en eftermiddag, da fader stod på sit kontor og talte med en klient ude fra Emmerlev eller Skast, at en mand kom op ad trappen med ikke sikre skridt. Kontorets dør blev uden banken revet temmelig voldsomt op, og ind trådte en lille, ganske ung, præjsisk løjtnant, der var rød i kammen og øjensynlig ikke så lidt fuld. Han begyndte uden videre med at sige, at min fader skulle lade ruderne i Ulriks hus sætte ind, hvortil fader svarede, at det syntes han også, og han ville også gøre det, dersom løjtnanten ville betale, hvad det kostede.

Nej, det ville han ikke, men fader skulle gøre det, det var en ordre. I det samme havde han fået øje på manden, der stod og lænede sig til en højbenet skrivepult og som i sin brystlomme havde en klosterpibe med et porcelænshoved, der var dekoreret med et billede af kong Frederik VII med to korslagte dannebrogssflag under. Løjtnanten havde fået øje på pibehovedet og med et: »Was« slog han ud med hånden og ramte det, så det røg hen ad gulvet og gik i stumper og stykker. Min fader tog nu affære; han greb løjtnanten i kraven og satte ham ud på gangen, hvorefter denne så rask, han kunne, skyndte sig ned ad trapperne. Min moder havde hørt, at der skete noget særligt og kom ud på gangen, hvor hun så løjtnantens flugt. Hun blev noget ængstelig og spurgte: »Kan det nu også gå?« hvorpå fader svarede: »Ja, her er hverken belejrings- eller krigstilstand, her gælder kun den almindelige borgerlige lov, jeg har ikke gjort andet, end hvad jeg har lov til.« Da der var gået et par timer, kom der igen skridt op ad trappen, og en ældre, præjsisk underofficer kom op i gangen og sagde til moder, at han skulle tale med fader, der i det samme kom ud af sit kontor. Underofficeren sagde til ham, at han kom for at anholde ham, og da fader spurgte ham om grunden hertil, svarede han, at han ikke havde fået anden besked, end at han skulle anholde ham og tage ham med til vagten. »Nå,« sagde fader, »så må jeg vel gøre det, men må jeg så få udskriften af kendelsen.« »Jeg har ikke noget som helst skrift-

ligt.« »Ja, det forlanger jeg. De har ingen ret til at anholde mig uden at give mig en udskrift af kendelsen. Vil De anholde mig alligevel, må De bruge magt, og både De og dem, der har sendt Dem, vil blive straffede.« »Nå,« sagde underofficeren, »jeg kender ikke videre til sådanne sager, jeg har bare fået mundtlig besked, og denne sag er vist ikke så heldig. Jeg vil nødig blandes ind i noget, der kan volde mig ubehageligheder.« Han vidste åbenbart ret god besked om sagen og ville ikke have mere med den at gøre end højst nødvendigt. De blev så enige om, at han skulle gå tilbage og sige, hvad fader havde sagt til ham, og fader skulle så love ham at blive hjemme til kl. 7, da han ville komme igen og give besked. Han kom så igen og sagde smilende, at nu var de blevet enige om at frafalde anholdelse, men fader måtte så love at ville tage med til Flensborg, for at overkommandoen kunne tage bestemmelse. Han skulle tage med en militærvogn, der ville afhente ham næste morgen kl. 6. Det ville fader godt, da han havde forskellige forretninger at gøre i Flensborg, og næste morgen kørte han så. De kom til Flensborg op ad formiddagen og kørte til hovedvagten, hvor fader gik ind og ventede. Kort efter kom en ældre officer og sagde, at han havde læst rapporten, og at det jo var en alvorlig sag. Ja, det var det måske for løjtnanten, men ikke for ham, da han ikke havde gjort andet, end han havde lov til, og fortalte kort, hvad der var sket. Officeren sagde, at det var jo noget andet, men han kunne

ikke tage nogen bestemmelse, før han havde konfereret med kommandanten. Fader kunne så vente her så længe, og han kunne godt få mad sendt hertil. Nej, det havde han ikke lyst til, men han ville tage hen til Madam Rasch på Jernbanehotellet, som han kendte godt, og blive der til kl. 2, da han havde forskellige forretninger at afgøre. Han opgav forskellige folk, danske og tyske, som man kunne få oplysninger af om hans forhold og person. Det gik officeren ind på, og fader gik hen på hotellet. Da han sad her, kom der bud til Madam Rasch fra hovedvagten, om hun ville sige til fader, at han bare kunne tage hjem, så skulle han høre fra dem senere.

Han hørte i et par uger intet, men så en dag bankede det på døren, og ind træder den unge løjtnant – denne gang ædru og i fuld puds. Han sagde, at han kom for at give fader en oprigtig undskyldning for sin opførsel over for ham. Han havde fået pålæg dertil af sin regimentchef, der havde lovet ham, at dersom han kunne få en erklæring fra fader om, at han ikke ville gøre mere ved sagen, ville han henlægge den, men fik løjtnanten ikke en sådan erklæring, ville han blive tiltalt og straffet og miste sin stilling. Han var meget nedtrykt over, hvad han havde gjort og ville nødig miste sin stilling. Han var ganske ukendt med forholdene heroppe. Den pågældende dag var han kommet ind på Bane-gårdshotellet, hvor han var kommet i med nogle borgere, der havde trakteret ham med drikkevarer, så at han var blevet fuld. De havde fortalt ham en

Østergade nr. 15-17. I nr. 15 boede advokat Gjessing 1864.

Portal af Østergade nr. 18, hvor fysikus Ulrik boede 1864.

hel del, bl. a. at han blot skulle gå op og optræde som løjtnant og give sine ordrer, så ville fader straks gøre, hvad han forlangte. Fader svarede, at han ikke havde noget ønske om at ødelægge hans karriere og godt ville give den ønskede erklæring, men sagen var jo ikke færdig med det, da den mand, hvis pibehoved, han havde slået i stykker, vel nok var den, der var blevet grovest krænkert. Ja, sagde løjtnanten, han havde også fået pålæg om at skaffe en erklæring fra ham, og han havde været ude hos ham og givet ham en undskyldning og et nyt pibehoved. Han havde imidlertid ikke i Flensborg kunnet få det rigtige pibehoved, derimod havde han fået et med to dannebrogsglæder over kors og med indskriften »Atter det skilte bøjer sig sammen« oven over. Dette havde han med i lommen og lagde det nu på bordet foran fader. Manden vesterfra havde været meget venlig imod ham og sagt, at han for sit vedkommende ikke ønskede ham noget ondt, men han ville ikke afgive nogen erklæring, uden at fader var enig deri. Dersom fader ville give en erklæring, ville han også, og pibehovedet kunne han give fader, da han alligevel skulle have det til erindring om det passerede. Fader lovede så at sende de ønskede erklæringer til regimentet, og løjtnanten tog glad tilbage til Flensborg.

Det lykkedes altså ikke at få ruderne sat ind, og magistraten kunne heller ikke nu bekvemme sig til selv at gøre det, og så fandt de på at dække hele facaden på Ulriks hus med grantræer.

Drengear i Tønder

Det gamle Tønder

Tønder var i 60'erne en lille by på lidt over 3000 mennesker og lå endnu helt inden for sine alleer, kun ude mod vest uden for strømmen lå »Nystaden«, der var en meget spredt og meget uregelmæssig bebyggelse. Byen lå meget afsides, og den havde ingen jernbaneforbindelse. Det var meningen, den skulle have bane til Tinglev, men det var ikke nået før krigen. Der var en bestemmelse i fredstraktaten om, at det engelsk-danske selskab, der byggede hele jernbanenettet i Slesvig og Holsten, skulle bygge hele nettet færdigt, og banen kom først i gang nogle år før 1870. Det var jo et stort fremskridt, men Tinglev var ikke anset for noget særlig morsomt sted, fordi man der altid skulle vente flere timer, og kørsel i diligence fra Ribe til Husum var heller ikke nogen særlig oplivende tur. Det er derfor ikke så underligt, at jeg har hørt flere gæster, der besøgte Tønder, sige, at det var en skrækkelig tur at rejse til Tønder, men lige så dejligt var det at være der. Stationens, øst-banegårdens, anlæg gav anledning til, at alleen blev gennembrudt af den nye Richtsensgade, og anlægget måtte give plads til en ny borgerskole. Jeg kan ikke huske, at den blev bygget, men det forekom os drenge ganske fanta-

stisk, at der i sokkelen skulle mures en metalæske ind med pengestykker, aviser m. m.

Byen var hyggelig og venlig at se på, men renlig var den ikke, da der så at sige ingen kloakker fandtes, og spildevandet gik glat ud i rendestenen, der ofte skinnede i alle regnbuens farver, og særlig i hårde vintre var næsten hele gaden fyldt af de frosne rendestene, men det var jo ganske naturligt og kunne ikke være andet. Bag hovedgaden lå »Bag e Stoll« (bag staldene), som i det væsentlige blev optaget af lagerpladser, affaldspladser og mægtige møddinger, og det var ikke noget særlig behageligt opholdssted for mennesker, hvorimod rotter trivedes udmærket der og for øvrigt i hele byen.

Byen er bygget på en knold, der skyder sig ud i den lave marsk, og det var meget vanskeligt at bygge huse uden for den oprindelige by, så man havde måttet økonomisere med plads, og da byen havde lidt af store ildebrande i midten af det 18. århundrede, havde man måttet genopbygge husene med gavl til gaden, og til gengæld gav man husene karnapper (udlukter) for at skaffe lys ind i stuerne. I min barndom var der dog flere steder ubenyttede pladser ved de fleste huse, gårdspladser og småhaver, men de er svundet ind i sørgelig grad, og nu er der bygget udhuse, stalde, værksteder m. m.

Hos Sehesteds blev vi boende til 1870, og fra den tid husker jeg kun enkelte episoder og personer, men vi kom i den nærmeste tid derefter ret ofte derned, så jeg var godt kendt med forholdene og

beboerne i Nørregade og Mellemgade, på hvis hjørne »Tilla Oldes« boede. Hun solgte de dejligste runde sirupskager, som opbevaredes i en rund blikkasse. Her boede også »musefældemanden« Zach, der var italiener, snedker »David« og mange andre, som for længst er borte. Vi flyttede ned i Slotsgade nr. 4, som ejedes af tidligere herredsfoged Kjær, der var herredsfoged i den sydvestlige jurisdiktion. Han havde ikke villet sælge huset, men da krigen mellem Prøjsen og Frankrig kom og gik, som han måske ikke havde ventet, solgte han huset til min fader. Det var jo et dejligt stort hus, som vi skulle bebo helt alene, så vi var umådelig imponerede og glade for det. Huset så noget anderledes ud end nu, der var små ruder i karnapperne og blyindfattede, små ruder i de to vinduer i forstuen, hvor der var en smuk, gammel trappe, der dog vist var ret brøstfældig. I den nordvestlige ende var der en ret bred indkørsel ind til gården, i hvilken der stod et dejligt valnøddetræ, og der stod en smuk staldbygning med storkerede på. Der var karlekammer med inskriptioner og stald til 2-3 heste. Dertil kom en efter forholdene i Tønder stor have med mange træer og buske, bl. a. et stort kastanietræ, som nogle år senere med megen besvær blev fældet af Hans »Burdig« (Tonnesen), der var specialist i at fælde træer i alleerne. Desuden var der stor kælder under hele huset og loft og overloft. Under trappen i forstuen var et rum til rejsetøj m. m., og fra dette rum førte en lang trappe ned i kælderen. Døren til trap-

pen var dog aflåset, og vi måtte ikke gå den vej, da der på det øverste trappetrin stod et dødningehoved fra den tid, da fysikus Hess havde ejet og beboet huset. På loftet var der gæsteværelser med gamle alkover, skolestue, røgekammer m. m., og der stod opstabledt skoleborde og bænke fra den danske privatskole, da den blev forbudt. Her var der også en hest, og på overloftet var anbragt trapez, ringe, klatretov og gynges, som vi havde megen fornøjelse af. Dog ser jeg endnu flere af de yngste deltagere i fornøjelsen forsvinde ned gennem trappehullet. Det medførte jo nogen forskrækkelse og nogle hyl, men der skete aldrig nogen fortræd derved. Vi drenge forsøgte af og til at spille komedie, men det blev aldrig til noget, derimod kunne pigerne langt bedre, og da de var blevet tilstrækkelig voksne, spillede de med held adskillige stykker, idet de også overtog herrerollerne. Det var jo et udmærket sted at lege, og det gik i reglen godt, når vi kun var en snævrere kreds, men når vi var for mange, blev det alt for livligt i huset, og så blev vi jo sat ud. Fader var en dygtig havemand; han dyrkede asparges, jordbær, agurker og havde drivbænk, hvilket på den tid næsten var ukendt i Tønder.

Slotsgade og dens beboere

Slotsgade var dengang en smuk og hyggelig gade med små lave huse ligesom Møllevejen; mellem Spikergade og Uldgade lå 3 små lave huse, og øen

mellem Slotsgade og Møllevejen, der hørte til slots- og frigrunden, havde kun to beboelseshuse, amtstuen og frk. Gormsens hus, der beboedes af dr. Friis. Til denne ejendom hørte en ret stor have, der ud til Slotsgade havde et plankeværk og en række lindetræer og afsluttedes af en køn gammel staldbygning, og derefter kom et stort møddingsted for hele gaden, der var skjult bag et plankeværk med døre. Det var jo ikke særlig hyggeligt, men da der var lagt nogle gangbrædder ud, løb alle børnene frem og tilbage over dem mellem gaderne. Lige over for os boede dr. Friis, der bl. a. havde en datter og en søn, der henholdsvis var et år ældre og yngre end jeg. Vi kom meget sammen og færdedes i husene, som om vi var hjemme, til dels også i amtstuens gård og have, idet fru Friis var datter af amtsforvalter Lassens. De kaldtes »Vater« og »Mutter«, og vi havde stor respekt for Mutter, dels for hendes udseende og dels for hendes sprog. Hun skal have været smuk, men var det ikke mere, og hun, der var holstener, talte en underlig blanding af tysk og dansk. Amtsforvalter Lassen var en høj, pæn og rolig mand, han var ude fra »e Fries« og havde været ansat på amtstuen og blev efter 1864 amtsforvalter.

Slotsgades beboere var næsten alle småhåndværkere, der levede fra hånden i munden, og de var fredelige og venlige folk, som vi snart blev godt kendt med, særlig hvor der var legekammerater. Frk. Gormsen indtog en særstilling, idet hun regnedes for at være fin. Hun var datter vistnok af

apoteker Gormsen, der også havde ejet Røj, og hun lignede ikke de andre beboere, idet hun havde hængekrøller og var sirlig og pæn i påklædningen. Hun, der altid hed »Mamsel«, boede på kvisten ud til gaden og lærte unge piger at sy. Konerne hed »Mutter«, men man sagde madam Frede og madam Zornig, det var noget finere. Skrædder Rasmussens kone hed kun Helene Rasmussen; hun gik ud og hjalp folk og blev altid kaldt til hjælp, når nogen blev syg. Hun blev anset for dygtig til at kurere folk. Lorens Kosmos' kone hed kun Tille. Hendes mand var svagelig, så hun måtte gå ud og gå folk til hånde. Amtstjener Matis Christiansens kone hed altid Stine af Matis amtstjeners.

På de ikke optagne pladser blev der henstillet køretøjer og lignende og lagt store bunker af bark, som de mange garvere havde brugt og derefter solgte til bødkerne, der brugte det til rygning. Endvidere lå der her træstammer, som bødkerne skulle have savet i stykker, så der var nok at beskæftige sig med for drengene. Gaden blev også brugt til slagting af svin af slagter Frede, som boede omtrent nabo til os. Når han skulle slagte svin, blev der midt på gaden anbragt et kar, der blev fyldt med varmt vand. Svinet blev bundet og kastet om på gaden, og Hans Frede stak svinet. Blodet blev optaget i et fad, som madam Frede rørte rundt i med hånden, og derefter blev svinet slæbt over i karret, kørt rundt der og anbragt på en stige og skrabt. Alt dette foregik under stor deltagelse fra

os drenge og piger. Dette blev dog til sidst forbudt, da min fader syntes, at det var for meget at byde folk og særlig børnene.

Den gamle slagter Frede, der døde 1873, var en i sin tid meget kendt mand i byen, men skildres som en meget forfalden og brutal mand, der levede i krig med myndighederne, og som blev straffet mangfoldige gange. Han var en stor tysker og havde navnlig generet den sidste danske amtmand grev Brockenhus-Schack, f. eks. ved at kaste affald og rådne kohoveder over i amtmandens have, når der var selskab o. l. Da kong Frederik VII var død, drev han to svin gennem byen, han havde bundet sorte slør om halsen på dem, og han gik selv bag efter dem og sagde: »Se de stakkels dyr, hvor de sørger over, at deres landsfader er død.« Da de var slagtede, hængte han dem op uden for huset med de sorte flor og stod og udbredte sig om de stakkels dyr, der selv i døden sørgede over deres fader. Hvorledes han teede sig efter 1864, ved jeg ikke, men vi vidste alle, at det i hans senere år hed: »Hva ska de fordamte tyskere her, de har int nove o gøre her, væk mæ dem, de duer int, æ danskere er møje bær«. Hans hustru var fra Møgeltønder og har sikkert aldrig været tysk, hvad også hendes udtalelser til mig ved flere lejligheder viste. Deres tre drenge var særdeles flinke og rare; jeg og min ældre broder kom ofte over til dem, og der var aldrig noget i vejen, men da drengene blev voksne, viste det sig, at de havde arvet faderens hang til spiritus,

der ødelagde dem alle tre. Da jeg efter genforeningen kom ind til barber J. Bode, kom denne og viste mig et stykke i den tyske avis, som var taget fra en avis i Holsten, hvor en lærer, der i sin tid havde logeret hos madam Frede, under titlen »Zwei Deutsche aus Korn und Kraft« skrev en kort notits om ægteparret Frede som billede på tyskhedens kraft og styrke i Tønder.

Min barndoms tumblepladser

Jomfrustien var på den tid et virkelig kønt lille anlæg, alle de høje huse og grimme villaer eksisterede ikke; der var enten pyntelige huse eller haver, og hele kvarteret domineredes af landrådsboligen, som beboedes af den første tyske amtmand v. Bleicken, der var fra Sild. Han var en pæn, rolig mand, der holdt sig meget for sig selv og ikke gjorde sig videre bemærket. Han havde ingen børn og anskaffede sig en pragtfuld, blåbrun New Foundländer hund, der hed »Treu«. Den så prægtig ud, når han spadserede med den eller lod den hente hans spadserestok i Møllekulen, og den var meget from, når han var til stede; men den viste sig snart glubsk over for personalet på amtskontoret og andre, og nu fik den jo skyld for alle får, der blev bidt ihjel. Amtmanden ville ikke have vrøvl og betalte flere hundrede prøjsere (3 rnk) i erstatning. Hunden blev herefter ikke synderlig velset, og vi drenge gik uden om den i en stor bue. Den kom til sidst bort,

men forinden led den et stort nederlag. Vi stod en dag nede på Jomfrustien og talte med en jævnaldrende bondedreng, der stod ved faderens vogn og ventede på, at hestene skulle komme. Han havde taget pisken fra vognen og slog nogle smeld med den. Pludselig hørte vi et hyl fra landrådsbygningen og så Treu komme anstigende mod os. Vi råbte til drengen, at han skulle springe op i vognen, men i stedet for vendte han sig mod hunden og gav den et slag med pisken i hovedet. Treu standsede ganske konsterneret, og drengen gav den så et par slag til, hvorpå den stak halen mellem benene og tøfledede hjem.

En del af de 5 milliarder, som Frankrig efter 1871 måtte betale til Prøjsen, blev betalt til de forskellige kommuner i landet til offentlige foretagender, og det blev bestemt, at de penge, Tønder fik, skulle bruges til at grave en kanal fra vandingsstedet ved Møllekulen ved kanalvejen til havnen. Hensigten var, at vandet fra Møllekulen skulles føres til havnen, for at det, når sluserne ved Møllekulen stod åbne, kunne føres ad den nye kanal og derved undgå at oversvømme engene neden for møllen. Endvidere kunne der herved føres frisk vand til havnen, hvad den i høj grad trængte til, idet der på Skibbroen var et mindre bryggeri, der sendte alt sit spildevand og dårlige øl ned i havnen, så denne var dækket af et lag grønt ølaffald, hvori var blandet alle de kasserede ølpropper. Havnen hed altid »e Tog«, og der var grumme liden trafik,

men der var en rigtig kaj og en kran, som vi af og til morede os med. Jeg kan huske, at der en eller to gange har været en jagt med byg til bryggeriet, og der skal også engang have været en lille dampbåd fra Sild, men ellers kom der kun nogle både ude fra »e Fries« med pegger og sivmætter og nogle får.

Arbejdet på kanalen, der nu er fyldt til igen, begyndte i 1878 med, at man fældede flere rækker træer, og derefter begyndte de store jordarbejder, der sysselsatte mange mennesker. Der var således et hold af svenske arbejdere, og det gav jo et mægtigt liv, som vi tog stærk del i, men rent skønhedsmæssigt var det ikke nogen vinding for byen. Det gamle vandingssted var borte, og det havde været et livligt sted om sommeren, hvor der foregik meget; navnlig var der en mængde postheste, der blev vandet, og som svømmede her. Det skete nogle gange, at en karl kom for langt ud i Møllekulen, faldt af og druknede. Så måtte man have fat på de to brødre, skomager og skrædder Christensen, til at dykke efter den druknede og finde ham. De to brødre var meget dygtige svømmere; de var vistnok fra Ålborg, men havde boet i Tønder i en meget lang årrække, uden at de havde kunnet tilegne sig dialekten. Ind mod kanalvejen var der anbragt en mængde store sten. Det har sikkert været en kaj, der er blevet brugt, inden »e Tog«, der også var en opgravet kanal, blev lavet. Kanalvejen og de derved liggende fenner var et udmærket legested. Vejen var om efteråret og vinteren mere eller mindre un-

der vand; men det gjorde den ikke mindre tillok-kende. Om efteråret blev de store stabler af istag hentet og kørt bort, og det gik ikke altid helt glat. Vi havde navne til de fleste fenner og åløb, som nu er forsvundet, f. eks. Den store Hest og Den lille Hest, som afgrænsede Hestholms jorder, Hamborg-stokken, som fra Haggens fenne førte over åen, og Angels Lej ude ved havreengene, Lukas Lejpæl m. m.

Vi havde også her to badesteder, »Den store Aborrekule« og »Den lille Aborrekule«. Den store var for de mere voksne, men den var ikke ufarlig, da der var flere dybe steder, som man ikke kunne se, særlig når der var rigelig vand i åen, og der skete flere drukneulykker. Den lille havde til dels sandbund og var for de yngre og regnedes for temmelig ufarlig, men det kunne dog også gå galt der. Jeg husker en dejlig varm formiddag i sommerferien, da Ivar Friis og jeg ville ud at bade, at der pludselig blev sagt, at der var sket en ulykke ude i nærheden af »lille aborrekule«. Det var min ældste broder Aage, der var gået ud at bade sammen med sin ven Knud Refslund, søn af kogsinspektør Refslund. Knud var sømand; han var taget ud at sejle fra Hamborg, da han var blevet konfirmeret, og havde været borte i flere år. Han havde været med til skibbrud, havde haft gulfeber i Rio og havde absolut ikke haft det for godt, men han havde klaret sig og var nu kommet hjem for at få lidt ferie. De ville bade i Den lille Aborrekule, og da de ad Svinvaddiget var nået omtrent derud, fandt de et sted

lige ved vejen, hvor de mente, at der var dybt vand. Knud var først færdig og sprang ud på hovedet fra vejen. Da min broder var færdig, ville han også springe ud, men Knud kom ikke op, og han kunne nu se, at Knud lå nede i vandet, han løb nu ud og fik fat i Knud, der ikke kunne røre sig, og fik ham hen til diget, men han kunne ikke løfte ham op til kanten af diget, der lå over én alen over vandet, så han måtte holde ham på sine arme, indtil der kom en mand til hjælp. Der var kun én alen vand med hård og mørk klægbund, så Knud havde knækket en halshvirvel, og han døde ca. 1 døgn derefter.

Om vinteren havde vi den lille eng ved »e slots-pæl«, der blev opfyldt senere til kælkeplads og til afbenyttelse for de begyndende skøjteløbere – og ligeledes engene omkring Nyholm; men den store skøjtebane for hele byen var Sønderfenerne, der næsten altid havde udmærket skøjteis, og byen med alleerne tog jo en del af for den skrappe nordenvind. Isen på selve åen og mølledammen blev også benyttet, men der var ikke så god plads, og når sluserne ved møllen blev åbnet eller lukket, kom der vand ind over isen.

Menneskeskæbner

På slotspolden lå som eneste rest af slottet portuset, der var jurisdiktionens fængsel. Det var i høj grad middelalderligt, men blev benyttet lige til 1916. Der var også en kælder midt på pladsen, som

blev brugt til iskælder. Vi troede, at det var den gamle kælder til slottet, og at der gik en underjordisk gang op til kirken eller klosteret, men det var nok fri fantasi. Midt i 70'erne var der en arrestforvarer og retsbud, der hed Prinds. Han gik hver dag rundt i byen med breve og bud fra retten, og samtidig aflagde han besøg i en mængde af byens beværtninger. Han var altid ledsaget af en stor sort puddelhund, der pligtskyldigst sad udenfor og ventede på sin herre, så vi vidste altid, hvor Prinds opholdt sig. Men en dag så vi hunden løbe rundt i byen fra det ene sted til det andet og snuse, og Prinds så vi ikke. Først en dag senere rygtedes det, at Prinds var forsvundet, og der blev aldrig mere set eller hørt noget til ham, men man var ikke i tvivl om, at han, der var ret forfalden og levede dårligt med sin kone, var stukket af til Amerika. Han havde en søn, der var et par år ældre end jeg, og da moderen ikke kunne ernære ham og gav sig til at føre et meget forargeligt levned, blev Carl anbragt hos en garver og senere hos en stenhugger, hvor han blev lærling. Han har vist ikke haft det mere end godt, så da han var blevet nogenlunde voksen, tog han som så mange andre til Amerika. Min yngre broder Erland tog i 1891 til Californien, og da han en dag i 1892 stod i San Francisco og så ind ad et butiksvindue, hører han en mand sige: »Hva' står der int en Gjessing fra Tynder.« Min broder kendte ham ikke, men Carl sagde, at han straks kunne se, at det måtte være en af os drenge.

Han havde i en årrække sejlet som matros fra San Francisco, men det havde han fået nok af, og nu ville han til Alaska og prøve lykken med at grave guld. Han havde nogle penge, han ikke ville tage med, og et par småting, og det ville han have Erland til at gemme for sig, til han kom tilbage. Min broder sagde, at han ikke kunne tjene ham dermed, da han også skulle bort – han skulle op til en doktor Bojsen fra Åbenrå, som havde en sølvmine ude i bjergene – og gav ham anvisning på forskellige tøndringer, som de begge kendte, og en restauration, hvor man næsten altid kunne træffe en eller flere af dem. Carl vidste god besked med disse, men han sagde, at han hellere ville have Erland til at gemme dem for sig, og enden på det blev, at han tog imod pengene og sagerne og aftalte, at han, inden han rejste, ville deponere dem i en bestemt bank, således at kun Carl kunne hæve dem. Dermed skiltes de, og de traf ikke hinanden senere. Min broder var imidlertid blevet udsendt konsul for USA i København, og en dag i 1922 kom der bud ude fra kontoret om, at der var kommet en styrmand fra et ØK-skib med en matros fra USA, som han ville have afmønstret, da han havde gjort dem forskellige vanskeligheder og smuglet spiritus ind i skibet og drukket stærkt. Styrmanden havde medbragt hans søfartsbog, hvoraf min broder så, at det måtte være Carl Prinds. Han gik ud i kontoret, hvor styrmanden påviste en ældre lidt forslidt og forhutlet mand, der sad henne på en bænk. Han gik hen til

matrosen, så lidt på ham, uden at denne reagerede, og sagde så: »Nå, her har vi så en Carl Prinds fra Tynder, der har gjort spektakel.« Nu blev han fuldstændig forvirret og desorienteret, og først da Erland havde sagt til ham: »Ja, denne gang er det min tur. Kan du huske, at du i 1892 på gaden i San Francisco traf en mand, der ikke kendte dig,« og da han havde snakket lidt med ham, kunne Carl kende ham. Carl var meget nedtrykt og bad om at blive hjulpet hjem til Amerika. Det kunne konsulatet egentlig ikke, men det lykkedes alligevel at få ham sendt hjem med et amerikansk skib. Erland spurgte ham, om han ikke nu, da han var i København, havde lyst til at tage en tur til Tønder, men han svarede nej, hvad skulle han der; han havde intet, der bandt ham til Tønder. Da han var kommet tilbage til Amerika, skrev han til Erland og takkede for hans hjælp. Det var jo ikke gået Carl Prinds særlig godt, og synderlig bedre var det ikke gået det store flertal af udvandrere fra Tønder, og der var mange, som rejste. Hele familier med store og små børn, forældre, der ville over til børnene, unge mennesker lige efter konfirmationen, eller efter at de havde været nogle år i lære. Det var fattige tider, og det kneb for mange med at slå sig igennem under de forandrede forhold efter 1864, og mange af drengene ville ikke i tysk militærtjeneste.

Mine forældre stod i nært bekendtskab til markmand Tycksens i det da eksisterende vestre markhus. Det var særdeles dygtige og tiltalende folk, der

Hjemmet i Slotsgade (t.v.). Overfor (t.h.) lege Friis' hus og amtstuen.

Skibbroen.

var ivrigt danske og havde måttet lide en del derfor. De havde en del børn, der var en del ældre end os, og de rejste alle som ganske unge. En af dem, Bernhard, husker jeg bedst; han kom til Ny Zeeland og skrev hyppigt hjem, og hans moder læste brevene højt for os. Det gik ham godt, men han længtes. Han skrev delvis på vers, og vi var dybt betagne over brevene. Jeg husker et, der begyndte således: »For at undgå tyskens hat, har min kurs herhen jeg sat,« og som endte »men en ting vil jeg aldrig glemme, det er min moders kære stemme.« Mange hørte man intet fra eller om, og det kom vel af, at de aldrig fik sig selv til at skrive eller hørte op med det.

Lige efter genforeningen traf jeg en gammel mand i Tønder, Andres Nissen, som jeg havde kendt godt i mine drengeår, og jeg spurgte ham, hvorledes det gik med hans børn, hvortil han svarede, at han havde ingen. Dette forekom mig lidt underligt, da jeg både havde kendt hans kone og godt huskede deres små børn. Da jeg sagde dette, svarede han, at de var alle rejst til Amerika og havde aldrig skrevet hjem.

Vi havde en pige, der hed Tilde, hun kom til os kort efter, at hun var blevet konfirmeret, og det var da hendes mening, at hun ville til Amerika, men hun var dog hos os i 6–7 år, inden hun fik sin plan realiseret. Hun var fra Aventoft eller Ovntoft, og hun så skrækkelig ud, rystede af koldfeber og havde været syg det meste af sin levetid; men hun

kom sig hurtigt og blev et overmåde dygtigt menneske. Hendes forældre var småfolk, som næsten alle folk i byen, der ikke havde jord. Om efteråret og vinteren måtte de leve af fiskeri og bjærgning af istag og pegger, og konerne måtte i reglen hjælpe mændene og fik så også deres andel af brændevinen. Det gik ud over børnene og hjemmet; det sagdes således, at der i de egne døde et påfaldende stort antal spædbørn af at blive ligget ihjel. Tilde havde ikke fået ret megen skoleundervisning, alt skulle foregå på tysk. Læreren satte de ældre børn til at undervise de yngre, og selv gik han sin vej for at give sig af med andre ting, navnlig med at sidde på kroen. Tilde havde stor lyst til at læse, og i sin fritid læste hun ofte højt for os. Hun lærte da også at skrive nydelige breve på dansk. Hun var meget flittig og ordentlig og kendte ikke til at skåne sig selv, men hun havde et underlig hidsigt sind, så at hun kunne blive ganske urimelig og umedgørlig, og der var så ikke andet at gøre, end at lade hende skytte sig selv; så gik det hurtigt over. Hun ville ikke have nogen til at hjælpe sig, når der var travlhed med slagtning, vask eller lignende, efter at Jane Friis var død. Jane Friis var en kone, der altid hjalp til, når der var noget særligt på færde, hun var overordentlig dygtig, kunne gøre alt, og var absolut pålidelig, men hun havde den svaghed, at hun undertiden drak. Når hun mærkede lysten komme over sig, lukkede hun sig inde i sin lille kvistlejlighed i Søndergade med sit kvantum spiritus, og der var

da ingen, der kunne komme ind til hende. Når hun var færdig med at drikke, kom hun igen og rørte ellers aldrig brændevin. Hun troede på spøgelse, varsler og forvarsler og kunne en masse dejlige spøgelseshistorier og lignende, men da min fader hørte om det, forbød han hende at fortælle os dem, og hun var derefter ikke at formå til at sige noget. Hun kunne også spå, og mange af byens folk kom til hende for at blive spået. Om hun selv troede på sine spådomme, ved jeg ikke, men hun har sagtens tjent helt godt ved det, da det just ikke var småfolk, der søgte hende.

Dagligt liv

Folk sad småt i det, og mange var nærmest fattige, så levemåden var ikke flot, kød og brød var dyrt, og kartofler spillede en mægtig rolle i ernæringen. Grøntsager blev kun brugt lidt. Da jeg engang viste nogle af mine venner et bed med salat, og sagde, at det smagte godt, sagde de, at de ikke kendte det, og »vi spiser int greis.« De fattigste folk kunne få et stykke jord anvist uden betaling ude i byens sandkuler nord for kirkegården til dyrkning af kartofler.

Fra Sæd kom der jævnlig koner med en del rødder og lignende i en lille trækvogn, men det var også dyrt. Søndags- og festmaden var »køklumpsup«, det var suppe kogt på oksekød, »nøkjør« med boller, og til bollerne fulgte altid gratis et stykke talg. Af fisk

fik man ål, gedder, sudere og ålændere fra åen og søerne. Om vinteren løb af og til mutter Seek rundt med en sending torsk fra Esbjerg, og det skete, at der kom kørende fra Hjerting et helt læs »snebler«. Om sommeren kom koner fra Fanø og Manø med tørrede hvillinger og baksuller. Kaffe blev der drukket i stort omfang, og når der kom flere koner sammen, blev der gerne drukket kaffe, de satte sig i »e dørn«. Der blev stillet en lille glasskål med brunt kandis på bordet, og hver tog et stykke i munden og drak af den sorte kaffe, hvorefter de tog sukkeret ud af munden og lagde det i underkoppen, i vinduer eller på bordet indtil næste mundfuld kaffe.

Om sommeren havde mange af husene en bæk anbragt på fortovet, og om aftenen sad beboerne udenfor, fatter gerne med en lang pibe, og så skete det let, at mandfolkene skulle snakke sammen. Så dannede de gerne en gruppe midt på gaden og snakkede om deres sager og andre anliggender. Der blev vist også snakket om politik, men de fleste var ret uinteresserede, og det foregik altid i al fredsommelighed. Der blev ofte talt om de drillerier og fortrædigelser, der havde fundet sted før 1864 mod de danske skolelærere og præster længere mod syd, og der blev gerne føjet til, at det var en skam, for de pågældende havde ikke fortjent det. De, der lavede drillerierne, mente heller ikke noget med dem, men blev kommanderet eller betalt af bagmænd, som de kendte godt nok og ikke havde noget til-

overs for. Der faldt også ytringer om, at man var utilfreds med, at dansk uden videre blev udelukket fra skolen. Jeg skal herved tilføje, at det endnu i 1923 af et tysksindet medlem af byrådet under en diskussion om skolevæsenet blev udtalt, at det fornuftigste var at lade alle børnene gå i samme skole. De kunne sagtens forliges og holde fred, det var slet ikke dem, der lavede vanskelighederne, det var der andre, der gjorde. Vi vidste jo alle, at det før 1864 ikke havde været befolkningen selv, der lavede vanskelighederne, men det var bagmænd, der fik skikkelige folk til at gøre det. Når danske folk talte sammen og kom ind på forholdene i de sydlige egne, var de altid enige om, at danskheden var gået meget stærkt frem i tiden mellem krigene, og at det var såre uheldigt, at krigen var kommet så hurtig. Var der gået dobbelt så lang tid, ville stillingen have været helt anderledes.

Vor skolegang

Skolespørgsmålet var et problem. Der var i byen kun tyske skoler, hvor der ikke gaves undervisning i dansk, idet den danske privatskole, »Tørslevs skole«, var blevet forbudt og lukket 1871–72. Den havde lokaler i Østergade i købmand Thomsens, dengang Olesens ejendom. De fleste børn måtte gå over i den tyske skole, men de var ikke tilfredse; de sagde, at de fik klø, og syntes ikke om at være der, så flere gik ud snarest mulig; men de

andre, hvis forældre var ubemidlede, måtte blive der. Min ældste broder Aage kom ikke i den tyske skole, men blev sendt op til Horsens, hvor pastor L. S. Hansen, der havde været præst i nærheden af Husum og var blevet udvist efter 1864, var præst. Aage var da en dreng på 10–11 år og kom til at gå i Horsens latinskole. Jeg begyndte min skolegang hos frk. Asmussen i Østergade sammen med Sofie Friis, Agnes Refslund og Berthe Madsen, og hvor længe jeg gik der, kan jeg ikke huske, men det kan næppe have været længe. Min to år ældre broder, Gunnar, og jeg fik derefter undervisning af Jens Christensen (Kok) fra Rudbøl. Han havde tilnavnet Kok fra en bedstefader, der havde sejlet som kok med asiatisk kompagnis skibe. Han ville være skolelærer, men han havde kun fået almindelig skoleundervisning i Rudbøl, og det var sikkert ikke særlig meget, han der havde fået lært. Det blev nu ordnet således, at han kom ind at bo hos os, hvor han skulle undervise os to og samtidig forberede sig selv til optagelse på seminariet. Han var en særdeles velbegavet mand, der havde mange interesser og vist også var flittig. Hvorledes hans undervisning var, kan jeg dårlig huske, men den har nok været noget springende og lidet systematisk. Vi læste vist en hel del, og vi lærte også en del, som strengt taget lå uden for den sædvanlige skolelærdom. Han læste meget og forstod at skaffe sig bøger rundt omkring fra, f. eks. fra Leipzig, og han fortalte os om, hvad han havde læst, og det interesserede os meget. Han

interesserede sig også for gamle stenkiler, flintredskaber og lignende, og han stod i forbindelse med en større dreng, Peter Repsholt, som løb rundt på landet og byttede sig til og købte kiler og andet, som han mente at kunne sælge igen. Han kom altid til Christensen og lod ham få, hvad han ville have. Han havde også forstand på frimærker og fik tilsendt større samlinger fra Leipzig, men han var vist ikke pinlig ærlig med hensyn til de bøger og frimærker, han fik sendt, for min fader måtte engang have fat i ham og få ham til at høre op med den trafik. Da han efter et par års forløb blev optaget på seminariet, måtte han høre op med undervisningen og flytte bort, men han vedblev at føle sig knyttet til os og besøgte os også, efter at han var kommet fra Tønder. Han havde fået en særdeles fin eksamen og blev ansat som skolelærer i Altona. Her kastede han sig ud i politik og sluttede sig til det socialdemokratiske parti, og han blev efter kort tids forløb valgt ind i rigsdagen i Altona eller Hamborg. Han må her have gjort sig særlig bemærket, for i hvert tilfælde bestemte regeringen sig til at anvende den da gældende socialist-lov på ham. Han blev først udvist fra Altona og derefter fra de byer, han flyttede til, så at han måtte opgive kampen og rejse til Amerika, hvor han slog sig ned i Chicago. Her blev han redaktør af et socialdemokratisk blad, og samtidig studerede han jura for at blive advokat, men han blev nu syg og døde.

Christensen afløstes som lærer hos os af lærer Jens

Jessen af Toghale ved Møgeltønder (den senere redaktør Jessen ved Flensborg Avis). Han havde været ansat som lærer ved den danske skole i Broager, men var blevet ledig, da skolen blev lukket og forbudt. Han var uddannet som lærer i Tønder og øvet, så nu kom undervisningen i en bedre og regelmæssigere gænge, men arbejdet vanskeliggjordes ved, at mine to yngste brødre, Erland og Harald, kom med og til dels min søster Astrid, der dog en stor del af tiden opholdt sig hos sin grandonkel, amtmand Regenbug i Skanderborg, hvor hun gik i skole og blev konfirmeret. Jessen var meget samvittighedsfuld i sin undervisning og sørgede for, at vi lærte alle fagene og fik lært begyndelsesgrundene ordentlig, og yderligere læste han højt for os og fortalte os om de store begivenheder og lignende, der i gamle dage havde fundet sted, for at give os kendskab til litteratur m. m. Vi gik af og til med ham til Møgeltønder og Toghale for at besøge hans fader, der var lærer der, og hans søster Ellen, der senere blev gift med bankdirektør, tidligere lærer, Rossen. Jessen var noget ilter og forstod ikke rigtig at omgås børn, han ville gerne drille, og så blev han naturligvis drillet igen, og det kunne han ikke tåle, så det medførte af og til skærmysler og ubehageligheder, som burde have været undgået. Når vi senere hen i livet talte med ham om gamle dage, sagde han altid, at han selv var klar over, at han ikke rigtig egnede sig til at være lærer for mindre børn, og det var rigtigt. Om vinteren læste min fader højt for

os om aftenen, det var navnlig rejsebeskrivelser, Livingstone, Stanley, Bæcker (!) m. fl. historiske værker, islandske sagaer, Saxo, og det interesserede os meget alle sammen. Mens Jessen boede hos os, boede hans broder, Peter, der gik på seminarium, i samme gade hos snedker Borg, og medens Jens Jessen var en høj mand med hurtig gang og rank holdning, var broderen mindre med noget ludende holdning og vaklende gang. Det varede derfor ikke ret længe, førend de to brødre af gadens folk blev kaldt »iltog og e bommeltog«. Det var meningen, at Jessen skulle blive hos os, til Gunnar og jeg kunne komme ind i latinskolen i Ribe i 1879. Han havde kun almindelig skolelærereksamen, og han ville benytte tiden til at læse videre, så at han kunne tage rektoreksamen. Pladsen som leder af den store danske skole i Haderslev ville i løbet af nogle år blive ledig, og Jessen var blevet udset til at overtage denne stilling. Jessen læste derfor flittigt, og da han også skulle have eksamen i fransk, rejste han en sommer til Paris og tog undervisning i fransk. Da han mente sig sikker, tog han i al hemmelighed til Hanover eller Göttingen og fik sin rektoreksamen, uden at nogen uvedkommende anede det. Da han var færdig hos os, blev han ansat ved skolen i Haderslev, og noget senere blev han gjort til leder af skolen, men så kom de prøjsiske myndigheder og gjorde indsigelse mod, at en lærer, der ikke havde rektoreksamen, blev leder af skolen. Det ville have været skæbnesvangert for denne, om Jessen ikke

havde kunnet trækker sit eksamensbevis frem, som de lokale myndigheder ikke havde mindste anelse om, idet der vist ikke i landsdelen fandtes nogen anden lærer, der havde denne eksamen, og som turde overtage skolen. Nå, glæden varede ikke så længe, for også denne skole blev forbudt og lukket.

Som vi en dag i 1877–78 sad i en undervisnings-time, kom fader ind i skolestuen og præsenterede biskoppen i Slesvig-Holsten, Kaftan, en sortklædt herre, som jeg ikke husker navn eller stilling på, og pastor Scheel fra Abild, som den øverste skolemyndighed. Fader fortalte Jessen, at herrerne havde henvendt sig til ham og gerne ville høre, hvad hans elever blev undervist i, og at de gerne ville høre på undervisningen. Vi sad jo måbende og forstod ikke, hvad der foregik, og vi blev så hørt i forskellige fag af Jessen og besvarede forskellige spørgsmål fra biskoppen, som talte dansk. Jeg husker, at biskoppen spurgte mig, om jeg kunne tysk, og om jeg kunne noget udenad. Jeg fremsagde da et digt, som jeg endnu husker en del af: »In der hellen Felsenwelle wohnt die muntere Forelle,« og jeg kunne også noget af Schiller og Goethe. De var vist meget godt tilfredse med, hvad vi kunne og gik derefter igen. Da vi kom ned, hørte vi, at de tre meget værdige herrer var blevet observeret i den smalle Lillegade, hvor de havde vakt en del opsigt, og var kommet op ad vor trappe og ind på kontoret til fader og havde præsenteret sig som den øverste skolemyndighed. Da de havde erfaret, at han holdt en

privat skole her i huset, ville de tale med ham om sagen, eftersom det ikke var tilladt at holde privat skole. Fader sagde, at han ikke var enig med dem; det var ikke en privat skole, men kun hans egne børn, som han lod undervise, som han ønskede det. Dersom de imidlertid nærede frygt for, at børnene ikke fik den fornødne undervisning eller foruroligedes af andre bekymringer, havde han intet imod, at de gik op og overværede undervisningen, der netop nu foregik. Ja, det ville de godt, og de gik derefter alle op i skolestuen. Da de var kommet ned igen, sagde de, at de i og for sig var godt tilfredse med, hvad de havde hørt, men at det var en dansk privatskole, og en sådan var forbudt. De spurgte, om min fader ikke selv syntes, at det var bedst for børnene at komme i en tysk skole, og at de så lærte dansk ved siden af, men det syntes han slet ikke. Han ville ikke have dem i en skole, hvor der slet ikke blev undervist i dansk, og som danske folk absolut ikke var tilfredse med. Det var hans bestemmelse, at børnene skulle til Danmark og gå i skole der, og det ville vare et år eller to endnu, inden han ville sende dem hjemme fra. De anførte, at han jo måtte rette sig efter loven, og at det måtte være højst ubehageligt for ham at få skolen forbudt og lukket. Men det var han ikke bange for, og hans sidste ord var: »Ja, De kan jo lukke skolen, hvis De tør, men så ved De, at der kommer en proces, og den tør jeg tage, men det gør De ikke.« Der blev derefter ikke senere hørt et ord om sagen fra autori-

teternes side. Således gik det gerne, hvor folk optrådte med bestemthed, og autoriteterne gik udenom og var medgørlige, når de vidste, at det ville koste kamp; var folk bange og eftergivende, blev der trykket hårdt på dem.

I juli 1879 kørte min fader Gunnar, og mig til Ribe, hvor vi kom til optagelsesprøve hos adjunkt Fraas, senere rektor i Nykøbing F. Det var en ret anstrængende prøve, men vi blev begge optaget i 1. og 3. klasse, og da vi var færdige, sagde Fraas: »Ja, jeg kan jo nok mærke, at du ikke har fået undervisning i en almindelig skole. Du ved i nogle retninger meget mere, end du behøver, men i nogle fag er du noget forkert vendt, og i geografi er du meget ringe«. Han havde hørt mig i de franske Søalper og Jurabjergene, og dem havde jeg slet ikke kunnet klare trods det, jeg ellers var ret dygtig i geografi. Det var for resten omtrent det eneste fag, hvor vi senere havde Fraas, der sikkert var langt den dygtigste lærer ved skolen. Han var ikke videre godt lidet, da han var nervøs og pirrelig, men vi havde den største respekt for ham. Han må af en eller anden grund have fået noget til overs for mig, muligvis har han, der var en lille og skrøbelig mand, syntes godt om, at jeg, der som de andre nye elever skulle prøves og drilles, altid tog til genmæle og ikke var bange for at slå fra mig over for de ældre og stærkere drenge. Han kom i hvert tilfælde en dag hen til mig i skolegården, da to ældre drenge havde været efter mig, og jeg havde slået bravt fra

mig, og sagde: »Ja, du har nok en del vikingeblood i dig, og det er godt ikke at være bange af sig, men at slås er nu noget dårligt noget.« Vi havde en meget gammel og uheldig lærer i latin, han skældte ud og forstod aldeles ikke at interessere os for sproget, men gjorde os stædige og modvillige. En dag, da jeg havde gået et par år i skolen, kom Fraas hen til mig og sagde: »Jeg ser af protokollen, at du får meget dårlige karakterer i latin, hvad skal det betyde.« Jeg svarede, at det var mig umuligt at lære latin. »Nå, er det det; kan du nu i eftermiddag kl. 6, efter at du har lært din lektie, komme op til mig, så skal jeg høre dig og hjælpe dig, og det bliver vi ved med, til du kan din latin. Jeg måtte derefter i lang tid hver dag møde og lade mig høre i min lektie, og det hjalp, således at jeg resten af min skoletid med lethed klarede latinen.

Vi måtte rejse med dagvognen mellem Tønder og Ribe, og det var en lang og sej tur, særlig turen til Ribe. Det gik lettere, når vi skulle til Tønder og nyde ferien. Særlig spændende var det at køre hjem til julen. Vi måtte da køre lillejuleaften kl. 5 og hentes i vogn fra Tønder i Skærbæk. Det skete nogle gange i snevejr, så det blev sent, inden vi kom hjem.

Hvorledes den tyske skole, borgerskolen og den ikke så fine øvelsesskole ved seminariet egentlig var, ved jeg ikke. Jeg har aldrig hørt dem blive nærmere drøftet. Der var jo ingen, der ikke var klar over, at de var således, som myndighederne ville have dem, og at det ikke kunne nytte det mindste at

forsøge på at få noget ændret. En del af drengene beklagede sig over, at de fik klø, og det var de jo ikke tilfredse med, men jeg har aldrig hørt forældre beklage sig derover; dels mente de vist, at det nu engang hørte med til en rigtig skole, og dels at det kunne de ikke ændre. Det må heller ikke have været let for skolen at give almindelig undervisning på tysk, når de allerfleste af eleverne var ganske ukyndige i sproget, men det gik alligevel, selv om de fleste af eleverne ikke blev synderlig perfekte i tysk. Skolen henvendte sig til folk, der havde eller ville få børn til skolen, og opfordrede dem til efter evne at tale tysk til børnene fra de var ganske små, da det i høj grad ville lette både børnene og skolen i arbejdet. Nogle gjorde det også, og nogle holdt så vidt muligt deres børn hjemme, for at de ikke skulle tale dansk, men dengang undlod de allerfleste at tage hensyn dertil, dels fordi de ikke selv kunne tale tysk, og dels fordi de ikke ville. Jeg husker en eftermiddag, jeg stod sammen med to jævnaldrende venner, Anton Rehkopf og Emil Saxe. Da vi talte om at gå ned på Kanalvejen, sagde Anton: »Nej, æ må hjem og gør mit skolarbei,« hvortil jeg bemærkede: »Det kan du gøre bagefter,« »Nej,« sagde han, »så skal jeg i seng, og du ved nok Emil, hvordan det så går.« »Ja, sagde Emil, i går spur æ lærer mæ, hva en kniv hed på tysk, og æ så, ein kneif, så fik æ klø, æ vil sgu int løs.« Nogle danske småfolk, hvis børn var dygtige og viste gode evner, fik tilbud fra skolen om, at deres børn kunne blive hjulpet til at bli-

ve lærere eller få anden uddannelse, men så måtte de ikke påvirkes i dansk retning, og nogle af de nuværende tyske familier i Tønder stammer derfra.

Sprog og sindelag

Hjemme talte vi skriftsproget, på gaden talte vi dialekt; det gik af sig selv, for i intet af husene i Slotsgade og Møllevejen taltes der tysk, selv om beboerne var endog stærkt tysksindede. Men vi må dog have talt tysk engang imellem, for jeg husker, at den nye arrestforvarers børn talte tysk; de kunne vist ikke tale dansk, og jeg tror, at vi, når vi enkeltvis talte med dem, talte tysk, men når vi var flere, blev der bare talt dansk. Så måtte de selv om at forstå, hvad der blev sagt, og det lærte de hurtigt. Der kom også en del seminarister og bestillingsmænd fra sydligere egne, som ikke kunne tale eller forstå dansk, og dem har vi talt tysk med. Det har ikke været noget udsøgt fint sprog, men jeg tror, jeg talte lige så godt tysk som de jævnaldrende drenge fra den tyske skole. Der boede i Spikergade en sydfra tilflyttet håndværkerfamilie med en jævnaldrende søn, som blev holdt hjemme og ikke måtte komme på gaden, velsagtens fordi det skulle være fint, og for at han ikke skulle lære dansk. Kom han en sjælden gang på gaden og ville lege med, blev der sagt: »Jamen han taler kun tysk.« Det skulle ikke være nogen bebrejdelse, men blot sige, at det var besværligt for ham at følge med. En hjemlig tysk familie

holdt sine to drenge, der var velbegavede og pæne, aldeles borte fra gaden og gadelivet, for at de ikke skulle lære dansk, og det lykkedes også. Da den ene af dem senere drev forretning i Tønder, kunne han ikke klare sig uden dansk, og han lærte så at tale skriftsproget. Efter genforeningen, da han spillede en rolle inden for det tyske borgerskab, sagde han til mig, at han var ked af, at hans forældre havde forhindret, at han lærte at tale dialekt, for nu følte han sig ligesom fremmed og udenfor, når vi andre sad og talte på dialekt om gamle dage i Tønder. Han havde ret, for de andre anerkendte ham som den dygtige og begavede mand, men han havde aldrig haft nogen rigtig kontakt med de andre drenge og kun med kredse, der i virkeligheden var byen og befolkningen fremmede. Det er naturligvis vanskeligt at få folk til at gå over fra et sprog til et andet, og det går vel altid langsomt i begyndelsen. Det blev altid indprentet folk, at det var den laveststående del af befolkningen, der talte dansk (kartoffeldansk), og at det var fint at tale tysk. Stod man i skolen, i kirken og for myndigheden, skulle man tale tysk, man skulle føle sig som på en måde stående under kommando. Under mine besøg i Tønder, f. eks. hen ved århundredskiftet, var det tydeligt at mærke, at langt flere nu talte tysk end før, men talte man dansk til dem, kom der straks svar på dansk. Da vi i 1907 var i Tønder til min moders begravelse, hørte jeg, at Tilla Kosmos, som vi havde haft så meget at gøre med, endnu levede og boede i deres

H. Gjessing og søskende Fra venstre siddende Harald, bægved Erland, Hakon, Aage, Astrid og Gunnar.

*H. Gjessing i uniform,
fot. ca. 1925.*

H. Gjessing med hustru og datter.

gamle hus i Slotsgade, efter at hendes mand »Store Lorenz« og deres 3 sønner var døde af tuberkulose. Hun var nu så gammel, 80 år, at hun ikke kunne gå ud og gå folk til hånde, og hun var meget fattig, så at hun levede af legater og understøttelse fra kommunen. Vi sendte et 20 krone stykke ned til hende med besked om, at Gunnar og jeg ville komme ned og sige goddag til hende. Da vi den næste dag kom ned i gaden og nærmede os huset, trådte hun ud i gadedøren, en lille bitte, smuk, gammel kone, som lignede sig selv på et hår. Hun var stærk betaget og sjæleglad. Hun så genkendende på os og begyndte en tak, men på tysk. Hun var fra Hanved sogn, og jeg havde aldrig før hørt hende sige et ord på tysk. Vi snakkede lidt med hende, og så gik det naturligvis på dansk. Forklaringen på hendes tysk er naturligvis den, at nu syntes hun, at vi var blevet fine herrer. Hun var blevet vant til at skulle takke på tysk til myndighederne, og derfor skulle hun også nu i denne situation være fin og tale tysk. Efter genforeningen er det sket flere gange, at damer, jeg havde kendt mere eller mindre godt i drengeårene, er kommet ind til mig på kontoret for at bede mig give dem oplysninger eller hjælpe dem. De har så forklaret, at de i lang tid så gerne ville have talt med mig, men at de generede sig, da de ikke kunne tale rigtig dansk, men kun dialekt. I efteråret 1920 kom en ung mand dumpende ind til mig og bad mig på tysk hjælpe ham til at få et par attester til sin moder, som boede nede i Sydslesvig og ville flytte

her op, da hun blev forfulgt og generet af nogle af bønderne, fordi hun var dansk. Jeg spurgte ham så, om han kunne tale dansk. »Åh, jo,« sagde han så helt forandret, »jo, det kan jeg rigtignok, men det har siddet sådan i mig, at jeg skulle tale tysk, når jeg kom til »e Amtsgericht«, at jeg ganske uvilkårlig har talt tysk.« Vi fortsatte så på dansk, og han talte så smuk en dialekt, som man kan ønske sig, og som man hører hos de allersydligste danske i Slesvig. Dansk eller tysk spillede ingen rolle i det daglige og ved vore lege. Der kunne ved lejligheder falde meget kraftige og uparlamentariske bemærkninger, som så affødte lignende svar, men det gjorde ikke skår i det ellers gode forhold.

At vi var danske, det vidste alle, og det var der ingen, der var i tvivl om, men der var jo mange, der aldrig lod sig mærke med noget, vel nok fordi de eller deres forældre ikke var interesserede. Vidste vi ikke, hvad kulør de havde, gik vi nok ud fra, at de var tyske, og selv om vi vidste, at faderen eller moderen var dansksindet, var det jo ikke sikkert, at det holdt ved på børnene. Jeg husker et tilfælde, hvor en dansk dreng spurgte sin moder: »Sig mig, kan danske folk få tyske børn,« og da moderen til gengæld forundret spurgte: »Hvad mener du med det,« svarede han: »Jo, N. N. er da danske, men jeg snakkede forleden med deres to drenge, og de talte da, som om de var tyske.« Der faldt af og til en bemærkning som, »han er så dansk (eller tysk), te han stjunker.« Dermed mente man, at vedkommen-

de lod sig for meget mærke med, at han var dansk eller tysk. Jeg synes, vi var meget fredelige, vi kunne vel nok have nogle kontraverser, ligesom vi også nok for spøg kunne brydes og lignende, men den slags ting er man vel ikke selv den bedste dommer over, for jeg husker, at da jeg engang senere talte med Zachi om gamle dage, da han var karl hos landråd Bleicken, sagde han: »Ja, æ ka så tyrle hous Dem, De var sådan en lille krebsig karl.« Det kunne måske have nogen forbindelse med noget som slagsmål. Engang traf jeg min noget ældre ven, senere lærer Hans Nansen, hvis familie var stærkt tysksindet, men dansktalende, omme Bag e Stoll, og han sagde: »Nå, no er der nok int møje ve jer, no er § 5 folden væk,« hvortil jeg svarede: »Hold din snut me de pjat, hva ren vi, hva de sirr å finder å,« og så var det forbi. En anden gang spurgte han mig, om jeg kendte »Hannemann«-visen (som jeg for resten næsten ikke kendte) og citerede noget af den, hvorpå jeg svarede: »Ja, de er jo bar løvn, men de er vel noue, I ska tro å,« og så kørte vi videre med noget andet, uden at det gjorde nogen forstyrrelse i det gode forhold. Han har sikkert heller ikke ment noget ondt med det, det har vel snarere været den vordende lærer, der ville retlede mig.

Leg og venner

Vi havde en leg, der hed »Drot e rot«. Hvad det skulle betyde, ved jeg ikke; det var en slags »tik«,

hvor vi skulle løbe om Slotsgade og Møllevejen og ikke måtte skjule os inde i husene. Vi morede os tit om sommeren med at gå ud på fenerne og springe over gravene (grøfterne), og af og til havde vi fået fat i en springstok eller kluestage, som skulle være en stor hjælp til at springe; men brugte man den ikke rigtig, faldt man i grøften, og det skete flere gange. Om forsommeren spillede man »løbbels«; det var et spil om små lerkugler, og man skulle helst være tre-fire eller flere, som hver satte 2 eller 4 kugler i en stabel efter hinanden på jorden, enten man så spillede i en bred rendesten eller på Kirkepladsen eller »E gammel Kjergård«. Derefter skulle man fra et forud bestemt sted med sit »slå«, en finere lerkugle eller glaskugle, slå efter stakkene, og den, man ramte, beholdt man. Når alle havde slået, og der endnu var nogle af stakkene tilbage, skulle man så efter tur igen med sit »slå« ramme en andens slå, og denne skulle så aflevere de stakke, han havde taget. Den ramte gik ud af spillet, men man måtte kun knabbe, det vil sige man skulle have hånden fast på jorden, lægge slået på pegefingern og slynge det ud med tommelfingern. Når der kun var et slå tilbage, eller den sidste stak var taget, var spillet ude. Dette spil gav jo chancer for krigskunst og en sikker hånd, så nogle var dygtige og andre det modsatte. Pigerne ville man ikke have med, da de ikke kunne bruge tommelfingern rigtig. Vi spillede også »baks«; vi spillede så med små stykker af kridtpiberør i stedet for kugler, men det var ikke nær så flot, da baksen

jo blev samlet op i de haver, der blev gravet om foråret, og det overlod vi helst til de allermindste og pigerne. Hvor alle de løbbels, vi brugte, kom fra, ved jeg ikke, men man fik vist 15 løbbels for en »rød« og senere 6 for 1 penning. Jeg har aldrig set dette spil andre steder end i Tønder, og det er for længst forsvundet fra Tønder. Jeg har hos flere for-gæves søgt oplysning om, når omtrent eller hvorfor det er ophørt, men det er der ingen, der ved. Det kommer sagtens af, at tilvirkningen af de billige kugler er ophørt. Endnu dengang fik købmand Angel ved siden af Tønder Landmandsbank foustager med de lange kridtpiber hjem fra Holland, og jeg ser endnu for mig, hvordan murer Walthers og flere i Uldgade stod i gadedøren og røg på deres lange kridtpiber. Vor spillelidenskab mættede vi undertiden ved søndag eftermiddag at gå ned på »E gammel Kjergård« og se læredrengene spille klink op ad en mur. Det drejede sig vel nærmest om kobberpenge, men der kunne komme sølvpenge med helt op til en mark, og det var uhyre spændende.

Tilflytningen til byen af småfolk fra landet skete navnlig fra de fattige egne syd for byen, fra Humptrup og længere syd på, og af og til så man en ny familie flytte ind i et af de fattige huse i Uldgade. Navnlig skomagerdrengene kom der nede fra, og mange af dem talte eller kunne tale frisisk. Dog husker jeg en skomagerdreng fra Møgeltønder, han hed altid »Jacob me e Ben«, fordi fødderne var forvoksede på ham. Han var en opvakt og rask fyr;

han ville gerne læse, og vi lånte ham en del bøger, vi havde. Hvad der særlig interesserede hos ham, var hans lyst og evne til at fortælle; han var altid villig dertil, og om han selv digtede eller fortalte af, hvad han havde læst, ved jeg ikke, men jeg husker, at vi flere aftener har siddet oppe på værkstedet hos skomager Skov i Uldgade, og musestille har hørt på Jacob, der sad og fortalte lange historier med et glad ansigt og livlige fagter. Også på skrædder Zornigs værksted kom vi af og til om aftenen. De var rare folk. Manden var fra Tønder og var tysk, men konen var dansk. Der var to drenge. Den ældste, Johannes, var tysk, men Christian var vel nærmest dansk. De havde i lange tider en svend, Petersen, fra Frederiksstad, som var dansk, og derefter en fra Hjerpsted. De spiste med familien til middag, men deres aftensmad spiste de oppe på værkstedet på det store skrædderbord, hvor vi andre krøb op og satte os på kanten. En tid var der en læredreng, der hed Christian Mikkelsen fra Hjerpsted, han var vist en 16-17 år og en stor, stærk og fornøjelig dreng. En aften, da de havde fået bikse-mad, tog han den tømte skål, satte den for ansigtet og slikkede fedtet, og da han var færdig, satte han skålen på bordet og sagde: »Så, nu skal jeg lære jer hjerpstedernes sang«. Den anden svend spurgte: »Ja, er det værd, mester er jo tysk,« men Christian fortsatte: »Åh skidt, madammen er da dansk,« og så sang han »Stå fast du lille flok«, som jeg ikke kendte. Christian ville til søs, som det var skik i

Hjerpsted, men faderen ville ikke have det og fik ham anbragt i skrædderlære. Det passede dog ikke rigtig til Christian, og en dag stak han da også af. Om han kom ud at sejle eller rejste til Amerika, ved jeg ikke. Jeg forsøgte efter genforeningen at få noget at vide om den ret store familie Mikkelsen, men de var alle sammen rejst bort, og der havde for mange år siden været et enkelt medlem i Hjerpsted fra Amerika.

Da jeg sammen med nogle af mine brødre afstemningsdagen gik gennem Møllevejen, så jeg en høj, tynd mand stå og tale i en gadedør med en anden mand inde i forstuen. Han lagde just hovedet lidt tilbage, og det slog ned i mig: »Det er madam Zornigs ansigt,« og i det samme siger jeg: »Det er jo Johannes Zornig.« Han blev helt betuttet og sagde: »Ja, ja,« men han kunne ikke kende os, før vi sagde, hvem vi var, og så blev han glad. Han var ansat på værftet i Kiel, men det var ikke godt, og det var i det hele taget ikke gået ham godt i livet. En af mine brødre sagde så: »Ja, vi er nede at stemme dansk, hvordan med dig, din moder var da også dansk?« »Ja,« sagde han, »det ville jeg såmænd gerne, jeg har aldrig haft det så godt, som jeg havde det, da jeg en kort tid arbejdede i København, men det kan jeg ikke, jeg har lovet dem på værftet, at jeg skulle stemme tysk.«

En ting, vi i sommerferien havde megen fornøjelse af, var at hjælpe til med at sætte høet ind på lofterne og særlig da hos Martin Bager, der boede i

det yderste, nordlige hus på Møllevejen. Han var gæstgiver og havde langt det største fåremarked. Han bagte også af og til rugbrød og hed derfor altid Martin Bager – det hed grovbager og lansbager, når vedkommende væsentlig kun bagte rugbrød. Bagte man kager og finere brød hed det æ bægger å e mærken og bægger Schmidt, der var den fineste bager og særlig var berømt for sit surbrød, rugtvebakker og lignende. Han boede, hvor Thorvald Petersen nu har forretning. Han var en stor tysker og temmelig forfalden, men vi ville gerne derhen, da vi næsten altid fik tilgift i form af »neglbækkenør«, der var formede som ganske små rundstykker og efter sigende blev bagt af den dej, som bagerne efter æltningen rullede af hænder og fingre. – Martin Bager var en yderst godmodig og fornøjelig mand. Når han skulle have sine læs hø hjem, stillede han sig uden for døren og råbte: »I dav ska vi up i e hø«, og så stillede altid en 6-8 drenge og gik op på loftet. Martin tog vinduet bort, og han tog så mod høet, som vi derefter løb med hen til det inderste af loftet og op mod skorstenen. Når vi var færdige, kom vi ned i skænkestuen og blev anbragt om et stort hvidskuret bord, og hans gamle moder kom så med små glas og en karaffel med kirsebærbrændevin, som smagte dejligt. Det var måske en lovlig skrap drik for os, men det var der ingen, der tænkte på, og vi var meget tilfredse.

Om sommeren kom der af og til folk fra Prag; det var små korps af bøhmiske musikere, 6-8

mand, der spillede på blæseinstrumenter. De levede af at levere musik til forlystelseslokaler og lignende, men de drog også rundt i byen og stillede sig op midt i gaden og gav koncerter til stor glæde for børn og antagelig for mange af indbyggerne. Af og til spillede de efter opfordring af de tyske seminarister hos madam Frede, hvor der gerne boede ca. fire. De stak så et par tyske flag ud af vinduerne og samlede sig med nogle ligesindede uden for huset og lod musikken spille, navnlig patriotiske stykker. Det hele forløb meget fredeligt og fornøjeligt for os alle. Der kom også ungarere, der spillede på sækkepibe og havde en mængde andre instrumenter, som de dirigerede med arme og ben, og italienere, der navnlig efterlignede fuglestemmer og også medførte ståltrådsarbejder, hvorfor de kaldtes musefældefolk.

Seminaristerne

Seminaristerne spillede en meget stor rolle i byen. Der var dengang en dansk afdeling, der var den mindste, og eleverne herfra måtte jo spille en rolig og mindre fremtrædende rolle; den tyske var langt større og havde – foruden den lokale tilgang – elever langt sydfra. Seminaristerne boede rundt omkring hos byens småborgere, og når jeg tænker på de huse, hvor der boede flere, så har det absolut ikke været mere end den allernødvendigste plads, de har haft at røre sig på. Men den årlige betaling for kost og logi for en seminarist var også kun 300

mark, så flot kan det jo ikke have været. Vi syntes, det var nogle flotte og drabelige karle; de gik med en slags uniformshue, ofte med et drabeligt broderet bælte om livet, og de fleste følte sig som en hel del. Når de var hjemme i deres kvarterer, optrådte de med meget lange piber og i flotte broderede morgensko i stærke farver. De havde deres foreningslokaler ude »å e Schweiz«, som Schweizer-Halle altid hed. Det lå jo behagelig uden for byen, og det gik nok ikke helt stilfærdigt til ved deres fester. Der var af og til større slagsmål og spektakler, som så blev stærkt drøftet. Efter en sådan affære kom en af de gamle koner, der gik rundt og solgte fint brød, og som kaldtes »Mutter kjæv a et« – hun hed således, fordi hun, der altid havde noget at fortælle, som hun var forarget over, altid begyndte med at sige »å æ er så kjæv a et« – og fortalte en lang historie om et slagsmål, som nogle seminarister, der havde været ude »å e Schweiz«, havde lavet. Hun endte beretningen med: »Og så å tænk sæ, det er e seminarister, di sku vær te putz og ziråt for e stai, og så er di bar til skandål og plamaas.« – Der var en anden brødkone, som var rask og rap i det. Når der var nogle, hun ikke var tilfreds med, så sagde hun blot: »Nei di dur int, e skillinger ligger i e vinner og e luskåm i e sukkerdoes.« For den kvindelige ungdom betød seminaristerne meget, idet en mængde seminarister forlovede sig under deres ophold her i byen; om alle forlovelser holdt, ved jeg ikke, men i hvert tilfælde fik jeg efter gen-

foreningen besøgt af forskellige ældre damer med fuldkommen fremmedartede navne, som jeg slet ikke kendte, men det viste sig så, at vi kendte hinanden meget godt. De havde været gift med en skolelærer, og de var så som enker flyttede tilbage til Tønder. Der gik en historie om en pæn borgerkone, der en dag stod på torvet og med nogle bekendte drøftede en ung dame, der lige var blevet forlovet, og som efter forskellige meddelelser udbrød: »Ja, de er da osse sær, nu er hun osse bleven forlovet, å min stor, køn'e Rina ku int et gång få en seminarist.« Seminariet og seminaristerne skulle naturligvis virke fortyskende på sproget og i al almindelighed, men de blev ikke benyttede til tyske demonstrationer eller lignende, i hvert tilfælde ikke i større omfang, og man kendte ikke noget til, at seminarister eller skolebørn skulle marchere syngende gennem byens gader, således som det senere blev skik og brug. Det vakte derfor betydelig opsigt, at et par seminarielærere en søndag i 1876 spadserede til Møgeltønder i spidsen for de yngste seminarieelever, og i Sønderbyen, antagelig for at omvende beboerne, gav sig til at synge »Schleswig-Holstein« og lignende. Det varede jo heller ikke længe, inden der samlede sig et ret anseligt publikum, og da dette begyndte at lægge sin stemning for dagen, varede det kun kort, inden hele skaren ilsomt måtte forsvinde uden for byen. Efter at de havde forvundet det passerede, gik de på hjemvejen ind i slotshaven, hvor de igen stillede sig op og gav sig til at fort-

sætte sangen, men det varede ikke længe, inden slotsgartneren indfandt sig og tilkendegav dem, at haven ikke var bestemt til sådan noget, og at de måtte gå. Historien gjorde stor lykke hos os og også hos en stor del af borgerskabet, der undte særlig lærerne den tilrettevisning, de havde fået. Det var også med stor tilfredshed, at jeg og nogle andre noget senere stod og læste en stor tavle, der var blevet sat op ved indgangen til slotshaven, og hvorpå det på dansk og tysk indskærpedes, at haven kun var tilgængelig for rolige og stilfærdige besøgende. Tavlen stod der endnu ved genforeningen, men blev erstattet med en anden.

Nationale forhold

Der fandtes ikke i Tønder nogen dansk politisk forening, nogen sammenslutning eller et selskab med dansk præg. Det kan jo lyde underligt nu, men stemningen har vel efter 1864 og 1870 været meget nedtrykt, og nogle har ikke holdt af at bekende kulør. Man har måske også ment, at en sådan forening ville være meget lidt velset af myndighederne og kunne give anledning til mindre behagelige foranstaltninger. Der kom først en dansk forening efter 1901, da Tønder Landmandsbank blev oprettet, og selve banken mødte også en del modstand. Navnlig direktørerne Rossen og Andresen satte igennem, at der oprettedes en dansk læseforening, som var alt andet end velset, men den gjorde sin

store nytte og samlede de få danske, der var tilbage. Det kunne tydelig ses ved valgene. Der fandtes heller ikke noget dansk bibliotek. Der havde været et før 1864, men det var forlængst ophævet, og en del af bøgerne har boghandler Drøhse antagelig købt og benyttet til et offentligt lejev bibliotek, som blev drevet i hele den tid, jeg var i Tønder; men hans forretning var i tilbagegang og gik til sidst helt ind. Der var også en dansk bogmappe og en mappe med danske, illustrerede blade, som gik på omgang i Tønder, Møgeltønder og Visby. Nogle gange blev der holdt fælles skovtur til Gallehus skov, hvor vi drenge var med, og det var store begivenheder for os. Der blev også afholdt et sammenskudsbal på Skyttegården i anledning af, at der var en del af ungdommen hjemme i ferien, men da nogle af dem var »overskrevne«, og der blev nogen forstyrrelse i anledning af, at en tysk musiker havde følt sig forarget over en eller anden ytring og skulle have truet med at gøre anmeldelse til politiet om de »overskrevne«. Forsøget blev derfor ikke gentaget.

Når man ikke ville være prøjsisk soldat, måtte man enten udvandre, inden man skulle møde til session, eller lade sig overskrive til Danmark, man skulle så inden sit fyldte 17. år indgive ansøgning om at blive løst fra sit undersåtsforhold til Prøjsen, og man havde så ret til og fik en »Entlassungsurkunde«, hvorved man blev løst fra undersåtsforholdet til Prøjsen, men til gengæld mistede man enhver ret til at komme tilbage, og man ville blive

straffet og udbragt af riget, dersom man blev antruffet uden at have fået tilladelse til at være der. Det var ikke en tom trussel, og mange steder var myndighederne meget skrappe til at vejre »overskrevne«, andre steder var de mere fremkommelige; i Tønder var myndighederne meget fredelige. Det var jo rimeligt, at folk gerne ville have deres sønner, der var fyldt 17 år, hjem til festlige lejligheder, og næsten alle de overskrevne overtrådte jævnlige forbudet. Nogle blev hentet i vogn i Tinglev eller spadserede om aftenen fra Rørkær, men man måtte jo holde sig hjemme, og det skete, at uvenner eller nogle store patrioter truede med at gøre anmeldelse om, at en overskreven var hjemme. Min ældste broder Aage blev overskrevet, medens han gik i Horsens latinskole og måtte således ikke komme hjem, men han kom dog, både medens han gik i skolen og som student. Han måtte holde sig inde og kunne kun gå i haven om morgenen og om aftenen, og det blev noget ensformigt som ferie betragtet. Det blev derfor ordnet således, at han kun var en kortere tid hjemme og tilbragte resten af ferien hos slægtninge eller venner. Det kunne ikke undgås, at en hel del folk i gaden vidste, at Aage var hjemme, men jeg tror ikke, at der nogen sinde er blevet truet med eller gjort skridt til at anmelde ham. Det blev fortalt mig, at en tysk skrædder, der var flyttet ind i huset nord for os, skulle have udtalt, at han nok skulle anmelde Aage, der nu ville komme hjem, når min fader, der lå al-

vorligt syg, døde. Det blev fortalt, at man fik en præjser i belønning for at gøre en sådan anmeldelse, men om det er sket, ved jeg ikke. Men i hvert tilfælde kunne han have sparet sig ulejligheden, for da det blev klart, at min fader ville dø i løbet af få dage, sendte landråd Bleicken bud til min moder, at Aage ganske rolig kunne komme hjem i 14 dage, og dersom hun ønskede, at han skulle blive hjemme i længere tid, kunne hun blot sende bud ind om det.

I sommerferien 1881 underskrev min broder Gunnar og jeg vor ansøgning om at blive overskrevet, og det var dermed i orden, men mine to yngste brødre var for små til at underskrive en sådan begæring. Da min fader var død, forlangte min moder at sidde i uskiftet bo i henhold til det mellem hende og min fader oprettede testamente. Skifteretten forlangte da, at der skulle beskikkes en »Pfleger« for de to mindste børn, da min moder ville rejse til Ribe og have børnene overskrevet, og dommeren sagde udtrykkelig, at det var i den anledning; men det ville min moder ikke, idet hun gjorde gældende, at hun efter testamentet var værge for børnene, at hun ikke ville have nogen anden til at bestemme derom, og at hun i alle tilfælde ville have børnene med, selv om hun skulle blive nødt til at rejse til Amerika, og så blev »Pflegeren« opgivet.

Efter at vi var flyttet fra Tønder, er der vel ingen, der har tænkt på overskrivningen, for både jeg og mine brødre kom jævnligt til Tønder uden at

lægge mindste skjul på, hvem vi var, og der har aldrig været tænkt på, at det ikke var tilladt. Jeg husker, at politibetjent Bergmann, hvem jeg ikke kendte, da vi i 1907 var i Tønder for at begrave min moder, i stiveste puds gjorde honnør og kom hen til os nede på skibbroen og sagde nogle pæne og venlige ord til os.

Der blev vist aldrig holdt noget offentligt dansk møde i Tønder efter 1864, det ville sikkert være blevet forbudt eller forhindret. Jeg husker, at der skulle afholdes valg til rigsdagen, og at der på et bord i min faders kontor henlå stemmesedler, som folk kunne tage, men selve valgene kender jeg ikke noget til. Der har sikkert været afholdt tyske valgmoder, men de har vist ikke været spændende eller interessante, og jeg vil antage, at jævne folk har været ret uinteresserede. Når der var vigtige politiske sager eller noget vedrørende Tønder-egnen, der skulle drøftes, blev der i reglen holdt møder eller sammenkomster i Højebro. Byrådsvalg var der jo også, men de gik også meget upåagtede hen. Der var en af regeringen udnævnt borgmester, og så var der senatorer, rådmænd og bisiddere. Det var sikkert en klike inden for borgerskabet, som rådede for det hele og bestemte, hvem der skulle vælges, og jeg husker, at der blev talt på gaden om, at nu gik den gamle guldsmed rundt og sagde besked til folk om, at nu skulle de gå hen og stemme, og hvem de skulle stemme på. De danske undlod vist at stemme, og nogen videre spænding var der ikke. Der

var i byen en socialdemokrat, som blev omtalt med en vis rædsel. Det var en meget fattig kurvemager, der var ret forfalden og rødhåret, men ellers ved jeg intet ufordelagtigt om ham. Han havde to drenge, som jeg kendte lidt til, og de var meget flinke, men jeg har senere hørt, at den ene fik en voldsom død, idet han nærmest levede som sørøver, og at det ikke gik den anden stort bedre. Af borgere, der spillede en rolle, kan jeg særlig nævne senator Todsén, der var meget stærk tysk, men som havde meget svært ved at klare det tyske sprog; han havde spillet en betydelig rolle i tiden omkring 1864; såvidt jeg ved, var han absolut ikke blid af sig og var ikke videre populær, men meget værdig. Endvidere var »e norsk løv«, købmand Petersén i »Den norske Løve« på Storegade, også meget tysk. Han førte som senator en slags tilsyn med gravningen af kanalen, og det morede os at se ham hver dag til bestemt tid iført sort frakke og med cigar og rør liggende indvendig i hånden stå og tage skue over det hele. Når han var gået, faldt der jo mange bemærkninger om hans virksomhed.

Vi havde ikke nogen dansk avis i Tønder. Redaktør Willemoes havde i nogle år udgivet »Vestslesvigs Tidende« i Møgeltønder, men det kunne ikke gå, og det var derfor naturligvis et glædeligt tegn, da Skovrøy i 1882 begyndte med den igen i Tønder. Det kan vist ikke bebrejdes ham, at han heller ikke kunne holde avisen gående som selvstændigt blad, og det var vist det bedste, at han lod den gå ind

under Flensborg Avis. Det var et fremskridt og helt hyggeligt, når man kom til Tønder, at se et dansk aviskontor med »Vestslesvigs Tidende« på ruderne. Der var en tysk avis, nemlig »Tondernsche Zeitung«, som var særdeles regeringstro og »kleinstädtig«, og som ikke spillede nogen rolle. Den gav plads for alle småborgerlige indsendelser, der kunne skabe en vis stemning i mindre kredse, men førte ikke nogen strålende tilværelse, da folk var meget lidt vant til at læse eller holde aviser. Jeg husker, at den, da min fader var død, indeholdt en meget pæn og velvillig nekrolog, men til slut føjede den til, at man dog ikke kunne se bort fra, at han havde optaget to så statsfarlige personer som rigsdagsmand Jens Christensen og Jens Jessen i sin husstand.

Fester

En årlig fest for skolerne var »Sedan-fest« den 2. september på Skyttegården, der foregik med musik og sang og alle mulige forlystelser for børnene. For voksne var der ikke nogen særlig fest, men der har måske nok været et eller andet på et hotel eller lignende. Jeg husker, at der en aften var en fest med afbrænding af tjæretønde på torvet og en kanonsalut, og at der blev råbt »fifat hurra«, men jeg var ikke med, og jeg aner ikke, hvad det har drejet sig om. Ligeledes husker jeg, at der engang en sommerdag var en hel del mænd, der iført hvide bukser, uniformsfrakke og kasket og med geværer,

muligvis af træ, marcherede rundt i byens gader. Vi var en hel del drenge, der sluttede os til og gik med. Ingen af os vidste, hvad det havde at betyde, og én af os spurgte da, hvad det var for noget. Det var der dog ingen, der vidste, men så var der én der sagde: »Jo, de e jo e bynder, der kom å hjalp vos mæ e franzoser, de vå da køn gør.« Så vidste vi det. Jeg lærte ved den lejlighed at træde om, jeg har gjort det ganske mekanisk, og de andre spurgte mig, hvad det var, jeg gjorde, og ingen af dem kunne finde ud af at gøre ligedan.

De årligt tilbagevendende fester var skyttefesten og ringridningen. De varede flere dage, så at deltagerne vist ikke kunne holde til mere, navnlig efter den afsluttende festaften. Der var mægtig stor tilslutning af både deltagere og publikum, og både skydningen og ridningen foregik på fennen bag ved og ved siden af Skyttegården. Det var næsten udelukkende tyskere, men der var dog nogle enkelte danske med, og det hele foregik på tysk efter evne, dog jo mere spiritus, der kom ind, desto stærkere kom det danske frem i talen og sangen.

Jeg er ofte blevet spurgt om, hvor og hvad den såkaldte papegøjevej var. I min tid gik den omtrent fra den gamle vejrmølle mod syd ud i engene, og det betød kun, at skyttekorpset der havde skudt efter papegøjen. Det har det imidlertid gjort flere forskellige steder, og andre har vist ved papegøjevejen forstået en anden vej.

Badesæsonen på Sild spillede en rolle for Tøn-

der, idet alle badegæster måtte til Tønder og derfra befordres i vogne til Højer. Badegæsterne kom langt nede fra Tyskland, og når det var slået ind med godt vejr, kom der ofte så mange, at der uden for »Stadt Hamburg« holdt ca. 30 vogne. Der var ofte knap tid på grund af tidevandet, og var der rigeligere tid, skulle byen beses. Det kneb derfor altid med at få alle anbragt og af sted, så at skibet kunne nås, ellers måtte de vente et døgn. I øvrigt spillede badene på Sild ikke nogen rolle for borgerne udover, at nogle ganske få prøvede at drive forretninger der i sæsonen. Således prøvede madam Fredes ældste datter med en slagterforretning, og hun fik en sommer sin yngste broder Fidde over til at hjælpe sig; den ældste af sønnerne var blevet fri for at være soldat, da han skulle underholde moderen, den næstældste var rejst til Amerika, og Fidde kunne derfor ikke vente at blive fri, men han havde den dæksmand, at han havde ringorme i benene, og det var tilstrækkelig til, at han ville blive kasseret, særlig da han havde haft dem i længere tid og trods lægebehandling ikke havde kunnet komme af med dem. Det gik vist meget godt med ham på Sild, og han optog badegæsternes skik at gå i vandet eller i hvert tilfælde at soppe, og da han vel var kommet hjem og igen kom til at tænke på sine orme, var de ganske forsvundet, sagtens på grund af det salte vand. Fidde måtte nok så net springe soldat i Metz, og det bekom ham slet ikke godt.

Vi gik om vinteren til danseskole i Tonhalle hos

en ældre danselærer Tarp. Han var vist ikke videre dygtig, men han havde dog ikke så få elever, og han kom år efter år, indtil der dukkede en ny stjerne op i form af en tysk danselærer Dormann. Han var en stor pæn mand, der forstod at omgås gamle og unge, og han var dygtig til at lære os at danse, så at der måtte dannes flere hold. Da danseskolen var færdig, blev der holdt afdansningsbal med stort orkester, kulørte lamper og kaffe med kager. Jeg husker et optrin fra undervisningen. Der var blandt damerne en pige, som boede ude hos Feddersens på Røj. Hun var både stor og ikke køn og kunne ikke danse, så det kneb med at få nogen til at danse med hende. Engang gik Dormann derfor hen til den største af drengene, Niels Klodsmager, som var en god danser, og sagde, at han skulle danse med hende. Da Dormann havde vendt ryggen til, sagde Niels højt: »Æ vil s'gu int dans mæ de stur klummerkloids fra Råj.« Det gik godt. En dag, vi mødte til dans, var Dormann ikke kommet tilbage fra Nibøl, så vi måtte gå igen, og næste dag hørte vi, at han var blevet taget af politiet, da han havde vist sig at være en stor svindler.

Embedsmænd

Der var mange tyske embedsmænd og tjenestemænd i byen, men de havde jo deres at passe, og vi så ikke videre til dem. De allerfleste kendte vi slet ikke, og det er mit indtryk, at de blandede sig me-

get lidt med byens befolkning. De overordnede havde deres øl-sammenkomster om eftermiddagen før aftensmaden. De mødtes hver dag i deres bestemte lokaler, og der blev vist drøftet alt muligt. Der blev drukket temmelig stærkt, mere end deres pengepung og de selv havde godt af, efter hvad der blev sagt, og enigheden kneb det nok af og til med. Det var vistnok i reglen seminariet, der ikke ville makke ret. Der var ikke mange af de danske juridiske embedsmænd i Nordslesvig, der efter 1864 gik over i tysk tjeneste, men i Tønder havde vi en dommer E. Cohn, der gik over. Han var fra Haderslev og havde været herredsfoged i Slogs herred; han var jøde og regnedes for at være meget udygtig, men skikkelig, og han blev vist ganske dirigeret af sin kone, en kusine fra Hamborg, som var tysk og ret intrigant. At han gik i tysk tjeneste, er der næppe nogen, der har undret sig over og heller ikke, at han lod sig døbe. Han blev vist noget mistænksom og troede, at folk ville efter ham, fordi han nu var blevet tysk. Han ville derfor vise sig ret skrap over for de danske, og der gik mange morsomme historier om, hvordan han kom galt af sted, når han ville reagere over for folk, som han med eller uden grund troede ville drille ham, men jeg kan desværre ikke rigtig huske dem. Derimod havde min fader en affære med ham lige efter fredsslutningen i retten, i hvilken han mødte med en mand, som hverken kunne tale eller forstå tysk; dette blev han meget vred over og skældte manden ud og var meget

ubehersket, så at min fader måtte lægge sig imellem og gøre opmærksom på, at han jo ikke kunne vente, at manden pludselig skulle kunne tale og forstå tysk, fordi landet kom under Tyskland m. m. Cohns vrede vendte sig nu mod min fader, og enden på det blev, at han satte ham under tiltale for fornærmelse i retten mod en dommer og idømte ham en straf af fængsel i en måned. Nå det tog fader sig ikke videre nær, da han appellerede dommen og blev fuldstændig frikendt ved landsretten. Som tysk dommer måtte Cohn være kristen, så han fik en tid undervisning i den kristne tro af en præst – jeg ved ikke bestemt, om det var præsten i Tønder eller i Nykirke – og blev derefter døbt. Da manufakturhandler Madsen, Vestergade, der var en meget morsom og vittig mand, en dag traf præsten og spurgte om, hvorvidt han nu var kommet med Cohn, og hvordan det gik, sagde denne, at det var gået nemt, og at Cohn nu var døbt. »Nå,« sagde Madsen, »hvad koster det.« »Ja, det er der ingen takst for.« »Ja, men en mand som Cohn må da betale Dem for det.« »Ja, det har han også, han har sendt mig en daler.« »Ja,« replicerede Madsen, »det var jo ikke meget, men De har vist heller ikke gjort det videre godt, for De har ikke fået jøden drevet ud af ham.« En dag i 1935 kom der to mænd ind til mig på kontoret i Tønder. Den ene sagde, at han var fra Haderslev og efter anmodning havde fulgt den anden, som han præsenterede som hr. Cohn fra Berlin, hertil for at hjælpe ham. Cohn havde

han ligget fire år sammen med i krigen, han var en pæn og pålidelig mand, og han havde fra før krigen været ansat i et stort firma i Berlin, men nu var der kommet en nazist op til chefen og havde forlangt, at han skulle afskedige Cohn, der var jøde, og i hans sted tage en nazist. Chefen ville jo nødig, men han kunne ikke opnå mere, end at der blev levnet Cohn en kortere frist for at forsøge at skaffe en attest for, at han var arier. Cohn var en sønnesøn af dommer Cohn, og han vidste, at han var født i Haderslev. Her havde han fået en almindelig udskrift af kirkebogen, der viste år og dag for hans fødsel, og den indeholdt intet om, at han var jøde. Nu ville han så gerne have en attest på, at Cohn havde været embedsmand i Tønder og helst også, at han var arisk. Han havde været mange steder for at få en sådan attest, uden at det var lykkedes, og alle havde sagt, at jeg havde kendt Cohn og vidste besked om hans forhold. Jeg snakkede så lidt med manden og sagde, at jeg havde kendt hans bedstefader ganske godt, og at jeg ville give ham en attest på, at Cohn havde været herredsfoged først i den danske tid og efter 1864 i prøjsisk tjeneste, endvidere at det var mig personlig bekendt, at Cohn havde hørt til det luthersk-evangeliske trossamfund, (jeg refererede ikke præstens og Madsens samtale). Cohn blev synlig lettet og glad ved tanken om denne attest og begyndte at fortælle mig om bedstefaderen, der i familien blev skildret som en bl. a. dygtig og uforfærdet mand, der særlig havde udmærket

sig i 1864, idet han, da den tyske general ville tage kontoret i besiddelse, havde stillet sig i vejen med de ord: »Her er jeg, min herre, den danske konges repræsentant, den eneste, der råder, og ingen kan uden mit samtykke sætte sig i besiddelse af dokumenter og penge.« Generalen var blevet så forbløffet og begejstret over Cohns resolute optræden, at han havde foreslået ham at gå i prøjsisk tjeneste og anbefalet ham. Nå, han gik så med attesten, og jeg håber, at han må have fået glæde af den, men jeg har mine tvivl, for ved første øjekast var jeg fuldstændig klar over, at han var en tysk jøde.

Der boede også i Tønder en toldforvalter Høgsbro, som havde været toldforvalter på Føhr. Han er rimeligvis gået over i tysk tjeneste og er kommet til Tønder, hvor han boede i den kønne gamle toldbygning nede ved Skibbroen, hvor nu fysikus Horns hus ligger. Det forekommer mig, at han gik i dansk tolduniform. Han var langt ude i slægt med min fader, men de havde ikke noget med hinanden at gøre. Han havde en søn, som var tysk officer under krigen med Frankrig, men han blev ked af at være i Tyskland og rejste til København. Jeg ved ikke, om Høgsbro var baptist, men i hvert tilfælde var der en baptistmissionær fra Sølsted, der havde en stue hos ham, hvor han af og til holdt møder for drenge og gav dem skrifter at læse i. Han traktede også med æbler, og jeg gik derfor med op engang, men manden sagde til mig, at jeg var for lille og vist ikke engang kunne læse. Jeg tog så et hæfte og

læste op af det og fik så lov til at være med og fik også æbler. Andet udbytte har jeg vist ikke haft. Der var også en toldkontrollør Büttner, der gik over i tysk tjeneste, men jeg har ikke kunnet få noget at vide om, hvad der blev af ham.

Druk og forlystelser

Tønder var jo en fredelig by, men politi havde den dog. Der var til stadighed to gendarmere, der lignede ryttergeneraler og var farlig fine, men de skiftede vist hurtigt, og vi kendte ikke noget til dem. Om natten gik der tre vægtere, der passede på byen, men ikke sang, om dagen havde vi en slags dagvægter og udråber, der hed Pommelschein og vist var polak. Vi stod altid og hørte på ham, fordi han ikke kunne læse, men først måtte have sin kone til at instruere ham og lære ham teksten udenad. Han stod pligtskyldig med papiret i hånden og læste op af det, men papiret vendte ofte forkert. Der var også en rigtig betjent, Antony, med rigtig uniform, fuldskæg og kårde ved siden. Han var en fredelig og rar mand, der virkede mest ved sit ydre. En af hans vigtigste beskæftigelser var at anholde og transportere Chr. Torp op til porthuset, når han var blevet alt for fuld, og fuld var han altid. Torp var oprindelig snedker, men han kunne ikke arbejde på grund af sin fuldskab, så det eneste, han kunne tage sig for, var at tjære tage. Jeg husker ham

stå med en spand tjære i vor gård, hvor han skulle tjære taget på en halvtagsbygning. Han tabte sin kasket ned i tjæren, men han tog den blot op og satte den på hovedet, så at tjæren løb ham ned ad kinderne. Han kom også op på det flade tag og fik tjæret en del af det, men da vi lidt senere igen så efter ham, havde han lagt sig til at sove midt på det tjærede tag. Han var en uhyre skikkelig mand, der vist var blevet ødelagt under sin soldatertjeneste i krigen 1870. Når han gik med Antony, var han uhyre snaksom, sang og morede sig kosteligt; han gjorde aldrig en kat fortræd.

Drikkeriet spillede en stor rolle både blandt småfolk og det højere borgerskab. I gaden boede en ældre klodsmager med sin kone og en ældre kvindelig slægtning, som vi altid kaldte »e Bossel« (keglekugle), fordi hun var en lille tyk, rund og smilende én. Hun og manden drak sig vist dagligt fulde; det var »e Bossel«, der hentede brændevinen et sted i gaden. Hun vaskede sig vist kun ved meget højtidelige lejligheder. Hun gik altid i den samme bomuldskjole og et ternet forklæde, og hvor hendes hænder nåede ned, var der en bred mørk stribe, men hun havde altid den ene hånd med flasken under forklædet. Engang Hans Frede havde fået en stor kalv hjem, løb kalven fra ham og satte kursen i store spring ned mod Jomfrustien ad gaden, hvor »e Bossel« netop var for hjemgående med en fyldt flaske. Vi råbte til hende, og hun vendte sig om, men i det samme løb kalven lige mod hende,

så hun gik bagover og slog flasken i stykker, så brændevinen flød over hele gaden. Der boede også i gaden en lille mager skrædder, som var uhyre stiltfærdig, og som vi kun så pile gennem gaden, når han skulle hente eller bringe noget tøj. Han var også ligbærer, og ved begravelser blev ligbærerne trakteret med brændevin og kommenskringler. Kringlerne, som de ikke fik spist, stak de op i de høje hatte. Når de så hilste ved at tage hatten af, trillede kringlerne hen ad gaden. Fik skrædderen et for stort kvantum brændevin, blev han ustyrlig og krigerisk, og så var han ikke nem at have med at gøre. Jeg har nogle gange set ham blive bragt hjem på den måde, at 4 mand bar ham, idet hver af dem holdt fat i en arm eller et ben. Han hylede og skreg og forsøgte at bide bærerne i benene. Der var dengang lidt over 80 beværtninger i byen, så der var steder nok at vælge imellem, og der blev drukket grumme meget, naturligvis mest af mændene, men kvinderne kunne også godt, bl. a. ved deres kaffeselskaber. Engang var jeg sammen med en ven inde for at bringe en besked til en købmandsfrue, hvor vi blev budt ind i stuen og fik et glas vin. Fruen sagde da til en veninde bl. a., at de forresten havde været til et kaffeselskab, og »vi haj et så glant, vi vå full ålsammen.« Der var også en vinhandler, der havde en kone, der var berømt for sine lystige kaffeselskaber, som manden ikke var så glad for. Engang, da manden skulle en tur på landet og konen i den anledning havde inviteret til selskab, kom manden

hjem tidlig på eftermiddagen i stedet for om aftenen; konen lod som ingenting. Til den fastsatte tid stillede hun sig ud i gadedøren, og da gæsterne kom hen til huset, sagde hun blot: »Gå forbi, gå forbi, e døvl æ kommen hjem.«

Vi havde megen fornøjelse af skuespillerne, der kom hver vinter. Det var Julius Petersens selskab, han selv, hans kone og 2 af hans brødre, Vilhelm og Valdemar Petersen og Kirckheiner. Det var alle pæne folk, som var vel ansete i hele borgerskabet, og de gjorde sikkert gode forretninger, da alle var meget ivrige efter at komme i teatret. Mange af de tysksindede kom til disse forestillinger, men først og fremmest kom folk fra det store dansksindede opland. Selskabet gav forestillinger i 10-14 dage. Min fader købte altid en hel del billetter, ikke just for sin egen skyld, men vi børn ville naturligvis gerne så ofte som muligt i teatret. Jeg kan huske, at det første skuespil, jeg så, var »En lille heks«, og jeg så derefter mange af de kendte gammeldags stykker. Engang så jeg på min moders fødselsdag den 30. januar »En spurv i tranedans«. Begge mine forældre var med os alle derhenne, og da vi kom hjem, drak vi chokolade; det var en stor dag. Der blev spillet »Aladdin«, »Gøngehøvdingen«, »Svend Dyrings hus« og »Jorden rundt i 80 dage«. Dette sidste stykke gik vist 10 dage i træk for fuldt hus. Næsten lige så stor lykke gjorde »Tordenskjold i Dynekilen«, men jeg mindes, at min fader ikke var tilfreds med det; han sagde, at de tyske myndigheder let kunne

tage anledning til at sige, at de ikke syntes om, at der blev spillet sådanne stykker, og benytte det som påskud til at forbyde de danske skuespil. Det kan jo heller ikke nægtes, at disse virkede for danskheden. Hele teaterpersonalet kom jo som en invasion fra Danmark og blev i byen i ca. 14 dage. Skuespillerne kom i berøring med folk og kunne påvirke dem i forskellige retninger, særlig da de fleste gerne ville i lag med dem. Der var stor rift mellem unge mennesker og drenge efter at blive statist eller gå dem til hånde, da der som vederlag gaves fribilletter. Det var den eneste lejlighed, hvor der i en større forsamling blev talt dansk, og der kunne der læres danske sange, som man ellers ikke havde adgang til. Særlig »Jorden rundt i 80 dage« var et tydeligt eksempel herpå. Der var til dette stykke, hvori der var mange fornøjelige og let fattelige sange, brug for mange statister og hjælpere, og i den tid hørte man derfor ikke andet fløjtet eller sunget på gaderne end sangene derfra. Jeg husker, at nogle af mine brødre og jeg engang stod uden for vort hus og talte med Fidde Frede. Da moder kom ud indefra, sagde en af os: »Ja, Fidde kan sagtens, han kommer i teater hver aften, han spiller med.« »Hvad, spiller du med, Fidde?« »Ja, æ spiller mæ, æ er bøleke.« Der forekommer i stykket en scene med et skibbrud i åben sø, og havet var et stort blåt tæppe, hvorunder der var anbragt nogle drenge, der skiftevis rejste sig op og lagde sig ned, således at en bølgebevægelse blev frembragt. Der var huller i tæppet, og drengene

morede sig med at stikke fingrene ud igennem dem. Der kom også tyske skuespillerselskaber, men de var så ringe og deres stykker så elendige, at folk ikke gad se på dem. Det kneb altid for folk at få deres penge af dem, så de var ikke velsete, og det blev sjældnere, at de vovede sig så langt mod nord. En gang var der et selskab, der var så dårligt og var kommet til at skyldte så mange penge, at folk ikke ville lade dem rejse, før gælden var betalt, og det var der slet ingen udsigt til. Det var en meget vanskelig situation, men heldigvis skulle Julius Petersen ned at spille, og da han skulle bruge teatret straks – der var dengang kun Simonsens sal i Østergade – rejste han i forvejen til Tønder, hvor han hjalp det tyske selskab med en del penge, så at de kunne komme bort og han selv til. Dette gjorde stærkt indtryk på folk, der var dybt rørte over, at han havde hjulpet en konkurrent, og man hørte idelig udtalelser om, at »det var regte køn gør a ham å hjælp di anner, de æ regtenok goe folk.« Nå, rørelsen behøver nok ikke at have været alt for stor, for det var naturligvis billigere at betale noget for at få de andre bort end at skulle lægge sin rute om, særlig da det ville gøre et godt indtryk i Tønder. Folk var meget glade for danske skuespillere, og det vakte megen sorg og uvilje, da forbudet mod deres optræden kom. Der kom vist nok senere bedre tyske selskaber til byen, men jeg tror ikke, at de nogen sinde er kommet til at spille en lignende rolle som de danske.

Nogle skæbner

Prokurator Bargum, som havde taget kraftig del i oprørsbevægelsen i 1848 i Tønder, og min fader kom hurtigt i forbindelse med hinanden, og da de syntes godt om hinanden, kom der et vist samarbejde i stand mellem dem. Bargum skulle have særlig tilladelse af den danske regering for at kunne vedblive at praktisere i Tønder, og han ville gerne blive i Tønder. Han havde gjort temmelig bitre erfaringer fra sit samkvem med de tyske og ville absolut ikke have noget at gøre med senere bevægelser og ville være loyal med Danmark, men der var visse ting, han ikke ville gøre eller afgive erklæringer om, som regeringen forlangte. Min fader gjorde sig forskellige anstrengelser for at få sagen ordnet, men det lykkedes ikke, og Bargum måtte bort. Min fader og forskellige af hans venner holdt et afskedsgilde for Bargum og forærede ham en sleben glaspokal med inskription og deres navne på. Lige før verdenskrigen, da jeg skulle til Kalundborg, kom en af mine venner og sagde, at han nu ville give mig en afskedsgave, jeg ville blive glad ved, idet han ved et dødsbo skulle sælge en hel del indbo, derunder den pågældende pokal, hvor min faders navn stod først. Den ville han købe, hvad den så end kostede, men desværre, da han skulle holde auktionen, var pokalen udtaget af en af familien, som ikke var til stede.

Jeg husker fra min første barndom en slags retskonsulent ved navn Ravn, som formodentlig i den

danske tid havde været ansat på et af de offentlige kontorer. Han var oppe fra Jylland og førte vist en meget dunkel tilværelse, han var stærk forfalden og sagdes at være tysk. Så var der en virkelig advokat von Paschkowsky, der var polak. Han er rimeligvis kommet så langt bort ved at have ligget ved universitetet i Kiel. Derfra var han kommet til Sønderborg, hvor han sluttede sig til den slesvigholstenske bevægelse, så at han straks efter krigen blev borgmester der, men det blev ikke af lang varighed, for han hadede prøjserne. Når der kom instrukser og ordrer til borgmesteren, lagde han dem uden videre til side og sagde, at han ikke ville have med de folk at gøre. Det gik i nogen tid, men så blev han ganske rolig sat fra bestillingen. Han var en høj, pæn mand, altid pænt påklædt og altid med hvid vest. Han lignede rigtig en polak efter vore begreber, og han talte dansk på en forunderlig måde. Han havde i det hele vanskeligt ved at forstå mennesker og forhold her på egnen. Både han og hans kone, der begge var velhavende, var særdeles pæne og honette folk, som begge mine forældre holdt meget af, men de kom aldrig sammen til selskab eller lignende. Han kom dog ret hyppigt op til min fader for at høre hans mening om tilfælde, han havde, og få oplysninger hos ham om lokale forhold og foreteelser. Vi blev af og til sendt op til ham med dokumenter eller besked og traf af og til hans kone, der var særdeles elskværdig mod os; hun imponerede os stærkt ved, at hun gik og røg på en lang

pibe. De var vist meget godgørende. De havde ingen børn, og de tog derfor en lille pige til sig, hvis forældre døde omtrent samtidig og efterlod en flok uforsørgede børn under meget uheldige omstændigheder. Det var danske folk, og vi havde kendt en hel del til børnene, men de blev spredt rundt om, og jeg har aldrig senere kunnet få at vide, hvad der er blevet af dem. Paschkowsky var ikke nogen dygtig eller praktisk mand, og han var så uheldig i 1890'erne at komme i lag med nogle spekulanter i bade stedet på Føhr og Amrum, og det skal have kostet ham så at sige hele hans formue.

Faders sagførervirksomhed

Min fader måtte ret jævnlig til Flensborg for at møde i landsretten og tog, når der var lejlighed dertil, en eller flere af os med. Vi boede så på madam Rasch's hotel, det nuværende Bahnhofs hotel. I hotellets store have lige overfor, hvor der nu er store huse, var der i græsplænen et bassin med vand, hvori der lå en stor skildpadde, der var bestemt til at spises ved en fest, som skulle afholdes på hotellet. Der var jo nok for os at se på, skibene og livet ved havnen, hovedgaden med de store butikker og den stærke trafik. Jeg husker, at fader en dag gik en tur med os uden om den egentlige by og blandt andet viste os ruinerne af Duborg slot og den gamle kirkegård med krigergravene og moders forældres gravsted. Jeg kunne ikke forstå, at indskriften var på

tysk, særlig da jeg vidste, at det var den danske magistrat, der havde sat stenen. Han måtte også ofte køre på landet. Der var jo retter i Nibøl, Læk, Visby og Løgumkloster, og der måtte skrives testamenter og lignende for syge eller gamle folk. Der var ofte lange ture, som han i reglen var glad ved, men han ville ikke køre sammen med andre – han har rimeligvis gjort dårlige erfaringer – og han havde altid den samme vognmand Thomas Petersen på hjørnet af Pebergade og Skibbroen. Enten kørte Petersen, en stor, tyk og gemytlig mand, selv eller en karl, der hed Johannes, som han havde i mange år. Vi holdt meget af dem begge to, og fader ville altid køre med det samme spand, hvoraf den ene var en temmelig lille hest fra Ærø. Den var bekendt og frygtet i vide kredse, idet den bed alle, den ikke syntes om, men den var utrættelig og sled den ene makker op efter den anden. Vi var alle begærlige efter at komme med, og særlig i ferietiden lykkedes det ofte. Jeg har kørt mange ture både mod nord, syd, øst og vest. Jeg husker engang, vi kørte langt nordpå og skulle køre hjem over Kloster. Moder havde været flot og givet mig en rugtvebak med sukker på med; da jeg under turen fik lyst til at spise den, kunne jeg ikke finde den, og Thomas Petersen og jeg blev så enige om, at vi havde tabt den. Da han i Kloster stod af, så jeg den ligge, hvor han havde siddet; den var jo nu helt flad og dobbelt så stor som før, men den smagte herligt. En smuk sommeraften kørte vi hjem østfra, og da vi havde

passeret St. Tønde og skulle tage »Jejsing Bjerg«, udrød min fader: »Se, de dejlige vilde roser der på marken,« og Thomas Petersen sagde: »Ja, skal jeg ikke tage et par stykker op og tage med hjem til haven.« »Ja, men det kan man ikke gøre uden at have tilladelse dertil.« »Jo, det gør ingen ting, jeg kender godt manden og skal nok ordne det med ham,« hvorpå Thomas Petersen sprang af vognen og rev nogle stykker op, som vi tog med og plantede i haven. Da jeg en sommeraften i 1920 kørte den samme vej, kom jeg til at tænke på denne episode og så efter, jo, den samme klynge roser stod der endnu. Nu er vejen lagt om.

Kontortid kendtes ikke; min fader sad på sit kontor hele dagen, og folk kom så ind til alle tider. Venteværelse kendte man heller ikke; der stod i gangen et lille bord og en stol, men folk, der skulle vente, satte sig i reglen på trappen op til loftet eller spadserede udenfor. Vi fik undertiden lov til at være inde på kontoret, når der var folk inde at tale om sager, der ikke var særlig vigtige eller højtidelige, og vi lærte mange ting at kende og hørte mange ting, der interesserede mig og undrede mig. Min fader havde ikke nogen skriver på kontoret til stadighed, men han lod skrivearbejdet udføre i byen. Kun i særlige tilfælde havde han skriveren siddende på kontoret den hele eller den halve dag. En dag, fader var bortrejst, sad min broder Gunnar og jeg inde under skrivebordet i kontoret, hvor skriver Juhl sad og skrev. Han vendte sig om på stolen

for at tage en lineal fra væggen, men i det samme fik han et eller andet tilfælde, så at han, så lang han var, faldt ned på gulvet og lå som død. Vi troede, han var død og sad stive af rædsel, da han spærrede vejen for os ud fra bordet, men heldigvis kom der straks en mand ind, der fik tilkaldt hjælp og fik Juhl løftet op. Han var ikke død, men havde været med i den tysk-franske krig og var blevet ødelagt. Han døde i en ung alder. Vi holdt alle meget af en ældre skriver, der hed Petersen-Partej, men han var desværre kvartalsdranker og tog sig selv af dage. Til hverdag gik det roligt og stilfærdigt af sig selv, dog husker jeg en morgen min moder sige til os, at nu i formiddag skulle vi være rolige og ikke gå ind på kontoret, da regeringspræsidenten fra Slesvig havde skrevet, at han ville komme den formiddag og tale om nogle sager, som han havde bedt min fader tage sig af og udføre for ham, hvad fader var glad for. Vi så, da vi gik forbi kontoret, at hun havde flyttet en sort lænestol hen til bordet til ære for præsidenten.

Til fredagsmarkederne og de store markeder kom der fra morgenstunden en strøm af mennesker, så det var vanskeligt at komme til at få spist til middag, men kl. 5 om eftermiddagen lukkede fader kontordøren af og alle vinduerne op. Så kunne han ikke mere og gik ud at spadsere sammen med moder. Selv om folk vidste besked herom, kom der dog altid en del, som havde haft for travlt med at handle, snakke og drikke »likøb«, for at drøfte

nogle sager, og det var ikke altid så lige en sag at komme af med dem. En dag kom der en mand, da min moster Sofie, som senere blev gift med professor C. Volquardsen i Kiel, stod sammen med Gunnar og mig. Han skulle tale med »e afekåt«, og da dette ikke kunne lade sig gøre, bad han hende om at give fader en længere besked. Hun kunne dårligt forstå ham, da han talte meget højt og utydeligt og var synlig stærkt påvirket af markedsbesværligheder, og hun spurgte da, hvad han hed og hvorfra han var. Gunnar rykkede hende nu i ærmet og hviskede lydeligt: »Det er jo Nis Proces.« Manden stod så lidt og sagde: »Ja, de æ rigtig nok, te de kolder mæ Nis Proces, men de sku heller kold mæ Nis Ret og Skel.«

Læger og tandlæger

De hygiejniske forhold i Tønder var ikke gode; det var meget almindeligt, at folk havde »e kole«, og der var flere meget alvorlige og udbredte tyfus-epidemier. En mængde børn havde »dryser«, dvs. de gik med store, ophovnede kirtler og åbne kirtelsår eller havde astma.

Lige over for os boede dr. Friis, han havde sikkert langt den største praksis og var vist en dygtig læge, dygtig til mindre operationer og tandudtrækninger. Han holdt selv køretøj og måtte daglig køre lange ture på landet, der tit var meget besværlige, navnlig ude i »e Fries«, hvor vejene var rædsomme, og

hvor man tit tildels måtte færdes i pramme for at komme til de afsides liggende steder. Dr. Friis havde en »svarstue« med drejebænk og en hel del redskaber og lignende, men han havde vist efterhånden for travlt til at beskæftige sig videre med den slags. Han havde også interesse for arkæologi og samlede en hel del oldsager; han var den første og i mange år den eneste, der samlede på gamle møbler og husgeråd, og han havde nogle dejlige gamle borde, stole og sofaer, samt en mængde store og smukke messingfade og -bækkener. Derimod tror jeg ikke, han brød sig om porcelæn eller fajance m.m. Der var vist en mængde af den slags ting blandt folk, der ikke satte synderlig pris på dem, og de kunne købes for meget små penge, særlig i de meget dårlige tider i 80-erne. Interessen kom først senere. Jeg tror, at f. eks. mine forældre ikke havde den mindste interesse for sådanne gamle ting. Fysikus hed Schlaikjer, han havde praktiseret før 1864 i Tønder og havde ord for at være en meget ivrig tysker, men var ret gammel og førte en temmelig tilbagetrukket tilværelse. Så var der dr. Riedell, han og hans kone var stærk tyske, og der var slet ingen forbindelse mellem dem og mine forældre. De havde to piger, der var på alder med min ældste broder Aage og Astrid, en søn var på alder med Gunnar, derefter fulgte tre drenge, der var jævnaldrende med Erland og Harald, men der var ingen på alder med mig, og jeg kom da også kun ganske lejlighedsvis i Riedells hus. Børnene måtte ikke lære dansk, og

de kunne heller ikke tale, men kun med besvær forstå dansk. Da jeg langt senere hen traf dem, talte vi dansk uden nogen vanskelighed. Hvorledes bekendtskabet og venskabet egentlig er kommet i stand, ved jeg ikke, men det holdt sig godt. Riedells ville meget hellere ned til os end til deres tyske bekendte eller deres gilder, medens omvendt mine søskende ikke var særlig begærlige efter at komme til Riedells. Der var vist for meget med musik og intet andet. Dr. Riedell var nok en temmelig vanskelig mand i sit hjem – mod os, som altid talte dansk med ham, var han særdeles venlig. Det kneb for ham at klare sig, især fordi han følte sig forpligtet til at fortsætte traditionerne fra sin tyske studentertid. Han ville også have, at børnene skulle gå den studerende vej, men de havde slet ikke anlæg for det, og det måtte helt opgives. Det gik dem for øvrigt godt i livet, de fleste kom til handelen. Nu er de næsten alle døde, og ingen af dem efterlader sig børn. Så havde vi dr. Jersild, der flyttede til Tønder fra Højer ca. 1880. Han var en mærkelig skikkelse; han var københavner og havde studeret og opholdt sig længere tid i Paris og andre verdensbyer. Han havde lært alt muligt og ansås sikkert med rette for en meget dygtig læge. Hvorledes han har fundet på at slå sig ned i Højer og blive der i lang tid og derefter flytte til Tønder, er jo ret uforklarligt, særlig da han var velhavende og havde alle betingelser for at indtage en fremragende stilling, men han var en boheme-natur, og her i Tønder har

han kunnet leve, som det passede ham. Om hans mærkelige levemåde og mirakkelkure er der fortalt og skrevet så meget, at jeg ikke skal komme ind derpå, men det er ikke alt sammen sandt, hvad der bliver fortalt.

Dr. Friis behandlede min fader under hans sygdom, men ved slutningen blev dr. Jersild også tilkaldt. Sygdommen var naturligvis ganske håbløs, men min moder har ofte talt om, at hun beundrede ham for den omhu og interesse, han viste min fader.

Tandlæge havde vi ikke, men dr. Friis var også udmærket til at trække tænder ud. Jeg havde desværre dårlige tænder og var ofte plaget af tandpine. Jeg husker tydeligt en aften, da der var selskab og hvor dr. Friis også var med; jeg havde stærke smerter og var kommet i seng, moder bad så til sidst dr. Friis om at se på mig. Han hentede sine sager, og jeg blev anbragt siddende på en madras på gulvet. Derefter satte han sig ved siden af mig, og moder lyste på os med en lampe. Han havde fat i en tand eller prøvede derpå, men måtte opgive og sagde, at han ikke havde den fornødne tang, og at han i det hele taget var bange for at røre ved tænderne, da der var så meget forkert ved dem. Det var bedst at prøve på at rådspørge tandlæge, dr. Stolley fra Flensborg, som moder kendte lidt til, og som forsøgsvis ville komme til Tønder en af de nærmeste dage og derefter komme hver fjortende dag i en periode. Nå, jeg marcherede så sammen med moder ned til Strucks Hotel ved banegården. Jeg var jo

ikke synderlig stolt, men Stolley var en stor pæn mand, som straks gjorde et beroligende indtryk på mig. Han fik mig anbragt på en stol og undersøgte mig, og det stod ikke for godt til med tænderne. De var dårlige og angrebne, og de voksede forkert, så der måtte gøres meget og rettes meget. Han tog straks fat, og det var ikke behageligt, men han klappede mig på hovedet og sagde, at jeg var en rask dreng, og at det nok ikke blev så slemt de næste gange. Nu skulle han sørge for, at jeg fremtidig blev fri for tandpine og fik ordentlige tænder. Jeg måtte så stille til behandling hver fjortende dag, og jeg fortalte hver gang moder, at nu var det vist sidste gang; moder var jo ikke så sikker på det, men sagde, at når vi havde været der for sidste gang, ville vi gå ind til konditor Hammerich og købe en romsnit til 5 pfenning til mig. En af de sidste gange, da vi var lige ved at gå op ad den lange lige trappe til Stolleys værelse, blev døren til dette revet op og ud styrtede en af Strucks noget ældre drenge med blødende mund, fægtende med arme og ben og råbende på sin moder i firspring ned ad trappen. I døren stod Stolleys professorskikkelse dybt rystet over drengens opførsel, og over at han næsten var styrtet ned i hovedet på os. Han forklarede moder, at drengen blot havde fået en ganske almindelig tand trukket ud, og at han ikke havde været udsat for en sådan opførsel før. Så sagde han til mig, at jeg rigtignok var en anden slags, og at jeg skulle have en 10 pfenning, hvis moder ville tillade det, hvad

hun gjorde. Jeg har tit senere tænkt på Stolley, for han behandlede mig udmærket. Jeg fik tænderne i orden og kom mig og blev raskere; og jeg har senere kun sjældent haft vrøvl med tænderne, der nok holder mig ud.

Markeder

Markeder spillede en stor rolle, både krammarke-der og kreatur- og hestemarkeder. Særligt de første var store og glædelige begivenheder for børn og ungdom. Der var to årlige krammarkeder, pinse- og mikkelsmarked, som begge begyndte en onsdag middag og varede til lørdag eftermiddag. De to hele dage var de vigtigste, og heraf var den ene dag navnlig forbeholdt husbonden med familie, medens tjenestefolkene morede sig den anden dag. Markederne holdtes inde i selve byen. Onsdag morgen blev der stor travlhed med forberedelserne, og når klokken om eftermiddagen slog 4, stod der to rækker telte gennem hele Storegade. Når det kneb, placeredes også nogle telte i Vestergade og Østergade. På torvet var samlet skydetelte og lignende forretagender, der var kraftprøver, vaffeltelte, Casper Rikke (Mester Jakel), den lokale marskandiser Hanne Ivers med en keglebane til markedsbrug og en levende havfrue, der blev fodret med chokolade. På det lille torv stod en karrusel. Et cirkustelt stod gerne på »E gammel Kjærgård«, og på svinetorvet stod en »Pracht- und Reisenkarrusel«, som var uhyre pragtfuldt udstyret og belyst på to etager og

trukket af en hest. Den fordunklede ganske den lokale (Klaans), som var anbragt i Tonhalles gård, og som blev trukket af drenge, der blev lønede med gratis karruselture. I Søndergade på hjørnet af apoteket stod gerne nogle jødiske handelsmænd, der benævnte sig selv som Jacob von Altona, og som solgte det utroligste kram. De solgte på den måde, at en af dem tog en ting frem og tilbød den for et par mark for derefter under udfoldelse af en utrolig veltalenhed med vittigheder og morsomheder at få en køber til at tage den for 5 groschen.

Vi var jo på markedet, så snart vi havde fri, og jeg synes, at der altid var stuvende fuldt af folk, der købte tøj, bomuldstøj og hvidevarer, kasketter og hatte, støvler og alt muligt. Især var det interessant at se på teltene, hvor der solgtes piber og drejede varer, og blev man ked af det, kunne man gå hen på torvet, hvor der altid var livligt om kageteltene og de forskellige forlystelser. Stille gik det jo ikke af. Der var dans i de offentlige lokaler fra om eftermiddagen, og markedsgæsterne ude fra landet måtte også have noget at styrke sig på. Også på selve torvet var der et par åbne boder, hvor der stod koner ude fra Rudbøl-egnen, der solgte smørål, som de ristede over en åben ovn, og for at gæsterne ikke skulle få ondt af de fede sager, kunne man få kaffepunche til. Det kunne jo se lidt aparte ud at se voksne folk stå og spise en varm smørål, mens fedtet sivede dem ned fra mundvigene, men det har jo smagt dem. Fattige drenge løb rundt og solgte ciga-

rer. De havde en cigarkasse hængende på maven, hvori der lå cigarer til 2 pfg. og fine til 5 pfg. Jeg husker særlig en yngre broder til afdøde kaptajn Leonhard, som var særlig dygtig til at sælge.

Af kreaturmarkederne var især fredagsmarkederne i foråret og forsommeren mærkbare, idet de holdtes inde i selve byens hovedgade. Det drejede sig om magre kreaturer, der skulle fedes i marskenge omkring Tønder og længere mod syd, og der kom kreaturer både fra selve landsdelen og langt oppe fra Jylland i store drifter. Kreaturerne blev stillet op i to rækker igennem hele gaden, og det gav naturligvis et rædsomt svineri. Folk fra byen, der gik i pænt tøj, kunne ikke undgå at blive svinet grundig til, men drivere og trækkere, handelsmænd og købere vidste jo, hvad de gik ind til, og de gik da også med hele kager af komøg langt op ad benene. Gadens beboere – i hvert tilfælde beværterne og de handlende – ville ikke vide noget af, at markederne skulle flyttes uden for byen. Først da marskbanen var anlagt og kommet i gang, kunne man blive enige om, at det ikke kunne gå at holde markederne inde i byen, men for at imødekomme forskellige ønsker, blev det bestemt, at den nye markedsplads skulle ligge nede ved Flensborg landevej. Det havde nok været rimeligere at lægge den ved en af banegårdene, men så var byens beboere jo gået glip af den glæde at se kreaturerne spadserere frem og tilbage gennem byen. Det var sikkert en meget uheldig plads, der blev valgt – en lav og

sumpet eng, der om vinter og forår stod under vand. Den måtte derfor fyldes op, men det viste sig, at fylden forsvandt, når den vel var kommet på. Den første sommer var tilmed meget regnfuld, så hele pladsen var et morads. Den blev dog efter mange besværligheder og udgifter til en rigtig markedsplads.

Der var også flere årlige hestemarkeder, men de holdtes navnlig på en stor plads bag ved »E Væmølager«, så de mærkedes ikke så stærkt inde i byen. Til markederne kom der en mængde mennesker til byen, ikke alene de, der skulle handle, men næsten alle landmænd skulle ind at høre om priser, træffe folk og lignende. Alle handeler tog lang tid, og der måtte være mæglere og hjælpere med, så at det ofte var en hel forestilling at overvære en sådan handel. Efter hver handel skulle der nødvendigvis drikkes »lidkøb«, så der blev drukket stærkt lige fra morgenstunden, og det satte jo liv i handelen. Folk benyttede også lejligheden til at opgøre deres øvrige mellemværender. En morgenstund mødte Nis Proces, Ålekongen, Marcus og Anna Alarm på torvet. De var ellers altid uvenner, og alle kunne de bruge en mund, der i lyd og ordforråd søgte sin lige. Den morgen var de sagtmodige, de vekslede ord, og en af dem sagde, at det egentlig var en skam, at de altid skulle være i spektakel; de var da gode, danske folk fra samme by, hvor de nød anseelse og tillid, og det ville da være langt bedre for dem alle, om de kom godt ud af det med hinanden. Skulle de

ikke tage en punch sammen? Det syntes de alle godt om, og de gik ind i gæstgivergården »Svanen« for at få en hjertestyrkning. De anbragte sig ved et bord, fik serveret en punch og begyndte en fredelig passiar, men de var ikke blevet færdige med den første punch, før de var i et så voldsomt og højroset skænderi, at værten kom og sagde, at de måtte gå, da det var umuligt for andre gæster at opholde sig der. Således endte denne fredskongres, og den blev ikke senere genoptaget. Da Nis lå for døden, ville familien have en præst til at tale med ham, men Nis, der var en stor præstehader, sagde nej. Familien gik alligevel ind til pastor Olesen og bad ham tage ud til Nis, der jo ikke hørte til hans menighed. Det gjorde han så, men han havde ikke fået sagt meget, før Nis sagde: »Æ har int sendt bøj etter Dem, æ har int nove o snak med Dem om,« og så måtte præsten gå, idet han sagde, at nu kom han ikke, medmindre Nis selv sendte bud efter ham. Nis blev dårligere, og til sidst blev han så svag, at han selv blev klar over, at han skulle dø. Han gik så ind på, at han nok ville have pastor Olesen ud at tale med ham. Præsten kom, og de begyndte, og Nis sagde, at han nu nok skulle dø, og han ville jo gerne vide noget om, hvordan det ville gå med ham, og om han kom i himmelen. »Ja,« sagde præsten, det var jo ikke så nemt for ham at sige noget bestemt herom, men det håbede han da. »Nå,« sagde Nis, »træffer jeg også de andre Emmerske-folk der, og kommer Ålekongen også der.« »Ja, det tror og håber

jeg da bestemt, han gør.« »Nå tror De det, så skal jeg ikke have noget af at komme der, nu kan De gå, farvel.« Alle de fire var for resten meget brave folk, og Anna, der var søster til Marcus, havde den ret ualmindelige egenskab, at hun elskede og var meget nænsom over for kreaturer og andre dyr. Hun kom altid til markederne, og når hun så, at dyr blev slået eller behandlet uforsvarligt, påtalte hun det med en sådan styrke og energi, at synderen skyndsomt stak piben ind og fortrak. Kunne hun ikke klare situationen, gik hun op på dommerkontoret, hvor hun var godt kendt og mere frygtet end elsket og helmede ikke, før hun fik en eller anden med hen til at tage affære på det offentliges vegne. Hen ad aften, når markedet var forbi, plejede vi at gå ud i »e vån«, det vil sige Søndre Chaussé, der hed således, fordi der op ad skråningerne var plantet flere rækker pilebuske, som blev skåret af, når de havde nået en vis størrelse. Vi kunne her se kreaturer og heste blive ført hjem eller videre, og endnu ved udgangen af byen blev der ofte afsluttet en sidste handel, som måske havde taget sin begyndelse om morgenen. Det var morsomt at se de store drifter af kreaturer komme. Når de var kommet lidt ud ad vejen, kunne man ikke se kreaturerne, men man så blot hovederne af de lange jyske drivere og hørte deres stadige »hov«, »hov« eller lignende. Det var også morsomt at se markedsgæsterne drage hjem. Jo senere det blev, des morsommere var det, da de så kørte, som de var fulde til. Der var jo

en del, som vi vidste altid var sent på færde, og så blev der råbt: »Der kummer æ dævl fra Ladelund« eller »Brarup« eller lignende øgenavne. Det er hændt nogle gange, at en kusk er faldet af vognen, når denne i stærk fart kørte over en af broerne over vandløserne, er faldet ned i denne og har stået på hovedet i mudderet. Det hed så: »Ja, han er drovnet i e vån.«

Humlekærren

Alle gæstgivergårde havde travlt, og særligt gjaldt det den store gamle gæstgivergård »E Hummelkåre« (Humlekærren) på torvet, som tilhørte og drevs af familien Hage, der var særdeles pæne og dygtige folk og gode danske. Alle de større heste- og kreaturhandlere holdt fra gammel tid til der, og der udfoldede sig hele dagen igennem et travlt liv og ikke mindst om aftenen. Hele huset var taget i brug til gæsterne, og hele første etage var gæsteværelser, hver med 3, 4 og 5 store senge. Alt var i stor stil, det gjaldt også »commodité« i gården. Det var en lille udbygning til vaskehuset og var forsynet med en bæk ved hver væg, hver med 7 siddepladser. Det må vel have været rigtig hyggeligt der.

Nogen større selskabelighed førte mine forældre ikke, men når vi havde besøg af familie eller gamle venner, gav dette anledning til, at familierne kom sammen. Der var vist ingen aftale derom, men de danske familier mødte af sig selv hos Hages i Hum-

lekærren, f. eks. til Mortensdag for at spise gåsesteg. Undertiden traf herrerne aftale om at mødes hos Hages og spille l'hombre, undertiden var der folk med fra den nærmere omegn, og det var vist en meget tilfredsstillende ordning. Jeg har dog fornemmelsen af, at det i den sidste tid før faders død blev sjældnere, at man kom sammen i Humlekærren. Hages var rare og pæne folk, der var fortrolige med alle danske familier og godt lidt af alle. Jeg mener at have set gamle Hage, fru Hage kendte jeg godt, og hun var altid glad og venlig, når jeg senere kom ind til hende. Hun døde vist op i 1890'erne. Der var to sønner, Anders og Niels, den sidste var den yngste og vistnok en del forkælet. Han kom til København til handelen, og jeg husker ham tydeligt, idet jeg beundrede ham stærkt for hans flotte tøj og optræden, men jeg tror ikke, at de ældre beundrede ham slet så meget. Det gik ham nok ikke så godt, og han døde som ganske ung. Anders blev dyrlæge og praktiserede i Tønder, og da fru Hage døde, overtog han også Humlekærren. Han var en stor køn mand, der var venlig og elskværdig, og det var altid rart at træffe ham, når man kom til Tønder. Han havde kun en søn, som var konditor. Han flyttede før krigen til Flensborg, hvor han driver et konditori. Anders Hage døde under krigen, og der blev ikke efter hans død drevet gæstgiveri i ejendommen, der efterhånden var blevet temmelig brøstfældig. Ved århundredskiftet var der planer fremme om at købe Humlekærren og lave et dansk for-

samlingshus og indrette en del butikker i den. Der blev lavet planer og overslag, og der var mange, navnlig landboere, der var ivrige for at realisere planen. De fornødne penge, ca. 200.000 mark, kunne sagtens skaffes, men der var mange, særlig folk i Tønder, der ikke syntes om planen, men var ængstelige for, at de nye butikker og forretninger ville skade de bestående danske og særlig de tyske, og man mente, at det ville forstyrre det gode og fredelige forhold, som i det hele taget herskede mellem danske og tyske. Planens virkeliggørelse kunne give anledning til repressalier og chikaner mod den i denne periode voksende danskhed, og den blev henlagt i hvert tilfælde foreløbig.

Apotekerfamilierne Augsborg og Haastrup

Familien Augsborg på apoteket stammede fra Ballum; de var fornøjelige og rare folk og førte en del selskabelighed. Mine forældre kom der en del, og jeg husker, at min moder af og til har taget mig med. Jeg var meget imponeret af de smukke gammeldags stuer med de smukke loftsdekorationer. Hele apoteket var gammelt og bar præg deraf, og da selve det, at det var et apotek, omgav det med en vis mystik, virkede det hele på os med en vis glans. For enden af haven var der en meget gammel ladebygning, der var så skæv, at man skulle tro, den hvert øjeblik kunne falde om. Den var fyldt med emballage og en del andre ting, som vi ikke måtte komme

til. Men vi var gode venner med den gamle, halte apotekerkarl Nis, og han tog os af og til med ind i laboratoriet og materialrummet i forstuen, hvad vi var meget betaget af. Vi ville gerne med ind i selve apoteket, og der blev vi ofte trakteret med et stykke lakrids, som med en støder blev slået af en temmelig lang og tyk stang. Så måtte vi selv se at få slået det ret store stykke i små stykker, som vi kunne have i munden og sutte på. Det var meget stærk og fin lakrids, som var meget bedre end den tynde »engelske lakrids«, som senere blev almindelig. På apoteket kom de unge gårdejere fra Ballum, brødrene Christian Jensen, senere diggreve, og Skak Jensen, der allerede den gang var kendte som dygtige og sikre folk. Navnlig Christian Jensen var en stor og stærk skikkelse, en smuk type på en vestslesvigsk bonde. Han ville ikke være tysk soldat og aftjente sin værnepligt i Danmark, hvorefter han kom hjem og overtog gården i Ballum, som han drev mønsterværdig. Han var en dygtig mand, der kunne være skrap, når det skulle være. Han var en førende skikkelse i nationale og kommunale anliggender og havde ofte forhandlinger med de tyske myndigheder, som han kom godt ud af det med, og som gjorde mange forsøg på at indfange ham ved at ville skaffe ham dekorationer og lignende. Her kom de dog til den rette, han sagde nej til alt. Augsburg solgte i slutningen af 70'erne apoteket til apoteker Haastrup og flyttede til Roskilde, hvor han havde købt et apotek. Haastrups var vistnok begge fra

Skærbæk-kanten, og havde, så vidt jeg husker, været bosat i Amerika i en årrække. Det var rolige og vistnok stærkt religiøse mennesker, der levede meget stilfærdigt. Der var to drenge, Oskar og Alfred, og en datter, som alle var nogle år yngre end jeg. Jeg kom derfor ikke ret meget sammen med dem, hvad Erland og Harald derimod gjorde. Haastrup solgte senere apoteket til en tysk apoteker og flyttede til Flensborg. Han døde lige efter afstemningen, hvorefter hans enke flyttede til Skærbæk, hvor hun endnu lever. Alfred døde som ganske ung. Oskar blev apoteker og opholdt sig en del i udlandet. Ved verdenskrigens udbrud drev han et apotek i London, og han havde mange vanskeligheder at udstå, da han var tysk statsborger. Jeg traf ham i Kalundborg i 1919; han var blevet syg og havde taget ophold hos en gammel ven, apoteker Kielgast; han døde ganske kort efter. Datteren blev gift med en boghandler Møller, som drev forretning vistnok i Landskrona.

Foruden det »Store Apotek« var der også det »Lille Apotek«, der lå på sydsiden midt i Storegade, men det spillede ikke nær den rolle, som det andet gjorde. Det blev kort efter genforeningen købt og nedlagt af apoteker Toft. Dengang ejedes det af apoteker Carstens, der var tysk, og apoteket kaldtes derfor også det tyske apotek. Jeg kom ikke ofte derind, men jeg kunne godt lide apotekeren, der var venlig mod mig og gerne slog en passiar af med mig.

Kendte Tøndringer og gamle venner

På første sal i det »Store Apotek« boede kogsinspektør Refslunds, der var omtrent jævnaldrende med mine forældre. Refslund var vistnok »dansk jurist« og havde været ansat på forskellige juridiske kontorer. Jeg kan huske, at jeg som ganske ung student drøftede jura med ham. Han var en begavet og fornøjelig mand, der havde stærk humoristisk sans. Han holdt meget af at gå på offentlige steder, hvor der holdtes sammenkomster, og gøre sine iagttagelser og fortælle om dem. Fru Refslund var en søster til Knudsen'erne, Trøjborg og Hedegård. Hun var et dygtigt og bestemt menneske, og hun og min moder holdt meget af hinanden og kom af og til sammen. Der var tre døtre og to sønner, de to ældste døtre blev ret tidligt gift og kom til at bo i Jylland, den yngste, Agnes, der var jævnaldrende med mig, blev ikke gift og bor vistnok nu i Nykøbing Mors. Knud kom af dage ved at springe på hovedet i åen, den yngste, Hakon, var et par år yngre end jeg. Han kom meget sammen med Erland og Harald, men navnlig efter at moder var flyttet til Ribe, traf jeg ham i Tønder. Han kom i Haderslev latinskole og blev læge og nedsatte sig i Haderslev, hvor han endnu bor. Jeg har kun truffet ham en gang efter genforeningen, men jeg har talt med nogle af de folk, der havde været student sammen med ham ved tyske universiteter. De fortalte, at de var klare over, at han sad inde med den rigtige, danske dannelse og opfattede tingene i over-

ensstemmelse dermed, så når der var tale om, hvorvidt de danske studenter kunne gå med til eller gøre et eller andet, var det altid ham, der skulle spørges, og han skulle bestemme, hvordan man skulle forholde sig.

På hjørnet af Torvet og Storegade boede byens matador, købmand Oluf P. Olufsen, der var en type på den tids købmænd. Han var en meget dygtig og flittig mand, som man sjældent så andre steder end på sit kontor; der sad han nemlig altid. Det var et temmeligt lille værelse med glastruer i døren, så at han altid kunne se, hvem der var i butikken. Der var en mængde af byens og den nærmeste omegns købmænd, der havde lært og været ansat i hans forretning. Det var urtekram og produkthandel. Han havde selv oparbejdet forretningen, og han sagdes at have tjent mange penge på spekulationsforretninger under krigen mellem Nordstaterne og Sydstaterne i Amerika. Han havde været i kompagni med Nissen-Rador, der vist også oprindeligt var købmand og var en gammel bekendt af Olufsen, idet de begge var oppe fra den gamle grænse. Nissen-Rador levede i min tid som partikulier i det smukke patricierhus i Østergade ved siden af den gamle klosterbygning. Han blev anset for en meget rig mand. Han var gift med en Prahl, der var tysk, til trods for at slægten stammer fra Bornholm. De havde ikke meget samkvem med de danske familier. Olufsen nød en ubetinget tillid i vide kredse. De velhavende landmænd kom om efteråret og bad

ham opbevare deres penge for dem om vinteren, da han let kunne have dem i sit store pengeskab i kontoret. De kunne så hente dem igen om foråret, når de skulle købe græskreaturer og andet, hvilket Olufsen gik ind på med stor fornøjelse, og det gik således uden mindste vanskelighed i mange år. Olufsen var, som rimeligt er, modstander af, at der oprettedes en dansk bank i Tønder. Han var gift to gange, første gang med en frk. Redlefsen fra Sødum ved åen, som døde i 1864 under en fødsel. Der var tre børn af første ægteskab, to døtre Marie og Cornelia samt en søn Peter, der blev den dygtige landmand, godsejer Olufsen på Kvistrup ved Struer. Han var en tid landstingsmand og døde i 1930. Så længe døtrene var hjemme, blev der holdt ret livligt hus for ungdommen og endnu mere, da døtrene blev forlovede, Marie med sagfører Toft og Cornelia med kandidat Abrahamsen fra Fanø. Jeg mindes navnlig det store bryllup, da Cornelia og Abrahamsen blev gift, for det var jo sjældent, at der var stort dansk bryllup i kirken. Både Toft og hans kone døde tidligt, men Abrahamsen kom ofte til Tønder. Abrahamsen var læge i mange år og døde for ikke ret længe siden. Fru Abrahamsen lever vist endnu. Olufsen blev et par år efter sin første kones død gift med en frk. Nielsen fra Ribe, og i dette ægteskab var der to sønner, tvillingerne Oluf og Lars, og en datter Christine. Drengene var et par år yngre end jeg, og jeg så sjældent noget til dem. De skulle have været i Ribe latinskole og var oppe

til optagelsesprøve, men de kunne vistnok ikke bestå. De kom op til os, der dengang boede i Grønnegade, og jeg husker, at jeg stod ved et vindue sammen med Oluf, der fortalte om prøven og dens sandsynlige udfald, og han føjede så til: »Det kan osse vær de sam, for i Danmark fær æ beamter eno minner i gehalt end i Tyskland.« De kom så tilbage til borgerskolen i Tønder og forblev der og blev efterhånden nærmest tyske, især da de begge fik tyske koner. Lars kom ind i en bank, og det blev sagt, at han, der skal have været velbegavet, havde udmærkede evner som bankmand, men under en af de stærke tyfusedemier i Tønder døde han og hans kone. Oluf kom i manufakturhandlerlære og drev forretning i Tønder som manufakturhandler, men det gik kun småt med forretningen, dog klarede han sig ved altid at blive støttet hjemmefra. Senere kom han ind i Tønder sparekasse, der havde kontor i det store røde hus ved siden af Marie Alberts hus, som han havde bygget. Oluf blev efter genforeningen borgmester i Tønder og skulle være en art mellemmand mellem tysk og dansk. Det var jo en vanskelig post, der krævede en dygtig og selvstændig mand, og det var han slet ikke, så det varede kun i 3-4 år. Hans moder døde først i 1918 eller 1919, og han arvede mange penge og jorder, men var imidlertid så ufornuftig at sælge alle sine fenner og de gode danske værdipapirer, hans fader havde købt i tidens løb, og få masser af tyske mark for dem. I løbet af nogle få år var han så en fattig

mand, og han havde det ikke videre godt i sine sidste år. Han døde 1937. Christine blev gift med en søn af kornhandler Jacobsen, der var dansk. De boede nogle år i Tønder, men havde det uheld, at deres hund blev beskyldt for at have revet en del får ihjel, og de blev derved indviklet i en proces, der i den grad satte sindene i bevægelse og beskæftigede hele byen, at de kort efter forlod denne. De døde kort tid efter, og deres søn, som blev opdraget hos gamle fru Olufsen, kom senere til familien i Danmark.

Fru Alberts, enke efter den i slutningen af 50'erne afdøde tingskriver Alberts, var søster til Oluf P. Olufsens første kone. Hun var en rar og pæn dame, som ejede et hus i Østergade, hvor hun selv boede i stuen og lejede 1. salen ud. Hun havde to døtre, Vilhelmine og Marie, og en søn Ferdinand. Ferdinand kan jeg kun dunkelt huske. Han kom i vinhandlerlære og begyndte selv en forretning i København, men den kunne ikke gå, og han rejste derefter til Kalifornien, hvor han drev en vinfarm, som vist gik ganske godt. Han døde midt i 20'erne. Vilhelmine var en meget smuk pige, men hun var svagelig og havde vist tuberkulose. Hun blev forlovet med en tysk sekretær, men døde inden hun blev gift. Marie gik i mange år hjemme hos moderen, og jeg husker, at Astrid og de andre unge piger klagede over, at hun tit var sær og altid ville gøre rent. Hun var velbegavet og kunne være meget morsom. Både hun og moderen manglede vist i høj grad

økonomisk sans, og det kneb altid med at få pengene til at slå til. Købmand Olufsen, der jo var den nærmeste til at hjælpe dem til rette, var sikkert meget god ved dem og havde megen besvær med dem. Han måtte låne dem penge, så at det faktisk var ham, der ejede huset. Selv om gælden ved genforeningen faldt helt bort ved marksvindelen, hjalp det kun kort tid, før huset igen var overprioriteret. Marie Alberts havde i nogle år forsøgt sig som selskabsdame eller i lignende stillinger på herregårde i Tyskland, og det var uhyre morsomt at høre hende fortælle om sine oplevelser. Når hun var i godt humør, var det en fornøjelse at få hende til at fortælle om folk og begivenheder i Tønder i gamle dage, men man skulle være godt med selv, for hun fløj fra det ene emne til det andet.

Manufakturhandler Madsen var vistnok oppe fra Brede, i hvert tilfælde husker jeg, at han fortalte os om, hvorledes han og de andre unge mænd i treårskrigen måtte skjule sig ude i hederne, når insurgenterne kom til Brede for at hente skatter og udskrive mandskab til deres hær. Hans kone var vist en søster til den kendte kniplingskræmmer Hansen fra Møgeltønder. Madsen boede i ejendommen mellem den store jernkræmmer Petersen-Kraus (nu Nagel) og Thorvald Petersen i Vestergade. Han var næppe nogen dygtig forretningsmand, men han var en meget interesseret og klog mand. Han kunne straks se, at den dengang nyopfundne symaskine ville blive en meget vigtig arti-

kel, og engang, da han sammen med fader og dr. Friis diskuterede politik og talte om Frankrigs forhold, sagde han, da de andre holdt på, at Frankrig snart igen ville blive et kongedømme, at han efter alt, hvad der var sket, følte sig overbevist om, at Frankrig ville vedblive med at være republik. Madsen interesserede sig for dyr, og jeg husker, at han en tid havde sjældne fugle og en eller to tamme abekatte. Hans kone døde tidligt, hun led vist af en kræftsygdom og blev opereret i Kiel. Hun var så dårlig, at hun i lang tid ikke kunne gå, så at hendes mand kørte hende i en rullestol i alleerne. Der var to sønner, Johannes og Hans, den første blev præst oppe i Jylland. Hans, der var på alder med og god ven af Aage, blev gartner og var til sidst slotsgartner på Sorgenfri. Han var livlig og fornøjelig og havde arvet sin faders humoristiske sans. Når han og Aage var hjemme i ferierne, havde de altid noget for og fandt på morsomme ting til stor glæde for os andre. Den ældste datter blev gift med en købmand Mathiesen, som overtog manufakturforretningen, medens Madsen selv beholdt symaskinerne. Hen i 80'erne rejste Mathiesen, der vist var velhavende og havde gode forbindelser, til København. Den yngste datter Berta, der var på alder med mig, blev hjemme hos faderen og blev forlovet og gift med en tysk jernbane- eller toldsekretær i Flensborg. Da Madsen blev ked af at drive forretning, flyttede han også til Flensborg.

Længere mod vest boede den rige købmand Hans

Angel, der altid hed »Tyk Angel«, fordi han var ganske urimelig tyk. Det blev sagt, at han kunne spise en hel »bagenost«, hvad jeg dog ikke tør indestå for. Han beboede selv det hus, hvor Tønder Landmandsbank nu er, men ejede også de to forretningsejendomme øst herfor. Det var en forretning af den gammeldags art med hollandske varer m. m., og så var der en smuk stor gård med tobaksfabrik med en næsten grangivelig indianer udenpå, store lagerbygninger med honning og andre dejlige ting og mægtige staldbygninger. Det var et herligt sted at færdes. Angel var af den bekendte angelske slægt, der alle var tyske, og vistnok stammede fra en mand, der var kommet til byen fra Angel i det 18. århundrede og som havde erhvervet sig rigdom og indflydelse. Anglerne var endnu dengang alle rige, men dekadencen var sikkert allerede i gang, i hvert tilfælde var Hans Angel ikke nogen ørn. Til gengæld var fru Angel en fin og nydelig skikkelse, både energisk og dygtig, og hun sørgede for, at børnene ikke blev tyske. Der var to drenge, Hans og Asmus, der begge var lidt ældre end jeg, og en pige, der var betydeligt yngre. Fru Angel gjorde af og til et selskab for de yngre, hvor der blev danset i den store smukke sal, og Astrid og Åge og måske Gunnar var med. Jeg var naturligvis for lille til sådan noget. Asmus blev tandlæge i København, men døde i en tidlig alder. Hans boede også i København. Jeg traf ham ved afstemningen, og han har besøgt mig i Tønder med en datter.

Jernstøber Lorentzen havde jernstøberiet, som lå på hjørnet af Vestergade og Bokkensåvejen (nu Popsensgade). Det var gamle store bygninger, som på os gjorde indtryk af noget hemmelighedsfuldt og mystisk, og bagved var der en stor have, i hvilken der i et træ byggede en sort stork. Støberiet var vist ikke i gang hele året, men i sæsonen kom der altid fremmede folk, og det var vistnok hessere. En af dem var den tidligere nævnte kaptajn Leonhardts fader. De gamle Lorentzens kan jeg knapt huske, men der var tre drenge, som var noget ældre end jeg og tidligt kom bort. De to blev skibskaptajner i Hamborg og døde ret unge, den tredie blev gasværksbestyrer m. m. i Tønder og lever endnu, men han er meget gammel. Der var også en datter Christine, som kom en del sammen med Astrid og de andre. Hun blev gift med en skibskaptajn i Hamborg, som døde før krigen. Hun besøgte os flere gange i Tønder, og hun var fornøjelig og elskværdig. Hun sagde, at hun altid havde bevaret sit danske sindelag.

Vor slagter var Petersen og Specht i Spikergade. Det var to pæne folk og velhavende. De havde mange fenner og en del heste og køer, så vi i lang tid fik mælk hos dem. Det skete af og til, at en eller et par af os hentede mælk inde i deres køkken, der var et stort, pænt og hyggeligt, gammeldags køkken med en stor åben skorsten. Mellem den og væggen til forstuen var der et ret smalt rum med en stol, og her sad eller stod en gammel tynd og høj kone, der

var åndssvag eller døvstum eller begge dele. Hun sagde aldrig noget, og man kunne i halvmørket kun se, at hun bevægede hænderne eller fingrene. Vi så altid efter, om hun var der, og vi var ikke så glade, når der ikke var andre i øjeblikket i køkkenet. I den tid, der slagtedes gæs, bagte de af blodet store tykke blodpandekager, som vi blev trakteret med, og de smagte os dejligt. Petersen og Specht var begge ungarle, der boede sammen og havde en husholderske. Det gik udmærket, men så gik Petersen hen og døde, og nogen tid efter begyndte det at gå mindre godt, idet husholdersken nu ville have, at Specht skulle gifte sig med hende. Specht ville ikke, men hun blev ved sit, og dette gik den anden på nerverne, og da han nu ingen havde til at hjælpe sig til rette, blev han så ulykkelig, at han tog sig af dage.

Vor skomager var skomager Christensen, som boede i det lille hvide toetages hus i Østergade ved indgangen til kirkepladsen. Han var en ordentlig og pæn mand, men han havde i tidens løb fået astma, så han talte med en underlig hæst stemme og blev altid kun kaldt »skomegeren«, fordi han ikke kunne udtale det på dialekt. Han har vel nok haft en eller anden fejl, for han kunne godt nok skrive, men navnene kunne han ikke klare. Jeg husker, at fader engang stod og lo med en regning fra ham i hånden. De forskellige poster var skrevet godt nok, men han havde været så omhyggelig at føje til, for hvem af børnene arbejdet var udført, og navnene lød således:

Sønnen Aagaard
sønnen Gummi
sønnen Hartkorn
datteren Asters.

Han var enkemand og havde kun en datter, som styrede hus for ham. Hun holdt huset i udmærket orden og var altid selv sirlig og pæn. Hun har vist følt sig som borgerdatter og holdt sig uden for de nærmere omgivelser og stående over dem. Christensen døde vistnok sidst i 80'erne og har næppe efterladt sig andet end huset. Datteren blev boende i det og levede videre der som tidligere. Da jeg senere engang var i Tønder, fik jeg at vide, at hun var død, og at hun nærmest var død af sult. Hun havde til sidst brugt alt op, og hun havde ikke været at formå til at søge om hjælp eller legater, som hun ville have været selvskrevet til.

Vor skrædder, der hed Hansen, var en meget dygtig skrædder, og han var en køn martialsk udseende mand, der havde stået ved garden og vistnok været med i 64. Når vi skulle have fint tøj, fik vi det hos ham. Jeg husker tydeligt min glæde og stolthed, da jeg fik mit første sæt.

L'hombre

Dr. Friis var vor genbo, og som tidligere nævnt var der nært og livligt samkvem mellem familierne. Vi holdt således et eller flere københavnske

blade sammen, og jeg ser endnu dr. Friis om aftenen komme over til fader med lang pibe og avis i hånden for at drøfte politik og problemer fra den store verden. Iver Friis, som endnu praktiserer som læge i København, var min stadige og nærmeste ven, og vi havde meget for sammen, vi enedes godt, men der må også undertiden have været noget i vejen mellem os, for jeg husker, at han engang efter middag kom over til os med en sveske, hvorefter stenen var taget ud, trukket over en tommelfinger, og den skulle jeg have, fordi vi om formiddagen var blevet uvenner. Han kom noget tidligere end jeg til Ribe i latinskolens forberedelsesskole, idet hans bedstefader, pastor Friis, boede der tilligemed en farbrøder og faster. Pastor Friis havde været præst i Brøns og derefter Vilslev, hvorfra han, da han tog sin afsked, flyttede til Ribe. Hans anden søn, der var ugift, var vinhandler i Ribe. Han kørte véløpede og skal flere gange have aflagt besøg i Tønder på den befordring, hvilket fremkaldte en efterfølger i Tønder. Jeg har set dyret, men aldrig nogen køre på den. Pastor Friis besøgte vistnok hvert år om efteråret dr. Friis, og da han var en gammel mand, han var født i 1800, og ikke sikker på benene, kørte den gule postvogn ham altid ned i Slotsgade, hvad der vakte betydelig opsigt i gaden. Pastor Friis elskede at spille l'hombre, og der blev vistnok hver aften arrangeret et parti for ham. Når der skulle spilles hos os, fik vi travlt med at lave fidibusser af stilebøger eller aviser, og de blev stillet i vaser

på spillebordet eller -bordene; hver af herrerne var forsynet med lang pibe, som blev tændt med fidi-busserne, der først blev tændt i stearinlysene. Der blev vist altid drukket romtoddy, anden drik brugtes vist ikke. Jeg kan ikke rigtig huske, hvem der var med som spillere, undertiden var der nogle fra landet, og jeg kan i hvert tilfælde huske Tobisen fra Teglmærk i Aventoft og pastor Jespersen fra Abild. Sidstnævnte var en stor, svær mand med hvidt hår, en rigtig prælat at se på, og han elskede at spille l'hombre. Det er også altid blevet sagt, at han døde, mens han sad og spillede kort.

I 70'erne var der en periode, da folk var blevet stærkt opskræmte ved, at nogle var blevet syge og døde af trikiner. Mange turde derfor ikke spise svinnekød, uden at det var blevet specielt undersøgt med hensyn til trikiner. Pastor Jespersen og dr. Friis sad engang og spillede ved to forskellige borde, da pastor Jespersen pludselig vender sig om og siger: »Hør dr. Friis, tror De på trikiner,« hvorpå Friis vender sig om og siger: »Hør pastor Jespersen, tror De på elefanter.« Spørgsmålene var karakteristiske for begge parter. En kusine af mig, senere kommunelærerinde, frk. I. Grim, var lærerinde hos Jespersens, hvor der var tre døtre og en søn, som jeg ikke kan huske. Hun kom af og til ind til os, og eleverne eller nogle af dem var da med. Hvad de hed, kan jeg ikke bestemt huske udover, at vistnok den ældste hed Christiane. Hun blev gift med en tysker, som hed Basche og havde en købmands-

forretning i Vestergade i den ejendom, som snedker Stahlberg nu har. Basche havde ikke noget godt lov på sig, men han har nok set godt ud dengang. Han holdt meget af spiritus og passede ikke sin forretning, så han gik hurtig i stykker, og han blev derefter gæstgiver. Der blev sagt, at han absolut ikke var god imod sin kone, og at det var hende, der var et flittigt og dygtigt menneske, som måtte underholde ham. Han blev senere helt lammet, så at han ikke kunne gå, men han levede længe og ville ikke skilles, hvad hans kone gerne ville. Efter at Basche var død, ernærede hun sig ved at sy dametøj, hvad hun var meget dygtig til. Et par år efter genforeningen lod hun sig overtale til at tage ned til en datter, der var gift i Kappel eller Ekernførde, hvad hun skal have fortrudt meget. Da jeg engang ca. 1890 var i Tønder og besøgte Hakon Refslund, gik vi ind i »Larsens Biergarten« (nu Centralhalle) og sad og drak øl i haven. Vi blev opvartet af en stor køn kone, og jeg betalte og gav som sædvanlig drikkepenge, som opvartersken tog. Da vi begyndte at gå, siger Hakon: »Du så nok ikke, at det var fru Basche, du gav drikkepenge,« »Nej, jeg kendte hende ikke, før du nu siger det.« Da jeg i efteråret 1919 var nede i Tønder for at se lidt på forholdene i retten m. m., gik jeg også ind for at sige goddag til Marie Alberts. Da jeg kom ind i forstuen, hørte jeg en stemme oppe fra, og da jeg så op, stod der en høj, ret svær dame med hvidt hår oppe for enden af trappen, og straks jeg så hendes ansigt, sagde jeg til

mig selv: Pastor Jespersen. Det var også fru Basche, som havde systue der.

Tobisen havde – som det hed – friet sig ind i Teglmærk, idet han blev gift med ejerinden enkefru Feddersen, som havde været gift med en Feddersen af den store Feddersen'ske slægt. Tobisen var en rask og livlig køn mand, der havde selskabelige anlæg og var med, hvor der var noget på færde. Han var den bedste danser i vid omkreds. Teglmærk havde ikke ord for at være nogen god gård, og da han nok har brugt en del penge og været for meget borte fra gården, kneb det for ham, særlig da krisen i 1880'erne begyndte at virke. Han måtte da sælge den ene efter den anden af fænerne, og det endte ikke godt.

Venner i omegnen

Herredsfoged Sarauw boede først i Visby og senere i Løgumkloster, og jeg har besøgt ham begge steder. Han havde været ansat i Vestindien og kom derfra til Visby og gik i 1864 i tysk tjeneste, antagelig fordi det var meget ønskeligt at have en dansk uddannet jurist i enklaverne. Han var en rar og dygtig mand, der var meget afholdt af befolkningen, og han havde vist ingen vanskelighed med den prøjsiske regering. Han har vist ikke haft meget at bestille i det ret lille og rolige embede, for han tog selv fat på den nye grundbogsordning, som blev indført i Prøjsen i 1880'erne. Han skrev om

den nye ordning og dens gennemførelse, og han fik ros og anerkendelse for sit arbejde og sin nidkærhed, og han blev dekoreret med en fin orden. Da dommer Stegmann i Løgumkloster i 1920 overtog embedet, fremviste den gamle, afgående tyske dommer en stor pakke og sagde: »Se der ligger den gamle Sarauws grundbogsarbejder. Da hans eftermand kom, viste det sig, at Sarauw ganske havde misforstået loven, og det hele var ganske ubrugeligt.« Han har vist ikke været den eneste dommer, med hvem det er gået på den måde. Der var to drenge og vist to piger. Den ældste dreng, Rudolf, gik jeg i flere år i skole med i Ribe. Han var en meget velbegavet dreng, men et ret springende og svingende gemyt med mange interesser. Da han blev student, fik han tilladelse til, at hans eksamen gjaldt som tysk studentereksamen, og han studerede derefter jura ved forskellige tyske universiteter. Han kom flere gange til Ribe, og det var morsomt at høre ham fortælle om det tyske studenterliv, som han havde taget stærkt del i, hvad der nok kunne ses og mærkes på ham. Da han havde fået embedseksamen og vist var på et kontor i Flensborg, var der en af os, der spurgte, om det var sandt, som det var blevet fortalt fra Flensborg, at han nu var tysk. Han svarede da: »Nej i det hjemlige forhold har jeg aldrig været tysk, men jeg har jo nu omgædedes lutter tyskere, som jeg godt har kunnet lide, og jeg kan jo ikke blande mig i forholdene hjemme, men jeg glemmer aldrig min danskhed.« Senere har jeg ikke set ham, han kom til at

bo i Berlin og var aktuar i et livsforsikringselskab. Han var ugift og døde før verdenskrigen. Den yngre broder studerede også og blev læge. Han bosatte sig i Augustenborg, hvor han var meget anset og påskønnet. Han virkede meget for den danske sag.

Til Højer kom vi af og til, dels når fader havde forretninger der, og om sommeren, når vi havde gæster, som skulle se kogene. Vi kørte så ud over Aventoft og Rosenkrans til Højer og kom hjem over Møgeltønder. Det var en dejlig tur. Det var meget almindeligt, at folk, der havde køretøj, om søndagen kørte en sådan tur, men også jævne borgere skulle have mindst en »kovstur«, og den gik gerne til »Filade Kro«, hvor man fik de bedste stegte ål. Ålene krævede mange punche, så det var meget anstrengende ture. Vi gik ofte om sommeren ud til »Lægan«, hvor man i kroen altid fik dejlige honningkager og mælk. Jeg husker, at fader engang fik en mand til at stage os derud i en af de store fladbundede både, som dengang var meget i brug. Vi tog også ofte en tur til Gallehus skov, der dengang var betydelig mindre end nu. Til »Drevt Skov« (Draved) kom vi kun sjældent, men jeg husker dog, at jeg har været der med mine forældre og med dr. Friis's. Engang har jeg gået derud med to drenge, der havde familie i Kongsbjerg, men det var en heldagstur, og det kneb lidt med hjemturen.

I Højer kendte vi godt apoteker Nagel, der var en høj, køn mand, livlig og fornøjelig og en god fortæller. Dr. Jersild boede også i Højer i lang tid,

inden han flyttede til Tønder. Endvidere boede der en meget kendt og anset mand, gårdejer og hestehandler Schmidt, som spillede en stor rolle på egnen. Han havde en søn, der giftede sig ind i en af de tyske familier i Højer og blev tysksindet. Han kom ikke til at spille nogen rolle i det offentlige liv, og det gik ham efterhånden dårligt. Der var en mængde vrøvl med ham i nogle år efter genforeningen, men så flyttede han hen i 20'erne til en søn, som havde købt en gård på Sjælland.

Til Møgeltønder kom vi ofte. Der var så kønt, og der var der jo lutter danske folk. Vi kendte og stod i forbindelse med mange, særlig skal jeg nævne Holms, hvor mine forældre flere gange har været inde med mig. De boede i det smukke hus, hvor Karl Posselt nu bor. Mest kom vi til kniplingskræmmer Hansens, hvor der var to omtrent jævnaldrende drenge, som vi kom til at gå i skole med i Ribe. Den sidste, Christian, begyndte at studere medicin, men han tog for stærkt del i det glade studentliv og slog stærkt til skaglerne, brugte mange penge og glemte at læse. Hans forældre, der var meget alvorlige og gammeldags, kunne slet ikke forstå det, var dybt forargede og krænkede, og de sendte ham, inden han endnu var 20 år, som et mislykket individ til Argentina. Han havde vist nogle hårde år, men da han døde først i 1900'erne var han apoteker og var gift med en indfødt dame og havde flere børn. Den anden søn, Dines, blev jurist og blev ansat i den røde bygning. Han døde lige før

verdenskrigen. Kniplingskræmmer Hansen var en meget velhavende mand, og han havde et meget smukt hus med en dejlig have, der endte i en allé med store træer, hvorfra man havde en pragtfuld udsigt ud over engene. Han ejede en mængde mønstre til kniplinger og den rigtige tråd, så alle kniplekoner og -piger måtte til ham for at få tråd og mønstre. Når de havde arbejdet færdigt, kom de igen og fik betaling for deres arbejde og ny tråd m. v. Hansen samlede så sine kniplinger sammen og rejste til de store byer, bl. a. København og Hamborg og solgte sine ting. Undertiden måtte han ligge med et mægtigt lager i mange år, men når så kniplinger igen blev moderne, gjorde han store og gode forretninger. Fru Hansen var af den Feddersen'ske slægt, en datter af godsinspektør Feddersen i Møgeltønder, som vistnok havde boet ved siden af dem. Der boede i hvert tilfælde endnu den yngste datter, som senere blev gift med Højberg på Nørre-mark. Slægtens stamfader skal have været en bondedreng, som i slutningen af det 18. århundrede fik tjeneste i Møgeltønder. Godsinspektøren havde en mængde børn, hvoraf de fleste af drengene kom på latinskole og universitetet i Kiel og blev mere eller mindre tyske. Den mest bekendte af sønnerne var »Vorherre på Søndergårde«, der var en umådelig rig mand. Han skal ved sin død have efterladt sig 5-6 millioner mark. Det fortælles om ham, at han engang, da han var ude at køre, kom i en livsfarlig situation og utvivlsomt ville være blevet dræbt,

dersom ikke en fattig arbejdsmand resolut og med fare for sit liv var sprunget ham til hjælp. Et par dage efter sendte Feddersen bud til arbejdsmanden om, at han gerne ville se manden på Søndergårde og takke ham for hans hjælp. Manden blev glad og troede, at nu havde han da gjort sin lykke, trak i sit søndagstøj og gik glad og stolt et par mil til Søndergårde, hvor han blev stedet for Feddersen, der takkede ham, spurgte ham ud om hans forhold, familie m. m. og til afsked gav ham en præjsisk daler. Den kunne han så tøfle af med hjem.

Hansens ældste datter Marie, der var ugift, boede i forældrenes hus til sin død først i 1930'erne. Hun opholdt sig i Ribe i den tid, jeg kom i skole der. Hun blev dengang kaldt Marie Møgeltønder, fordi der var tre eller fire kønne unge piger, der hed Marie Hansen. Hun har fortalt mig mange ting fra Møgeltønder, også fra hendes forældres og bedsteforældres tid. Hun har således fortalt, at det i tiden før 1848 var skik og brug, at folk fra marsken langt ned forbi Husum kom op til Møgeltønder i pinsen og tilbage de to pinsedage der. Det var festlige dage for gæster og værter, som alle kendte hinanden, og som ofte var beslægtede. Gæsterne blev indkvarteret, hvor der var plads til dem, og man morede og underholdt sig, som det passede bedst, og så var der sammenkomster, hvor der blev spillet, sunget og lignende. Så skete det ved en sådan sammenkomst ca. 1840, at nogle af gæsterne, efter at man havde sunget de kendte sange, sagde, at de kendte nogle

sange, som var kommet på mode nede hos dem, og som var kønne og meget skattede. De spurgte, om de måtte synge dem, de var rigtignok på tysk, men det gjorde vel ikke noget. Jo, det måtte de da gerne, og de sang så forskellige sange, hvoriblandt også Schleswig-Holstein sangen, og da de var færdige, spurgte de, om det ikke var kønne sange. Jo, blev der svaret, det var de nok, men de syntes rigtignok, at den ene sang nærmest var en smædesang mod Danmark af en sådan art, at man ikke kunne synge den her i landet. Hertil sagde sangerne, at det havde de ikke tænkt på, og at de var kede af det, såfremt de havde krænket eller fornærmet nogen, og så blev der ikke talt mere om det. Næste år udeblev et par af gæsterne, som ellers altid var med, og da der blev spurgt, om nogen vidste, hvad der var kommet i vejen, kunne man ikke få besked. Efterhånden kom det dog frem, at der blev agiteret stærkt blandt folk for at få dem til at blive slesvig-holstenere, og at nogle af de udeblevne vist var gået i den retning. De følte sig nok krænkede over det, der var blevet sagt forrige pinse. Så kom jo den urolige periode, og med 1848 faldt det helt bort.

E knejt kom hjem igjen

Dommer i Tønder

Det var mig en mægtig glæde og tilfredsstillelse, at vi fik Nordslesvig tilbage, og at jeg kom tilbage til Tønder som dommer. Det var jo ikke noget, man kunne regne med, og det gjorde vi jo heller ikke, men det var et lønligt håb, man gik med, og som man aldrig gav slip på. Man hørte jo tit nok af fornuftige og kloge folk, at man måtte jo være tosset, dersom man troede, at vi kunne få Slesvig eller noget af det tilbage. Tyskland ville utvivlsomt aldrig give noget fra sig, vi selv kunne ikke tage det, og andre nationer ville næppe nogen sinde røre en finger for os. Disse argumenter gjorde imidlertid intet indtryk på os, og jeg husker ikke så få slesvigere, som jeg har truffet og siddet og snakket med, og som så pludselig har sagt: »Og så drikker vi på »Det store håb«.« Så kom krigen, og så gik det alligevel. Ved krigens udbrud var jeg i Viborg og blev udnævnt til byfoged i Kalundborg. En ven, skovrider Morville, traf mig og sagde: »Jeg hører, De nu skal til Kalundborg, er det rigtigt?« »Ja, det er, jeg skal lige nu til Kalundborg, men når krigen snart er forbi, vil jeg til Tønder og være byfoged der.«

Da der skulle træffes forberedelser til at overtage landsdelen, blev jeg, der vist var den eneste juri-

diske embedsmand, der havde nærmere bekendtskab og forbindelse med folk og forhold dernede, anmodet om at komme ind i justitsministeriet for at give oplysninger om jurisdiktioner m. m. Da jeg havde givet de oplysninger, jeg kunne give, og havde talt om forholdene, spurgte man mig, om der var noget særligt embede, jeg ønskede. Ja, sagde jeg, Tønder. Tønder, blev der svaret, ja det er der sikkert ikke noget til hinder for, men siger De det af beskedenhed, for det er da vist det embede, folk er mest bange for. Nej, det vil jeg helst have, jeg kender folk og forhold i byen og dens omegn, og jeg tror nu også, vi får det bedre der, end i nogen af de andre byer, og det holdt vist også stik.

Der var også folk, der i den bedste mening frarådede mig at flytte til Tønder, idet de selv var bange for tyskere og mente, at det ville blive skrækeligt der, men det kunne jo ikke nytte at snakke med dem om de ting. Jeg har aldrig nærret den skræk for tyskere, som man af og til træffer hos folk i kongeriget, lige så lidt som jeg har delt den blinde tro på tyskernes uhyre dygtighed og evne til at kunne alt bedre end andre. Jeg mindes således redaktør Oscar Jørgensen fra Social-Demokraten, som jeg kom til at kende ret godt i det sidste par krigsår, da han jævnlig kom til Kalundborg. Vi kom til at synes godt om hinanden og snakkede en hel del sammen, og han var altid meget oprigtig og sandfærdig. Han var ven med Ebert, Scheidemann og de andre store mænd i det tyske socialdemokrati,

og så snart kejserdømmet var styrtet sammen, kunne han skaffe visum til Tyskland til hvem, han ville. Da jeg en dag i forsommeren 1920 var nede på banegården, kom han til mig og sagde: »Skal De rejse til Tønder nu, hvor tør De,« »Nej, jeg rejser først i næste uge, men hvad mener De?« »Uh ha, hvor tør De dog, jeg var forleden i Tønder en hel dag, og det er de forfærdeligste mennesker at have med at gøre, hvor tør De.« »Jo,« sagde jeg, »jeg har været i Tønder så meget, at jeg kender dem, og jeg har aldrig været bange for dem; det er jeg heller ikke nu, så De kan være ganske rolig for mig, jeg skal nok klare mig.« Jeg har ikke set ham siden, han kom i en lidt uheldig situation i en af de mange store pengeaffærer i efterkrigstiden, som foranledigede ham til at tage til Tyskland, hvor han forblev til nazismens indførelse, og nu er han død.

»Revolutionen« i Tønder

Da jeg i 1919 var i Tønder for at undersøge forskellige forhold vedrørende den ordning af jurisdiktionerne, der efter genforeningen skulle indføres, ville jeg gerne have oplysninger om, hvorledes selve revolutionen havde formet sig i Tønder, og jeg talte derom med forskellige folk, der måtte antages at vide besked derom, f. eks. direktørerne Rossen og Andresen, bagermester Thorvald Petersen m. fl., men der var ingen af dem, der kunne give blot nogenlunde besked derom. Senere talte jeg med forskel-

lige byrådsmedlemmer og andre, der havde opholdt sig i byen og spillede en vis rolle der, men der var ingen, der vidste noget rigtigt. Jeg fik ud af det, at det hele var gået ganske fredeligt, og uden at nogen havde tænkt over, hvad der ville komme, eller havde forberedt det. Der var pludselig kommet nogle ganske unge, menige soldater fra Kiel, som var forsynet med røde plakater, der berettede, at der var udbrudt revolution i Tyskland, at denne havde sejret, at regeringsskifte havde fundet sted, og at overbringerne var revolutionens udsendinge, der skulle ordne alle forhold. De havde derefter konfereret med partifæller og fået oprettet arbejder- og soldaterråd og beskikket tilsynsførende for landråden m. fl. Alt gik meget let og fredeligt. Der blev holdt offentligt møde på torvet, hvor landråd Böhme måtte møde, og hvor så det hele blev proklameret. Der blev holdt byrådsmøde, hvor førerne for kommunisterne, idet de dunkede i bordet med deres revolvere, forlangte penge bevilget, hvad de også fik. Det hele er vel sagtens – på baggrund af de mange store begivenheder – gået ret upåagtet hen, og der er næppe ret mange i Tønder, der nu har nogen klar forestilling om, hvad der skete.

Hjemme igen

Det var en helt forunderlig oplevelse at komme til at bo i Tønder igen. Byen havde jo ikke forandret sig synderligt. Gaderne, husene med de frem-

springende trapper huskede jeg udmærket og ligeledes brolægningen, rendestenene og deres brædder, og det kunne nok gøres nødig, for i begyndelsen var der ingen gadebelysning. Når man vovede sig ud om aftenen, måtte man helst holde sig midt på gaden, og i de meget snævre gader kunne man, når det kneb, orientere sig lidt ved at kigge lige op i vejret og finde en smule lysning. Der var utrolig snavset de fleste steder, og selv om folk efter evne havde søgt at pynte lidt op i og uden på husene, så stank det forfærdeligt, fordi de havde været nødt til at benytte »ersats«. Det havde jo under krigen været umuligt for folk at holde huse og andet i orden med reparationer og renlighed. Der var i de første krigsår blevet bygget en vældig stor og pæn retsbygning og en udmærket bolig til dommeren. Da jeg havde overtaget embedet, og havde set et stykke papir ligge på gulvet i mit kontor et par dage, sagde jeg til det gamle retsbud Callesen, der kom med posten: »Hør Callesen, bliver der egentlig fejlet her.« »Ja, det gør der rigtignok.« »Men hvordan kan det så gå til, at det stykke papir har ligget der et par dage.« »Nå,« sagde Callesen, idet han gik hen og samlede papiret op, »ja, det er jo kun hver 14. dag her i dommerens værelse, i de andre lokaler én gang om måneden.«

Det kneb voldsomt med at få lejligheder, og de fleste af os måtte tilbringe 2 a 3 måneder i alt andet end komfortable boligforhold, inden vi kunne komme ind i vore lejligheder. Ved forhandlingerne om

overgangen fra Tyskland til Danmark, blev der fra tysk side gjort opmærksom på, at der i Tyskland herskede meget stor bolignød, og at der fra de afståede distrikter i øst og vest nu kom en mængde embedsmænd og andre, som ikke kunne skaffe sig boliger. Man ville derfor henstille, at der fra dansk side blev gjort den indrømmelse, at de tyske embedsmænd, der skulle flytte herfra og som ikke havde lejligheder i Tyskland, måtte beholde deres lejlighed her i tre måneder, idet det var en selvfølge, at en sådan indrømmelse ikke ville blive misbrugt. Fra dansk side ville man, som rimeligt var, gerne stille sig imødekommende og gik ind på den fremsatte henstilling, idet man dog henviste til, at der også var bolignød i Danmark, og at man gik ud fra, at indrømmelsen ikke blev misbrugt. Nogle af de tyske embedsmænd rystede straks støvet af deres fødder og rejste sydpå, andre blev og flyttede bort med en godtgørelse af nogle hundrede kroner, og andre rejste bort og lod deres møbler stå i lejligheden, så at den danske embedsmand måtte vente, til de blev transporteret bort.

Dette gav anledning til, at de fleste nye embedsmænd måtte leve som ungarle og til mange muntre sammenkomster, som vi alle har haft glæde af at mindes senere. Konerne besøgte os nok engang imellem, men forholdene i Tønder var således, at de dårligt kunne være der ret længe ad gangen, og når de så heller ingen lejlighed havde i deres gamle hjemsted, var det jo ikke helt let for dem.

Befolkningen var ved første øjekast blevet i betydelig grad blandet, idet der havde været stor luftskibsstation i Tønder med en stor besætning af marinere, som stammede fra alle egne af det tyske rige. De allerfleste af disse var naturligvis rejst bort, men en del var blevet her oppe af forskellige grunde, f. eks. uafgjorte mellemværende i Tyskland vedrørende smuglerier, ægteskabelige forhold, militære forhold m. m. Der blev gjort alt for lidt eller intet for at få dem bort. Da der begyndte at komme orden i forholdene, var der en hel del, der forsvandt, men der blev ikke så få tilbage, og adskillige fik dansk indfødsret, hvad de ikke burde have haft.

Da vi fik maskineriet i gang igen, viste det sig hurtigt, at det i alt væsentlig var den gamle befolkning, vi havde at gøre med, og det varede ikke ret længe, inden personalet, hvoraf fire var gået fra tysk over i dansk tjeneste, opdagede, at jeg vidste besked om folk, og at jeg kunne give oplysninger om familieforhold og deslige.

Dansk ret indføres

Det var jo meningen helt at indføre dansk ret, men det måtte ske gradvis af praktiske grunde, og der fremkom derved mange vanskelige tilfælde, hvor vi måtte se at finde ud af, hvordan vi skulle bære os ad. Vi havde, inden vi kom i embederne, læst og fået en del kursus i tysk ret, så at vi havde en del forudsætninger, og når det gik så godt, som

det gjorde, må man huske på, at de andre ingen ting vidste, eller i hvert tilfælde meget mindre end vi. For selvfølgelig var der en del kloge folk, der fortalte os, at vi med det lille antal folk, vi havde på kontorerne, slet ikke ville kunne klare os, og at vi mindst måtte være to eller tre gange så mange. Det blev ligeledes sagt os fra mange sider, både dansk og tysk, at vi måtte huske på, at folk var vant til at vide besked med alle retsforhold, idet de havde den berømte store lærebog »B.G.B.« Når der var noget, de var i tvivl om, slog de blot op i den og læste hvorledes de skulle forholde sig. De blev jo undertiden lidt forbavsede, når de hørte, at »B.G.B.« først blev sat i kraft ved revolutionen, og at de havde levet under de gamle provinsiallove.

De første par år var vi heldigvis to dommere i Tønder, nemlig foruden mig dommer Gredsted. Vi havde hver vore ting at behandle, men da vi kom særdeles godt ud af det med hinanden, og Gredsted var en meget dygtig jurist og en loyal og pligtopfyldende mand, havde vi megen gavn og glæde af hinanden og kunne altid drøfte vore problemer.

Der lå nogle mægtige stabler af gamle retssager, som vi skulle gøre færdige, og det var ikke meget fristende, men jeg måtte jo i gang med dem, og de viste sig at være noget skrækkeligt hø og umulige at få noget ud af. De var behandlet af to sagførere, der vidste meget dårlig besked om sammenhængen, og dommeren vidste endnu mindre. Parterne selv havde slet ikke givet møde i retten, og så var sagen

stillet i bero for at se, om der ikke skulle vise sig noget. Da sagførerne erfarede, at parterne selv måtte give forklaring, blev de meget ilde til mode, og da de skulle betale for at få sagen behandlet igen, ville de først tale med parterne, om de ville have sagen ført videre og betale igen til sagførerne. Det viste sig så næsten altid, at parterne ikke brød sig en døjt om sagerne og hverken ønskede at møde eller betale, så de faldt ganske roligt bort.

Så kom der nye sager, i begyndelsen få, men senere mange, idet folk havde en underlig lyst til at ville have deres ret ligegyldige mellemværender afgjort ved retten og en tilbøjelighed til at påføre deres uvenner processer. Det var underligt at se, som det virkede på folk at møde i retten, hvad de måske aldrig havde prøvet. Mange var så betagne, at de næsten ikke kunne sige noget, og adskillige stod ganske roligt og besvime, nogle brusede op og brugte de stærkeste udtryk og deres modpart andre, så at det kneb med at få dem til at falde til ro. Nogle var yderst fornærmede over, at nogen kunne tro, at de ikke havde ret, og at man kunne tro på modparten, eller at det i det hele skulle være nødvendigt, at de gav møde. De ville nærmest ikke sige noget og gav ret uvenlige svar på spørgsmål – men når man så snakkede med dem om sagen og talte venligt med dem, så var det ret almindeligt, at de pludselig slog om og viste sig særdeles omgængelige. I det hele taget var det således, at folk tit over for fremmede kunne være meget uvenlige og util-

nærmelige og sige ting, som måtte virke stødende og ubehageligt, men når man blot snakkede fornuftigt og venligt, viste det sig snart, at de både var venlige og fremkommelige og slet ikke havde ment noget med deres uvenlighed. Jeg husker mange morsomme, dramatiske scener fra de første år i retten i Tønder, som man vist dårligt kan tænke sig andre steder.

Episoder i retten

Fra den allerførste tid var der en sag mellem to mænd fra Abild. Sagsøgeren var en gårdejer, der stævnedes sin nabo, en gårdejer Schmidt, til at betale et beløb i erstatning for ødelæggelse af haven, som den andens gæs havde forvoldt. De kom i retten, og de var absolut uvenner. Da jeg havde talt lidt med dem, viste det sig, at det hele var nogle bagateller, idet deres gæs, ænder, høns, lam og svin af og til løb over til den andens gård eller have, og at de var lige gode om det. Jeg sagde så, at det forekom mig, at det hele ikke var noget værd, og at de helst skulle lade sagen falde bort. Det ville Schmidt godt, og han føjede til, at det bare var noget, sagsøgerens sønner, der var blevet tyskere og nu var flyttet ned i Holsten, havde fundet på. Modparten hed Jens Holgersen Petersen, der som lille dreng var kommet til Abild med sin fader fra Horsens, og faderen havde været en dygtig mand, der foruden gårdejer var entreprenør, og han havde altid været dansk. Jens Holgersen Petersen mentes al-

tid i sit hjerte at have været dansk, men hans to sønner var blevet gift ind i tyske familier og var blevet tyske. Der var måske nok af den grund blevet skævet til dem fra dansk side, og nu var de taget til Holsten. Jens Holgersen Petersen blev ikke mildere stemt ved Schmidts bemærkning og sagde: »Nej, Schmidt har været en af de værste efter mig og mine sønner, og nu, inden jeg rejser ned til dem, vil jeg have en dom over ham, hvad det så skal koste, og jeg ønsker at få begge mine sønner afhørt her om sagen.« »Nå,« sagde jeg. »Jeg kan høre, at det ikke drejer sig om penge, men om et vist fjendskab mellem naboer. Når De nu, som De siger, rejser til Holsten, synes jeg ikke, der er grund for Dem til at ærgre Dem længere over det eller sidde i Holsten og have ærgrelser og udgifter af en proces her oppe.« »Ja,« sagde Petersen, »jeg vil have dom over Schmidt, og jeg vil møde her med begge mine sønner.« »Ja, når De vil, skal De også have lov til det, men mon Deres sønner er glade ved den rejse?« »Jo, det skal de.« »Nå, så siger vi det, og kan De så møde i dag om 14 dage.« »Ja, det skal jeg,« hvorpå han bukkede, sagde farvel og gik; men da han havde fået hånden på håndtaget, stoppede han pludselig og vendte sig om mod mig og sagde: »Undskyld hr. dommer, må jeg komme hen igen.« – »Ja vær så god, hvad er der?« – »Jo, jeg har kendt Deres fader godt, og han har givet mig mange gode råd, som jeg har fulgt, og nu vil jeg også følge Deres råd, jeg ønsker, at sagen falder bort.« »Nå, så er begge

parter enige om, at sagen falder bort, ja så er den forbi, farvel.« Petersen gik igen, og igen standsede ham med hånden på håndtaget, vendte sig om og sagde: »Undskyld hr. dommer, må jeg ikke komme hen og sige rigtig farvel til Dem,« hvorpå han kom hen og vi vekslede håndtryk over skranken, og jeg ønskede ham, at han måtte få det godt i det fremmede. Jeg har ikke set ham siden.

En anden gang skulle en gammel, ugift dame, frk. Kathrine Andresen, kaldet Toft, give møde i retten for at give en ret ligegyldig forklaring. Hun var et dygtigt menneske, der sad med en lille ejendom og havde deltaget stærkt i det nationale liv. Hun havde særlig deltaget i de lokale dilettantforestillinger og vistnok været instruktør. Hun var temmelig mandhaftig og yndede at optræde rygende på en lang pibe. Hun kom nu ind i retten iført en meget iøjnefaldende klædedragt, og på hovedet havde hun en mangefarvet strikket lue med en kvast. Hun stillede sig op ved skranken, sagde goddag, og jeg spurgte hende så om navn m. m. Da hun havde svaret, begyndte hun: »Må jeg –«, men blev i det samme afbrudt af en ung pæn sagførerfuldmægtig, der skulle spørge hende ud. Hun vendte sig mod ham og sagde: »Ti stille unge mand« og tog i det samme luen af og smed den hen til ham, vendte sig om mod mig og sagde: »Må jeg spørge, De er jo en søn af den gamle Gjessing?« »Ja, det er jeg.« »Ja, det er rigtig, e knejt'e sku kom hjem igen,« hvorpå hun rakte mig hånden og sagde godav.

Således var der mange morsomme og fornøjelige scener, og i det hele var sceneriet ikke så lidt anderledes end i almindelige danske retter. Også i kriminelle sager skete der meget ofte ting, vi ikke var vant til at se eller høre. Det var de tyske vane- og storforbrydere, der var vant til, når politiet ville have fat i dem, at fare hele det tyske rige rundt, og de rendte så over grænsen, da de alle gerne ville til Danmark, men de blev som regel straks nappede, når de var kommet over grænsen. De var særdeles drevne i alle kunster. De besvimed, fik krampe og andre anfald, sprang på hovedet ud over en skranke, hvor de stod, eller simulerede tossede, når det passede i deres kram. De nægtede altid alt, de var altid ganske uskyldige i alle de forbrydelser, de var dømt for, og de serverede de forfærdeligste røverhistorier, som de selv morede sig kosteligt over. Da vi jo ikke skulle beholde dem, gjorde vi ikke mere ud af det med dem end højst nødvendigt, og vi fik dem sendt over grænsen, og efter nogle års forløb blev vi næsten helt fri for den slags besøg.

Det var ikke underligt, at folk følte sig usikre og var i vildrede med mange ting. Der var kommet nye love og bestemmelser og nye folk. Vi fik derfor mange besøg af folk, der skulle have at vide, hvad de skulle gøre, og de kom ganske naturligt til dommerne for at få besked. Det var ikke altid helt let, men i reglen kunne man da give dem råd og hjælpe dem, selv om man ikke altid just kunne gøre det, de i øjeblikket helst ville have. Det var en del af vor

virksomhed, som var meget tilfredsstillende. Der var mange, der havde lidt direkte og indirekte under krigen, og som nu skulle begynde under helt nye forhold, og det kan ikke forbavse nogen, at det var gået ud over deres nerver og ligevægt.

Der kom mange til mig, som havde kendt navnlig min fader og også mig, og det var jo fornøjeligt at gøre bekendtskab med dem igen; de havde jo ofte noget at fortælle om gamle dage, og somme tider skulle jeg hjælpe dem med noget, jeg ikke kunne klare. En dag kom således en gammel mand på over 90 ind til mig. Han var fuldstændig rask og sund med undtagelse af, at han var døv, og han medbragte en mægtig pakke dokumenter. Jeg kunne godt huske ham fra min drengetid, da havde han malet hos os, og da vi havde snakket lidt, kom han frem med, at nu ville han gerne have mig til at gennemse alle hans dokumenter fra hans tidligere processer, for at han kunne »få sin ret.« Det var jeg jo egentlig ikke tilbøjelig til og sagde ham, at de sikkert alle var for gamle. Han fortalte så også, at mange, af hans modparter var døde, og at de levende vist intet ejede. Nå jeg lovede ham så at se på sagerne, og det gjorde jeg også, og det viste sig da, at alle sagerne var afgjort for langt over 20 år siden, og at han måske nok havde haft nogen ret, men at han i hvert tilfælde havde været en udpræget procesmager, som der havde været mange af. Da han kom igen, gav jeg ham den besked, at der intet var at gøre, og at det var alt for gammelt, og

det var han ikke fornærmet over eller utilfreds med, men han sagde blot, at det havde han også nok tænkt. Han ville blot gerne have, at jeg skulle se, hvordan han var blevet behandlet og høre min mening, og så gik han glad og fornøjet med sine papirer.

En anden dag kom en mand ude fra landet ind til mig og ville hilse på mig, fordi han havde kendt min fader. Han ville også spørge mig, om jeg kunne hjælpe ham til noget, han forgæves havde ønsket at få i mange år. Han trak så op af sin inderlomme et papir, som var skødet på hans gård. »Se,« sagde han, »da jeg købte gården i ca. 1880, gik vi ind til Deres fader, der skrev dette skøde og ordnede det hele for os. I skødet er ejendommen specialiseret, sælgerens og køberens navn nævnt, Deres fader er anført som vidne, og endvidere er der herredsfogdens navn, attest om tinglæsningen, amtstuens påtegning og kort og arealattest. Det er nu engang således, at når en bonde skal et eller andet sted hen eller optræde ved forskellige lejligheder, skal han altid have sit skøde på sig, så ingen kan nære tvivl om, hvem han er, og det har jeg kunnet med dette skøde. I 1890'erne købte jeg mere jord, som jeg overtog og betalte, og der blev lavet nogle papirer hos en tysk advokat, men jeg har aldrig kunnet få noget skøde, men kun en lille lap gult papir, hvorpå der står noget på tysk, som jeg ikke kan læse, og et eller andet navn, som ingen kan læse. Kan De nu ikke skaffe mig et ordentligt skøde?« Det kunne jeg jo ikke, og jeg forklarede ham hvorfor, og jeg

kunne kun trøste ham med, at når han nu ville sælge, skulle vi nok skaffe ham et rigtigt skøde.

Jeg kunne skrive om mange andre besøg, men det vil jeg ikke, da det oprindeligt kun var min hensigt at skrive om Tønder i mine drengeår, det ene har imidlertid trukket det andet med sig.

Om tiden efter genforeningen vil jeg ikke skrive, for det er der tilstrækkelig mange, der kan. Der er til tider skrevet en hel del, og det er vist ikke alt faldet helt rigtigt ud, blandt andet fordi forfatterne ikke har haft tilstrækkeligt kendskab til folk og forhold og måske heller ikke forstået dem rigtig.

Jeg skal til slut blot referere en samtale, jeg en dejlig sommerdag i sommeren 1920 havde med en af de gamle bønder, der havde oplevet den danske tid før 1864 og fået den danske skolegang og uddannelse. Det var en smuk og rask gammel mand, gård-ejer Ahrenkiel fra Fogderup, der kom ind til mig på kontoret for at hilse på mig. Han var glad og fornøjet og begyndte med at sige, at han havde kendt min fader godt. Han havde alle familiens dokumenter med, og da han vidste, at jeg var hans søn, ville han gerne vise mig papirerne. Jeg takkede, og vi snakkede, og Ahrenkiel sagde, at det jo var en dejlig tid at opleve, man gik og var glad hele dagen; det var, ligesom om solen skinnede stærkere og klarere. Himmelen var mere blå, og alt var lysere og kønnere end før, og man var helt underlig til mode ved, at det håb, man havde gået med så længe, og som man næsten ikke selv havde kunnet tro på, var

gået i opfyldelse. Vi sad og snakkede om forskellige ting, og så sagde han: »Men der er en ting, som be-
drøver mig.« Nå hvad er så det: »Jo, da Danmark i
1864 måtte aflevere os til Tyskland, var vi et godt
land, der var fremgang både på landet og i byerne,
der blev gjort meget for os fra regeringens side, og
alle kunne se, at alt gik godt og fremad, og at vi
kunne følge med og komme op på højde med det
gamle land. Befolkningen havde fundet sig selv og
føjte sig godt behandlet og var tilfreds med forhold-
dene, vi fik god skoleuddannelse, og vi var vel op-
lærte og havde adgang til videre uddannelse både i
vort eget fag og i andre retninger. Så kom krigen,
og Danmark måtte aflevere os. Nu får Danmark os
igen, og nu er vi et forsømt og delvis affolket land
med en delvis vildledt og forvildet befolkning, der
har følt sig dårligt behandlet og dårligt oplært,
som har oplevet og været med i en verdenskrig og
har været med til og set og hørt alt det, man ikke
skal være med til, og som nu yderligere er blevet
demoraliseret ved en vanvittig valutaspekulation
– og alt det skal Danmark nu sætte skik på.«

Noter

Ved Peter Kr. Iversen

Dommer Hakon Gjessings erindringer er af dommer H. H. Stegmann afleveret til landsarkivet 1959 sammen med nogle breve fra faderen, advokat J. G. Gjessing, til fysikus F. F. Ulrik. Erindringerne er nedskrevne i årene 1938-39 og foreligger i tre maskinskrivne hæfter, hvor hæfte III er tillæg til hæfte I og II. I nærværende udgivelse er tilføjelserne i hæfte III indsat i fremstillingen, hvor de naturligt hører hjemme. Endvidere er der også andetsteds sket ombytninger, hvorved bl. a. forældrenes erindringer er samlet som et indledende afsnit. De ret omfattende skildringer af H. Gjessings familie på fædrene og mødrene side er udeladt, da de skønnes kun at have interesse for en snæver familiekreds. Ved udgivelsen er manuskriptet behandlet skånsomt i sproglig henseende, og moderne retskrivning er anvendt.

Dommer Hakon Gjessing er født i Tønder den 26. januar 1867 som søn af advokat og notar Jens Georg G. (1824-82) og Frieda Charlotte Sophia Corinna f. Lassen (1834-1907). Han blev student fra Ribe Katedralskole 1885, blev cand.jur. 1892 og var derefter herreds- eller byfuldmægtig i Gørding-Malt herreder, Hasle, Randers og Viborg, indtil han 1914 blev byfoged samt by- og rådstueskriver i Kalundborg, hvor han tillige fra 1918-20 var borgmester. Fra 1. maj 1920 til 31. januar 1937 var han dommer i Tønder. Han døde i København d. 6. september 1951. Se rektor A. J. Wests afskedshilsen i Hejmdal d. 6. januar 1937 og A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: *Candidati og examinati juris ... II*, 1955, s. 24. I ægteskabet med Clara Christine Rahbek (fra 1909) fødtes datteren Astrid, gift Bentzen, der godhedsfuldt har givet tilladelse til udgivelsen og medvirket ved korrekturlæsningen samt fremskaffet en del af illustrationsmaterialet.

Hakon Gjessing havde følgende søskende: *Aage* (1861-1932), kreditforeningsdirektør i København. - *Astrid* (1863-1911) gift med gartner i Haslev Ejner Ulrik. - *Gunnar* (1865-1944), exam. jur., godsforvalter, Bregentved. - *Erland* (1870-1952) amerikansk statsborger, konsul. - *Harald* (1872-1949) byretsdommer i København.

I noterne er de i teksten nævnte personer søgt identificeret, men det er ikke i alle tilfælde lykkedes.

Følgende forkortelser er anvendt: Sdj. Årb. = Sønderjyske Årbø-

ger, Sdj. Mskr. = Sønderjysk Månedsskrift, Sprogf. Alm. = Sprogforeningens Almanak, T. = Tønder.

Side 7: Moderens første fornavn er rettelig Alfriede, og hun er født i Rendsborg, ikke som nævnt i Falk-Jensen og Hjort-Nielsen anf. værk II, s. 101, på Sild, hvor hendes fader blev landfoged senere på året 1834. Der er her udeladt nogle linier med gale oplysninger om J. G. Gjessings uddannelse. Han blev student 1844, cand. theol. 1849, derefter privatlærer i Kbhvn., udenlandsrejse i 1-2 år, hvor han navnlig opholdt sig ved tyske universiteter. 1855 slesvigsk cand. jur. og ansat ved appellationsretten i Flensborg, 30/12. s. år underretsadvokat i T., 1858 koncession til at udføre notarialforretninger i hertugdømmet Slesvig, 1879 dansk cand. jur. for evt. at kunne få embede i kongeriget, død d. 31. marts 1882 i T. Se A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: Anf. værk II, s. 24 f.

Side 8: Gustav Friederich Lassen blev borgmester i Haderslev 1844, se iøvrigt Dansk biografisk Leksikon XIV, s. 100 f. og henvisningerne der.

Side 10 ff: Om begivenhederne i Haderslev se: P. Lauridsen: Da Sønderjylland vågnede bd. VII, s. 141 og navnlig H. Hjelholt: Sønderjylland under Treårskrigen, I, s. 52 f. – Krogh og Thomsen. G. F. v. Krogh (1793–1864) var ikke herredsfoged, men amtsforvalter i Haderslev Vesteramt. Herredsfoged i Tyrstrup herred C. G. A. Thomsen (1794–1851) var gift med Gustav Friederich Lassens søster Maria Sophia (1809–89). – Schmidt, formentlig tingbud, kirkeforstander og brændevinsbrænder J. A. Schmidt (1789–1870), jfr. Sdj. Årb. 1890 s. 222.

Side 14: J. H. Holm (1824–1912), borgmester i T. 1853–64. – A. E. Lind (1825–91), herredsfoged i Vidingherred 1856–64. – C. A. Kiær (1825–77), borgmester i T. 1851–53, herredsfoged i T. og Højer herreder 1851–64. – A. M. Gjern (1826–1913), sekretær ved T. amt 1856–64, 1872–1900 herredsfoged i Ribe herred. – Alexander Henri Hellsen (d. 1877) var allerede 1858, da han som enkemand indgik ægteskab med Marina Angel, gæstgiver på »Stadt Kopenhagen«. – F. F. Ulrik (1818–1917), fysikus i T. 1854–64, se Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder, s. 287 og kildehenvisninger der.

Side 15: H. C. Hcss (1790–1866), stads- og amtskirurg i Tønder 1816–66. – Christiane Marcussen, f. Kämmerer (1808–78), gift 1835 med skrædder Andreas Marcussen (d. 1856).

- Side 16:* Nicolaj Brodersen fra Læk fik borgerskab i T. 1856.
- Side 17:* *Jastrup*, mon ikke organist A. M. L. Jastraus hustru?
- Side 19:* *Tørslev*, se s. 37 og 53 samt Tønder gennem Tiderne, s. 243. – Vilh. *Hagerup* (1825–68), lærer i T. fra 1853 og økonom ved Vajsenhuset 1858, leder af den danske privatskole i T. 1865–68; se Sdj. Arb. 1942, s. 200 ff og A. Nyholm: Rel. brydn., registret. – A. V. *Ørnstrup* (1829–78), apoteker i T. 1855–63.
- Side 20:* Anne Emilie *Olufsen*, d. 34 år gl. 17/2. 1864, i ægteskab med købmand Peter O., se s. 119 f.
- Side 22:* Marcus Mikkelsen *Schmidt*, der kom fra Møgeltønder, fik borgerskab som maler 1852.
- Side 23:* *Jürgensen*. Muligvis den Just Heinrich J., der kom fra Chr. Albrechtskog og fik borgerskab som købmand 1854. Han døde 1880, 61 år gl.
- Side 26:* »e Tog«, se s. 42 f.
- Side 27 f:* Asmus *Leonhardt*, f. 1854 i Haderslev, legatstifter 1923, æresborger i T. 1929, se Thorv. Petersen: Tønder Bys legater.
- Side 34:* *Østbanegården* opførtes 1866. Tinglevbanen toges i brug 1867. – *Borgerskole*: Det nuværende bibliotek. Bygningerne er opført 1870–71 af arkitekt Otzen.
- Side 36:* Giovanni Vincenzo *Zacchi* (d. 1885), fik borgerskab som gørtler, var endv. »optisk og matematisk instrumentmager«. – »*David*« og Hans »*Burdig*« har ikke kunnet identificeres.
- Side 37:* *Privatskole*, Tørslevs skole; jvfr. note til s. 19.
- Side 38:* G. M. *Friis* (1832–1900), læge i T. fra 1861–1900, se iøvrigt s. 102 ff. – Iwer *Lassen* (1806–86), amtsforvalter i gestherrederne 1848–70, »*Steuerempfänger*« 1870–93, gift 1835 med Anna Sophia Margaretha Voigt fra Kosel (1812–95). – Nicoline Mathilde *Garmsen*, d. 1904, 85 år gl., datter af inspektør A. N. *Garmsen*, (d. 1861).
- Side 39 f:* *Frede*. En slagter Hans Frede ses ikke at være død i Tønder 1873, men slagter Jens Jensen Frede døde 1870 47 år gl. Han havde tre sønner og var gift med Inge Marie f. Jensen fra

- Jejsing; jvfr. iøvrigt Harboe Kardel: *Das Nordschleswig-Buch*, 1938, s. 96.
- Side 41:* Mathias *Bleicken* d. 1883, amtmand, sen. landråd i T. 1865–83.
- Side 44:* Knud L. *Refslund*, søn af kogsinspektør H. C. R., døde 1880, 18 år gl.
- Side 46:* C. Th. G. *Prinz*, polititjener. Hans søn Mathias *Carl Theodor P.* er født 1864.
- Side 54 f.* Jens Lauritzen *Christensen* (1856–1902), dim. fra Tønder seminarium 1878; se Tønder Seminarie-Stat, s. 119.
- Side 56:* ff. Jens *Jessen*, se: A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis, bd. I.
- Side 58:* Th. *Kaftan* (1847–1932), den sen. generalsuperintendent, var 1873–80 diakon i Åbenrå. Den inspicerende må derfor have været Bertel T. Godt, der var generalsuperintendent 1864–85. – G. F. *Scheel* (1847–87) var 1875–79 andenpræst i T., derefter i Åbild.
- Side 62:* Anton Chr. *Rehkopf* (1866–83), søn af skomager Andr. Chr. R. – Emil *Sachse* var formentlig søn af drejer Joh. Jac. Friedr. *Sachse* (d. 1911).
- Side 64:* f. Maria Bothilla *Cosmus* (1827–1912), gift med Lorenz *Cosmus* (d. 1881).
- Side 67:* Hans Andreas *Nannsen* (1862–1964), sen. lærer i Braderup, Hviding og Nibøl.
- Side 68:* f. *Løbbelsspillet* lever stadig under lidt andre former på T.-egnen.
- Side 69:* C. C. *Wolther* fra Mecklenburg-Schwerin fik borgerskab som murer 1865.
- Side 70:* f. Skrædder Wilh. *Enoch Zornig* (d. 1882) havde to sønner Johannes Lauritz (f. 1864) og Chr. Wilh. (f. 1867).
- Side 76:* f. Om Tønder Landmandsbank og Læseforeningen se: Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder* 1952, s. 43 ff og 99 ff samt

- jubilæumsskrifterne: Tønder Landmandsbank Aktieselskab 1901–1951, H. Lausten-Thomsen: Tønder Læse- og Ungdomsforening 1912–1937 samt Frederik Høyberg: Gennem 80 år.
- Side 77:* Fr. W. *Drøhse* (1821–97), borgerskab som boghandler 1853, se Tønder gennem Tiderne, s. 271 f.
- Side 80:* J. H. W. *Bergmann*, politivagtmester, d. 1931, 74 år gl., født i Hagenow, Mecklenburg-Schw.
- Side 81:* Th. A. *Todsen* fremtrædende slesvig-holstener i 1840'erne, senator 1865, d. 1889, 87 år gl. – N. J. *Petersen*, (d. 1896), senator, form. for kanalkommissionen. – *Vestslesvigsk Tidende*, se: Tønder gennem Tiderne, s. 270 f. – P. *Skovrøy* smst. og P. *Skovrøy*: Tredive år i Tønder, 1948.
- Side 84:* *Fidde Frede* er Friedrich Holstein Frede (f. 5/5. 1864).
- Side 86:* Eleaser *Cohn* (1817–92), herredsfoged i Slogs herred 1850–67.
- Side 87:* C. B. *Madsen*, se s. 123 f.
- Side 89:* Anton Chr. *Høxbroe*, kammerassessor, var 1863 toldkontrollør i T.
- Side 90:* Joh. M. *Büttner*, kammerråd, var 1863 toldkasserer i T. – Heinrich *Pommerschein* døde som hospitalsalumne 1888, 78 år gl. – N. J. F. *Anthony*, polititjener, d. 1891. – Chr. *Torp*, snedker, d. 1907, 68 år gl.
- Side 93 ff:* *Julius Petersens selskab*, se herom Robert Neiendams afh. i Sdj. Årb. 1910, s. 1–81.
- Side 96:* L. C. *Bargum* (d. 1871), underrettsadv. i T. 1825–50 og 1864–71. – Jens *Ravn* (d. 1879) underrettsadv. i Tønder 1853–79.
- Side 97:* Georgius v. *Paschkowsky* (d. 1904), se Sønderborg Bys Historie, bd. II, s. 10.
- Side 99:* Thomas *Petersen*, måske den vognmand, der fik borgerskab 1822.
- Side 100 f:* Theodor P. H. *Juhl*, d. 1882, 29 år gl. – Regeringspræsidenten må vel have været Karl Heinrich v. Bötticher, rege-

- ringspræsident 1870–79, tillige overpræsident 1879–80; fra 1878 frikonservativt rigsdagsmedlem, senere preussisk minister.
- Side 102:* Sofie *Volquardsen* (d. 1923), g. m. professor i historie Chr. V., Göttingen, sen. Kiel. (d. 1917).
- Side 103:* C. H. *Schlaikjer* (1824–79), fysikus i T. 1864–79. – J. F. C. E. *Riedell* (1830–1905), læge i T. 1866–1905.
- Side 104:* Theodor *Jersild* (1835–1903), læge i Højer 1867–79, derefter til 1890'erne i T., død som sindslidende i København; se Claus Rølf: *Geschichte des Kirchspiels u. Fleckens Hoyer*, s. 338 f.
- Side 105:* Peter Jacob *Stolley* (f. 1835), tandlæge i Flensborg 1871–ca. 1890.
- Side 109:* *Marskbanen* åbnede 1887. – *Markedspladsen* ved Sønderport anlagdes 1892.
- Side 113 f:* *Humlekærren*, se Sdj. Mskr. 1959, s. 228 ff. – *Hage:* Gæstgiver Hans Hansen *Hage* (1814–73) og hustru Mette Marie, f. Petersen (1818–1906).
- Side 114:* Niels *Andersen Hage*, født 1855. – *Anders Hansen Hage* f. 1847, d. 1913 som kødsynsmand.
- Side 115:* Henrik *Augsburg* (d. 1888) havde St. Apotek 1863–77. – C. A. *Haasttrup* (1843–1921) havde St. Apotek 1877–95 og solgte det til J. P. H. Tücksen. Ang. apoteker Haasttrup og hans børn, se: Sdj. Mskr. 1944, s. 31 f.
- Side 116:* Kresten *Jensen* (1856–1933), gårdejer og digegreve i Bålum, se Sprogf. Alm. 1934, s. 81 ff.
- Side 117:* *Haasttrup*, se henvisningen til s. 115. – J. C. *Carstens* (f. 1832) havde Lille Apotek 1870–92.
- Side 118:* H. C. *Refslund* (d. 1902, 82 år gl.) var fra 1858 ting-skriver i T. herred, sen. kogsinspektør. Han var gift med Maren Knudsen fra Visby Hedegård. – Hakon Aagesen *Refslund* (1871–1954) var læge i Haderslev fra 1898, 1921–26 amtslæge. – Ang. *Knud Refslund* se s. 44.
- Side 119:* Peter *Olufsen* (d. 1903, 79 år gl.), gift 2° med Anna Sophie, f. Nielsen (d. 1919). – *Nissen-Rador*. Må være den ren-

- tier Hans Andreas Nissen, der døde 1895, 72 år gl. Tilnavnet må vel hidrøre fra, at han har overtaget den Radoor'ske forretning.
- Side 120: Peter Olufsen (1862–1933), landstingsmand for Højre 1910–20. – Ane Marie O., gift 1883 med sagfører Frederik Christopher Toft. – Kornelia Skack O. (f. 1858) gift 1881 med Jens Mortensen Abrahamsen (1856–1920), læge i København.*
- Side 121: Oluf Peter Olufsen (1869–1937), borgmester i T. 1920–24. – Lars Nielsen Olufsen, d. 1904 i T. – Christine Emilie Olufsen (f. 1873) gift 1892 med kornhandler Niels Lauritz Jacobsen.*
- Side 122: Johann Wilh. Albertz (d. 1862), kammerråd, var landskriver i Marskherrederne 1850–62. Hans hustru Marie f. Redlefsen døde 1895, 74 år gl.*
- Side 123: Christiane Marie Albertz (1859–1935). – Carl Bertel Madsen var en af de få danske købmænd i Tønder, men ret passiv, se f. eks. Tønder Landmandsbank 1901–51, s. 17.*
- Side 124: Johannes Eduard Madsen (1855–1902), sognepræst i Nr. Nærå 1885–97, derefter i Egense. – Hans Dines Madsen, f. 1860.*
- Side 125: Hans Petersen Angel (f. 1837) var gift med Anna Margr., f. Schau. – Asmus Chr. Schau Angel (f. 1866).*
- Side 126: Nis Peter Lorenzen (1825–1908), gift med Mette Emilie, f. Christensen; datteren Christine Charlotte er født 1862, sønnen, sen. gasværksbestyrer Mathias David Christensen Lorenzen er død 1939.*
- Side 126 f: Petersen og Specht. Slagtermester Georg Nicolaus Specht døde 1879, 78 år gl.; hans kompagnon Hans Petersen begik selvmord 1880, 72 år gl.; de to personer er altså forvekslet.*
- Side 127 f: Hans Chr. Raunkilde Christensen (d. 1892, 81 år gl.) stammede fra Helming, Ulstrup s., Ålborg amt.*
- Side 129: Ivar Asger Friis (1868–1944) prakt. læge og overlæge i hæren i Kbhvn. – H. N. Tranberg Friis (1800–86) præst i Brøns 1836–52, i Vilslev 1852–73.*
- Side 130: N. Th. J. Jespersen (1816–78), præst i Abild 1865–78. – Christiane Basche var gift med købmand Hans Petersen B.*

Side 132: Ernst *Sarauw* (1814–84), herredsfoged i Lø herred samt birkedommer i Møgeltønder og Ballum birker 1857, amtsretsdommer i Visby 1867, i Løgumkloster 1879.

Side 134: J. A. C. *Sarauw* (1869–1937), læge i Augustenborg 1896–1934, se Sprogf. Alm. 1938, s. 85 ff. – Herm. P. E. *Nagel* (1816–90), apoteker i Højer 1841–90, tillige postekspeditør 1850–64.

Side 135: Hans Heinrich *Holm* (1824–1919) gårdejer, Slotsgaden. – Detlef *Hansen* (1831–1909) gift med Caroline f. Feddersen (1840–95). – Carl *Dines Hansen* (1869–1920), chef for det vestindiske kontor.

Side 136: Berend *Feddersen* (1767–1846), justitsråd og godsinspektør på Schackenb. – Johanne Elisabeth *Feddersen* (d. 1910) blev 1881 gift med Frederik *Høyberg* (1832–1919); se Frederik *Høyberg*: Gennem 80 år, s. 86 f. – Boy *Feddersen* (1804–83), på Søndergårde fra 1828.

Side 137: Ester *Marie Hansen* (1863–1933). – Ang. samkvemmet mellem *Møgeltønder* og *egnen syd på* se: Det blandede distrikts landboforening gennem 100 år, s. 7 f. .

Side 146: B. G. B. = Bürgerliches Gesetzbuch, der trådte i kraft 1. januar 1900, jfr. A. Schiller: Bürgerliches Gesetzbuch nebst Einführungsgesetz, 2. udg. 1899, s. 804 f. og senere udgaver af loven. – H. C. J. *Gredsted* (1884–1953) var 1920–23 kriminaldommer i T., derefter dommer i Gråsten.

Side 148: *Schmidt* må være Egidius S.; se M. Refslund Poulsen: Erindringer I, s. 260 f og 265.

Side 150: *Kathrine Andresen Toft*, se Sønderj. Kvinder under Fremmedherredømmet II, s. 108–13.

I serien:
Skrifter, udgivne af Historisk Samfund
for Sønderjylland er udkommet:

1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Kr. 10,00. (I boghandelen kr. 20,00).
2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
3. *Tønder gennem tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigske fattigvæsens fortid*. Udsolgt.
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udg. af Johan Hvidtfeldt.
7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. 2. udg. revideret og udvidet af Hans H. Worsøe. Indb. kr. 8,00 (16,00).
10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Red. af Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 10,00 (20,00).
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur*, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet, Åbenrå, ved Peter Kr. Iversen. Indb. 10,00 (20,00).
12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694*. Kr. 4,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskrømmer Jens Wulffs dagbog*. Udsolgt.

16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En biografi*. Udsolgt.
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid*. Udsolgt.
20. Knud Kretzschmer: *Den sønderjyske fond*. Kr. 10,00 (20,00).
21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Kr. 10,00 (20,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550-1848*. Indb. kr. 10,00 (20,00).
23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900*. Udsolgt.
25. *Åbenrå bys historie*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Bd. I kr. 16,50 (33,00), i skindbind kr. 38,00 (76,00). Bd. II kr. 25,00 (50,00), i skindbind kr. 38,00 (76,00).
26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvenner*. En brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjysk psalmesang 1717-1740*. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: *Den lüneburgske saltoktroi. Et bidrag til salt-handelens historie i hertugdømmet Slesvig*. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805*. Udsolgt.
30. *Tønder Seminarie-Stat 1788-1963*. Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen. Indb. kr. 25,00 (50,00).
31. Peder H. Schmidt: *Hverdag og fest - Vestslesvigske minder*. - Udsolgt.
32. *Jacob Fabricius d. Yngres optegnelser*. Tekst, oversættelse og noter ved A. Andersen. Indb. kr. 30,00 (60,00).
33. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København*. Indb. kr. 30,00 (60,00).

34. *Johannes Oldendorphs selvbiografi*. Udgivet ved A. Andersen. Indb. kr. 10,00 (20,00).
35. L. S. Ravn: *Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
36. M. Favrhøldt: *Haderslev Latinskoles historie 1567-1967*. Indb. kr. 25,00 (50,00).
37. Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850-1853*. Indb. kr. 30,00 (57,50).
38. Mourits Mørk Hansen: *Livs-erindringer*. Udgivet ved H. V. Gregersen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
39. Peter Kier: *Min rejse gennem jordelivet*. Udgivet ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
- Sønderjylland - historisk billedbog*. Tiden indtil 1864 ved Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. 3. oplag. Indb. kr. 27,00 (54,00).
- Nicolai Svendsen: *I genforeningens tjeneste*. Sønderjysk skæbne III. Kr. 18,00 (36,00).

I den lille serie er udkommet:

- Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie*. Udsolgt.
- Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste*. kr. 5,00 (10,00).
- Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk fører*. Udsolgt.
- Johan Meyer: *Det gamle Frøslev*. Udsolgt.
- Th. Kaufmann: *Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet*. Indb. kr. 8,00 (16,00).
- Frederik Høyberg: *Gennem 80 år*. Indb. kr. 8,00 (16,00).
- Andreas Øster: *Barn i Herrnhuternes Christiansfeld*. 2. oplag. Indb. kr. 9,75 (19,50).
- Jens Bladt: *Alsiske Minder*. Indb. kr. 10,50 (21,00).
- H. Gjessing: *Drengear og manddomsvirke i Tønder*. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 11,00 (22,00).
- Skrifterne fås ved henvendelse til Historisk Samsunds ekspedition, Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Telefon 2 46 83.*
- Priserne er excl. moms. Boghandlerprisen (incl. moms) er angivet i parentes; de andre priser er medlemspriser.*